

પ્રેમમત્તિ-ગ્રન્થમાલા ના

નવીન ગ્રન્થો.

પ્રથમાવૃત્તિની

સાલ

૧૭, શકુન્તલાનું સંભારણું	૧૯૨૬
૧૮, યુગપત્નિએ અને મદ્યસુદર્શન	૧૯૨૭
૧૯, ઉદ્ધૃતોધન	૧૯૨૭
૨૦, અર્ધશતાબ્દિના અનુભવભોજ	૧૯૨૭
૨૧, સંસારમન્યન	૧૯૨૭
૨૨, વિશ્વગીતા	૧૯૨૭
૨૩, ઇન્દુકુમાર, અંક ૨ જો	૧૯૨૭

ખીજી આ વૃત્તિ; વસન્તોત્સવ. ત્રીજી આવૃત્તિ; નવા-નવનત; ઉપા.

૧૯૨૮ માં છપાશે

પ્રથમાવૃત્તિ: યોધપર્વણી; પાંચ ઉપનિષદો, સમશ્લોકી;

આખર બાદશાહ; અકબરશાહ;

માનો સન્દેશ.

ખીજી આવૃત્તિ: શકુન્તલાનું સંભારણું; કેટલાંક કાવ્યો.

પ્રેમભક્તિ-ગ્રંથમાલા

	પહેલી આવૃત્તિની
	સાલ
૧, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૧ લો	૧૯૦૩
૨, રાજસૂત્રોની કાવ્યત્રિપુટિ	૧૯૦૩-૦૫-૧૧
૩, વસન્તોત્સવ	૧૯૦૫
૪, કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ નો	૧૯૦૮
૫, ઇન્દુકુમાર, અંક ૧ લો	૧૯૦૯
૬, ન્હાના ન્હાના રાસ	૧૯૧૦
૭, શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા, સમ્પ્રલોકી	૧૯૧૦
૮, જયા-જયન્ત	૧૯૧૪
૯, મેઘદૂત, સમ્પ્રલોકી	૧૯૧૭
૧૦, ઉષા	૧૯૧૮
૧૧, ચિત્રદર્શનો	૧૯૨૧
૧૨, રાજર્ષિ ભરત	૧૯૨૨
૧૩, પ્રેમકુંજ	૧૯૨૨
૧૪, પ્રેમભક્તિ-ભજનાવલિ	૧૯૨૪
૧૫, સાહિત્યમન્થન	૧૯૨૪
૧૬, વૈષ્ણવી પોઝશ :	૧૯૨૫

પ્રેમભક્તિ-અન્યમાલા

જગજી

ઉપાં,

અથવા

એ સૃજનજૂની વાર્તા

નહાતાલાલ દલપતરામ કવિ

DR. HANUMANT J. DAVE
19, **CHANDAN SOCIETY,**
Paldi, AHMEDABAD-380 007.

પિ. સં. ૧૯૮૪

એ
કીમત રૂ. ૩૫૦
જમના-જા. ૩૫૦

પ. સ. ૧૯૨૯

કર્તાનિ માટે ૨૭૨૮૬

પ્રકાશક: નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ,

ભદ્ર, અમદાવાદ

૨૫૬૪

આવૃત્તિ ૧ લી, ૧૯૧૮ ૪૭૩.૩૩ પ્રત ૧૦૦૦

આવૃત્તિ ૨ જી, ૧૯૨૨ ૪૫૦૫ પ્રત ૧૦૦૦

આવૃત્તિ ૩ જી, ૧૯૨૮ ૪૫૦૦ પ્રત ૧૫૦૦

(૪૭૩)

પ્રેમલક્ષિ-અંથમાલાના આકૃતિયા

૧, અમદાવાદ: જીવનલાલ શ્રી અમરશી, પીરમશાહ રોડ

ખડાયતા મુદ્રણકલા મંદિર, ચાર રસ્તા

શ્રી ' સુન્દરીસુખોધ ' ઓપ્રીસ, આકાશેઠ કૂવા પોળ

૨, મુંબાઇ: ' ગુજરાતી ' પ્રેસ, કેટ

સી. હિંમતલાલની કંપની, પોપટવાડી

૩, સુરત: રા. કાલિદાસ શેલત, ' પ્રતાપ ' ઓપ્રીસ

૪, ગોધરા: રા. બીખાભાઇ વ્યાસ, ' બાલક ' ઓપ્રીસ

૫, કરાંચી: મન્ત્રીજી, બ્રાહ્મણમંદિર, નાનકવાડા

૬, વડોદરા: શ્રી પુસ્તકાલય સહકારી મંડળ

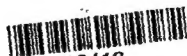
શ્રી એમ. સી. કોઠારી રાવપુરા

૭, કલકત્તા: એસ. કુશળચન્દની કંપની, ઇંગ્રા રટ્ટીટ

૮, રંગુન: એસ. કુશળચન્દની કંપની, ૩૨ મી ગલી

૯, રાજકોટ: શ્રી ખેડેચ

૧૦, ગોંડલ: શ્રી પીપળિ

28418

2841

મુદ્રક: શ્રી ભારતવિજય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં રા. પ્રભુલાલ શિવલાલ ઠક્કર

મોદીખાના રોડ—વડોદરા.

પ્રિયદર્શનની ઉધા ઉગી, ને

પણુ ઉગ્યાં ન સહવાર જેમનાં,
સ્મૃતિપૂજક સ્નેહયોગીને તે
ગત ગાથા પ્રિયની ખડી થવા:—

પ્રિયદર્શનની ઉધા પછી તે।

દિન દેાટિં કિરણે સદા તાપ્યાં,
રસકોવિદ તેહુ યોગીને ચે
રસવાર્તા પ્રિયની લાણી જવા:—

સ્મૃતિલોગી સ્મિતાંશુલોગી એ સૌ

રસના ધન્ય સુલાગીને પદે
વીતી તે વિગતો સ્મરાવવાને
જગજૂની અરુણું છું આ કથા.

કરવી-મુણવી ગમે ન કોને

રસની કે રસિકાની વાતડી ?

‘પ્રિય’ ‘પ્રિય’ રટશે ન શું પપૈયે।

ઉરવ્યોમે ઘનની ઘટા ચહુડયે ?

પ્રસ્તાવના

—*—

પ્રકૃતિપુરુષના એક અવયાસીએ ગાયું છે કે

નરનારીનાં જોડણાં, ત્હેનાં દિલની દોરી એક.

એ દોરી શી છે ? કેવી છે ? શેની છે ? એ સૃજનજૂતા પ્રશ્નો છે. મનુષ્યનાં હૃદય અને શુદ્ધિ જોટલા પ્રાચીન એના ગહન ભેદ છે. વિશ્વતો-
મુખી વિરાટના કોષ કોષ મુખ આડા પડેલ પડદા જેમ ફિલસૂફ કે
પયગમ્બર ઉઘાડે છે તેમ આ અનેકઅંગી મહાપ્રશ્નની યે કોષ કોષ કલા
કવિ કે રસમીમાંસક ખોલે છે. રસ, રસિકતા, ને રસની લીલા; સુંદરી
અને સૌન્દર્ય; પ્રિયજનની પ્રિયમતભાવનાનાં કોષ અન્વેષણ સર્વદેશી કે
સર્વબ્રહ્મી-પરિપૂર્ણ થવાનાં નથી. તે સદા અપૂર્ણ જ રહેશે, ને નવા નવા
કલાવિધાયકો તે પૂરું કરવા મથશે. ચેતનશાસ્ત્રના વિપુલ વિજ્ઞાનીએ
જ્યારે નવીન રસમીમાંસારચશે અને નાયકનાયિકાભેદના રસશાસ્ત્રનાં
પ્રકરણ ભવિષ્યમાં ફરીથી લખાશે ત્યારે સ્ત્રીપુરુષનાં રસભર ચુરુતાકર્ષ-
ણનો મહાપ્રશ્ન અવનવીરીતે જ હવે ચર્ચાશે. જગતની સર્વ પ્રજાઓમાંનાં
કાવ્યો નાટકો અને કાદંબરીઓના એ સર્વસંચારી વિષયના જ્યારે
કોષ ભવિષ્યનો વાતસાયન નવીન રસસૂત્રો લખશે ત્યારે અજબ
પ્રકારનાં અજવાળાં માનવજોડાંમાં ઉતરશે. હૃદયની સ્થૂલ ક્રિયાઓનાં
જેમ પડદા આડાં જ દર્શન થાય છે, તેમ હૃદયની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓનાં યે

દર્શન પટાન્તરે જ થાય છે. હૃદયમન્દિરના રસજ રહસ્યભેદ ભીતરિયા. પૂજારીઓની ગોત્રવેલ સદા પલ્લવવન્તી પાંગરતી જ છે, અને રસદેવતાની ઉપાસનાની અનન્તશિખ આરતિના કેટલાક દીવડાઃ એ વેલના પ્રત્યેક પાંદડે ને પુષ્પે પ્રગટે છે. અનાદિઅનન્ત સૌન્દર્યપૂજનની આરતીની ઓવી એક શિખા પ્રગટાવવાનો આ થે એક પ્રયત્ન છે. દિવસ અને રાત્રિની શાખાઓ ગૂંથાઇ સન્ધ્યાનાં વન પથરાય છે, તેમ રથૂલ ને સૂક્ષ્મનાં, જડ અને ચેતનનાં કિરણભૂથ જ્યાં ગૂંથાય છે તે સાન્ધ્ય-દેશની આ કથા છે. આત્માની આ દેવકથા નથી, દેહની આ રથૂલકથા નથી; આત્મા અને દેહ ઉભયધારી મનુષ્યજાતિની આ માનવકથા છે. કોઈક ભીષ્મની આ વ્રતકથા નથી, સકલ સંસારીઓની આ સંસારકથા છે. જ્યાં અને જ્યન્તનું નાટક કે વિરલ સાધુનો સાધ્વાશ્રમ હતો: આ મુજનનૃની વાર્તા સહુ ગૃહસ્થાશ્રમીઓ-કાળેની ફૂલવાડી છે. અને આ વાર્તા થે માત્ર રેખાચિત્ર છે, ધ્વનિસૂચન છે, તર્જનીનિદેશ છે. પણ વ્યંજન અને ધ્વનિ રસમીમાંસાના ચતુર મીમાંસકોને કાળે કાંઈ ઓછાં છે ?

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ.

૯૫૫

અનુક્રમણિકા

ઉપોદ્ધાત	...	...	...	...	પાનુ	૩
અકરણ ૧ ભું: પ્રથમ દર્શન	...	...	...	...	...	૬
" ૨ ભું: પ્રકૃષ્ઠપાંદડી પોયણાં	...	...	...	...	...	૧૮
" ૩ ભું: કુમારિકાઓનો બગીચો	...	...	...	...	...	૩૧
" ૪ ભું: ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે	...	...	...	...	...	૪૮
" ૫ ભું: વડમાલાના જૂથમાં	...	...	...	...	...	૬૧
" ૬ ભું: જન્માષ્ટમી	...	...	...	...	...	૭૩
" ૭ ભું: શરતપૂર્ણિમા	...	...	...	...	...	૮૮
" ૮ ભું: કૃષ્ણપક્ષ	...	...	...	...	...	૧૦૮
" ૯ ભું: એ ચિરકાળના ભેદ	...	...	...	...	...	૧૨૪
" ૧૦ ભું: સંજીવન	...	...	...	...	...	૧૪૨
વિદાય	...	...	...	...	...	૧૫૯

ઉપા

અથવા

એ સૃજનજૂની વાર્તા

પટવિસ્તારમાં અનેકરંગી અક્ષય ભાત ' ફાટે, પણ શીટે નહીં ' એવી છે; તેમ તે એક, તેમ જ તે-અનેક ઉભય સાચા છે. એ એક ને અનેકના રાસમંડલમાં જઈને પૂછજે કે હું કેણુ ?

તો વળી પૂછે છે કે ઉપા કેણુ ? જીવનનો દિવસ ઉગવાનો હોય છે; તે પહેલાંની દેવસુંદરી : વેદોએ જેનાં કીર્તન માયાં છે તે. ત્હારી પ્રિયતમાનાં ત્હને પ્રથમ દર્શન થયાં તે ધન્ય પણ જે અદ્ભુત દર્શન થયું હતું તે ઉપા. રસિકાનાં લોચનમાં તો ત્હેં જોયું છે ને ? તે કીકીઓમાં જે રસિકતા, જે કવિતા, જે દેવભાવ તરવરતા તે ઉપા. આયુષ્યના પ્રભાતની મંગલા આરતી, જીવનના દિવસ ભરની પ્રભાત-પ્રેરણા. ઉપાને ઓળખતો ન હો તો તું ત્હારી પ્રિયતમાને ઓળખતો નથી. ત્હારે પ્રિયતમા છે ને ?—સહુના આશિર્વાદ છે કે ત્હને પ્રિયતમા હજો !—ત્હારી પ્રિયતમાને પૂછજે, ને તે ત્હને ઓળખાવશે કે ઉપા કેણુ.

સ્નેહની ચિનગારી સહુમાં છે, ને ત્હારામાં યે છે. કદાચ તે તણખાનો ભડકો યે ભભૂક્યો હશે. ત્હારાં નેત્રો જગતમાંથી આવરી લે, ને એ સ્નેહજ્વાલાતું ધ્યાન ધર. ત્હારી સમાધિ સાચી હશે તો એ જ્વાલામાં ત્હને ત્હારી ઉપાનાં દર્શન થશે.

રથલ ને કાલ ? અમારા નગરમાં ને અમારા યુગમાં. સ્હમજાયું ને ? ત્હારાં સ્નેહનાં સ્મરણો જગતાં જો ! ત્હારી આંખમાં એ નગરનાં અંજન ચમકે છે, ત્હારાં અંગમાં એ યુગનાં જોમ ફરકે છે.

અનન્તતાના કડકા મનુષ્યે કર્યા છે, છતાં તે મહામ્હોધિનાં ઉદક જેવાં ને તેવાં અનન્ત જ રહ્યાં છે. મનુષ્યબુદ્ધિની તરવારે તે પાણીના પગથાર કાપી શકી નથી, ને કાપી શકશે નહીં. અનન્ત કાલમાં અનન્તતાને કોઈક આરે હું અને ઉપા મળ્યાં છીએ. રસિકતાની તિથિઓ કઈ ? ને પ્રાન્ત કીયા ? માનસદેશમાં દિશાકાલ છે ? અને હોય તો ગગન જેવાં નથી ? એમના છેડા કે ખાંડ ક્યાં દીઠા ?

અનન્તતાના ઓ આલક ! અનન્તને આંગણે સાન્તના ખેડ
ક્યાં સૂધી એલીશ ? સાન્તને રમકડે ક્યાં સૂધી રમીશ ? અનન્તતાના
વિરાટમુગટથી તું ક્યાં સૂધી ભયમુગ્ધ છોટો રહીશ ?

તે એ સમય હતો કે જેમાં પ્રિયજનો જ વસે છે. મણુમણુનાં લોક-
જગનોનાં લગ્નદંપતી તે કાલકુંજમાં ફવચિત જ પ્રવેશી શકે છે. એ પરમ
આર્જ્જુનની ભૂમિકા છે કે જેવો આર્જ્જુન જીવનભરમાં એક જ વાર પ્રગટે છે,
તે પ્રગટ્યા પછી હોલાતો નથી. ઉપા એ પરમ આર્જ્જુનની ભૂમિકાની
નિત્યાનવાસિની હતી.

કવિતા કીયા દેશમાં જન્મે છે ? કવિતા જન્મે છે તે દેશમાં ઉપા
જન્મી હતી.

ઋતુ ? હા, એ ઋતુ આયુધ્યના ખિલાવની-માનવીના વિકાસની
ઋતુ હતી. પ્રભુને બાલ્ય નથી, પ્રભુને જરા નથી; તેમ તે ઋતુ બાલ્ય કે
જરાની ન હતી. શરદપૂર્ણિમાની એક રાત્રીને છ માસની રાસરાત્રિ કર્યાનું
કહ્યું છે તે ઋતુમાં એ ઋતુનું વર્ણન છે. દેવો થે એ ઋતુને વાંછે છે.
વ્રક્ષમીશની સાથે વિષ્ણુ ભગવાન રિમત કરતા, તે તે રિમતમાંથી સૃજન
સરળયા; એ રિમતની અને એ રિમતનાં સૃજનની તે ઋતુ હતી. એ
ઋતુમાં કંઈ કંઈ અવનવાં સૃજન સરળયાં હતાં. મનુષ્યજાતિનાં
મનુષ્યત્વની તે ઋતુ હતી. તે એ ઋતુ હતી કે જે ઉગ્યા પછી કદી
આથમતી નથી. જેમાં માનવપુષ્પો અહ્ભુત અને અસૌકિક ખીલે
છે, જીંદગીની તે અનન્ત વસન્ત હતી.

જે ઋતુમાં દેવો પૃથ્વીમાં રમવા ઉતરે છે તે એ ઋતુ હતી. આત્માના
અનન્ત શા આયુષ્યભરમાં એ એક જ ઋતુ અખંડ પ્રકાશે છે.

બ્રહ્મચર્યનાં બાર વર્ષમાં, ઓ બ્રહ્મચારી ! ને ઓ બ્રહ્મચારિણી !
એકએક વર્ષે આ રામાયણના થે એકએક કાંડ વાંચતે ને વિચારતે.
ત્વમને તે મળશે કે જે ત્વમે શોધો છો.

પ્રથમ દર્શન

તે રાત્રિએ ત્હેનાં મ્હને પ્રથમ દર્શન થયાં; જાણે તારલીઓથી વીંટળાયેલો ચન્દ્રમા.

તે રાત્રિએ છાંદગીના ભેદની મ્હને કાંઈક ઝાંખી થઈ. કાંઈક મુમુક્ષુની છાસા બગી, કાંઈક છાંદગીના અમૃતની તૃપ્તિ મ્હને જન્મી.

કેટલીએક વાતો તો જૂઝૂવી થે રહેલી નથી. તે બન્યાને દીર્ઘ સમય વીતી ગયો છે, પણ જાણે આજે જ બન્યું હોય ને! કાલનો મલા-સાગર ગમે તેટલો મ્હોટો હોય ત્હો પણ ત્હેનો વિશાસ પગથાર ઓળંગવા સ્મરણના પૂત્રની એક કમાન બસ છે.

ગ્રીષ્મ વીતી હતી, પણ વર્ષા હજી પૂરેપૂરી બેસી ન હતી. તે એક એવી સન્ધીનો સમય હતો કે જે, મલાલાગ્યની ભરતી સમો, મનુષ્યના જીવનમાં કોઈક કોઈક વેળા જ આવે છે.

ગ્રીષ્મની પ્રચંડતા વીતી ગઈ હતી. છાંયડામાં પણ ૧૧૮ અંશ તાપ ઉમામાપક યન્ત્ર માપતું : લોક કહેતા હતા કે પચ્ચીસ વર્ષમાં ગ્રીષ્મ એવી નથી ન હતી : ત્હેની પ્રચંડ ગ્રીષ્મ વિશમી હતી. મ્હને લાગે છે કે તે તાપ વીણી વીણી ગ્રીષ્મે કપ્પાંક સંધરી રાખ્યો હતો, અને પછી તે રાત્રિએ મ્હારા અન્તરમાં ફાલ્યો. તે દેવહુતાશ ત્હારે હતો ત્હેવો આજે થે જ્યજન્ત જ છે. અન્તરતું ઉમામાપક યન્ત્ર કાંઈક ને હોય તે પકારે, ને મ્હારા અન્તરની ઉમા માપી જાય. સૂર્ય સમાં ત્હેનાં ન્હાનકડાં નયનોમાંથી તે પ્રચંડ સૂર્યજ્વાલા પ્રગટી, ને મ્હારા હૃદયમાં સમાઈ ગઈ. મ્હારા ઉરના આગ્રકુંડમાં એ અગ્નિકોત્રના દેવઅગ્નિ મ્હેં મે જતનથી જાળવી રાખ્યા છે, ને આજે થે પૂજન કરું છું.

પણ વર્ષા હજી પૂરેપૂરી બેઠી ન હતી. નિરંતરનું સહવાસી છતાં
અલ્પવિયોગી જેવું અહાંડ જ્યારે ઈન્દ્રાધાર આંસુ વર્ષા છે એ વર્ષા હજી
બેઠી ન હતી. જગતની અળતરાને કારવા, ઉખાની જવાલાને હોલવવા
જેટલા એકબે વરસાદ થયા હતા. આપાદી વાદળનાં ગાદ વન નિરખી
લોકને માન્યન થતું હતું કે આલમાં જલગર્ભ પાડેલો છે.

આશ્ચર્યોથી ભરેલો જેવો તે મ્હારો દિવસ વિત્યો હતો તેવી જ
મ્હારી તે રાત્રી આશ્ચર્યોથી ભરેલી ચીતી.

પૂર્ણિમાની પાછલી રાત્રિ અને પ્રતિપદાના પ્રભાતે તે અન્યુ.
ગગનના પડદા સંકેલાયા, ને મંહીથી સૌભાગ્યગંગા મ્હારા શવનમાં
વહવા લાગી.

વાણુ કરીને હું નિદ્રાને ખાળે સૂતો, ને જગત તથા જગતની
જન્નળો થટીક વીસર્યો. વિશ્વમણ્ડલો અન્ધારપછેડો મ્હેં ઓઢ્યો.

આકાશમાં ચન્દ્ર રમતો હતો ને ચાન્દ્રિકા ચમકતી. હું તે ન્હોતો
જોતો, પણ અનેક આંખો તેને નિહાળતી ને વન્દતી. વાદળનાં પગ-
થિયાં ચડતો ચડતો ચન્દ્રમા, અહ્વાંતની કલગી સમો, પૃથ્વીને માથે
આવી વિરાજ્યો.

તે રાત્રિએ ખાલિકાએતો હિસવ હતો. જગત ઉંધ્યા પછી, રસ-
છતામ્મ લોચન શિવાય અન્ય ન નિરખતાં હોય ત્યારે, નગરની
ખાલિકાએના કૌમારઅભિલાપનો ઉદ્વિ ઉછાળા મારતો હતો; અને
તેનાં મોળાં ચાન્દ્રિકાનાં ઉજળાં મોળાંથી થે વધુ ઉજળાં હતાં.

ધરધરમાંથી ખાળાઓ નક્ષત્રમંડળ જેવી ટોળે મળીને ગાતી,
ને ગાતાં ગાતાં સાદા નૃત્યે નાચતી; જાણે સંસારના અગીચાની વેલીએ
રિન્દોલે ચઢી.

હું તો તે વેળા નિદ્રામૂર્છિત હતો. પણ નગરનું ટોરીલું રસિક
ધાવન જગતું હતું, ને કચ્ઠાંક કચ્ઠાંક થોડું થોડું રસછાંટણે છંટાતુ હતું.

બાલિકાઓની આ જાણે વસન્તપંચમી હતી; તહેમના ઉરમાં ને અંગમાં વસન્તના જોમ વહતાં હતાં.

વર્ષાનાં એકમે ઝાપટાંએ પૃથ્વીને અને બાલાઓને ભીંજવી હતી, ને ન્હાના ન્હાના નવઅંકુર પૃથ્વીના તેમ જ તહેમના અન્તરમાં પ્રગટતા હતા. તહેમની નાડીઓમાં રસની ઝીણી સેરોની આછી ટશરો ફૂટતી.

મધ્યરાત્રિ પછી ચન્દ્રનાં કિરણો નીરવ પગલે મહારા ઓરડામાં આવ્યાં, ને મહેને અમૃતઅંગુલિએ ગલગલિયાં કરી જગાડયો. મહારી અધઉઘડી આંખે પ્રથમ તો ગગનમાંની પૂર્ણમાનાં દર્શન કર્યાં: જાણે વિશ્વના સામાગ્યનો અમૃતથાળ; જાણે રજનીના કેશકલાપનો મુગટ-મણિ; જાણે સંસારના જીવનનું માધુર્ય. આજે કૌમારોત્સવ હતો, ને કુમારિકાના ઉજ્જવળ વદન સરિખડે ઉજ્જવળ ચન્દ્ર આકાશની અટારીએ શોભતો હતો.

હું જાગ્યો તો ખેચાર દિશામાંથી કોકિલ ને મેનાના ટહુકાર આવતા સાંભળ્યા. કચ્છાંક કચ્છાંક કોઈક કોઈક કાખરે બોલતી હતી.

હું જાગ્યો ને અગાશીમાં ગયો. દેવોના દેવત્વના ભર્યાભર્યા થાળ જેવો ચન્દ્રમા ચમકતો હતો; તેજતેજના સંધાકુંભ જેવો ગગનની દ્રાઘક અદશ્ય ડાળીએ મૃત્યુલોકવાસીઓને કાજે તે લટકતો હતો. નગરનું સ્ત્રીકૌમાર આજ રાત્રિએ તહેની અમૃતધારાઓ ઝીંચતું ને પીતું.

દેવલોકના તે દેવમધપૂડાનાં મધ જગતમાં ટપકતાં, ને સંસારીઓ એ પંચામૃતે પેતાના પંચ પ્રાણને પોષતા.

શેરીશેરીમાંથી ગીતનાં આમન્ત્રણ આવ્યાં, પણ મહે તે ન સત્કાર્યાં. વિચારું કે બાલિકાઓની કૌમારવાદાઓમાં જઈને તે ખીલેલી કલિકાઓને લજમણીના છોડ જેવી લજ્જાથી પીડાઈ જતી કરવી કોઈને ધન્ય નથી; ખીલેલી કમળની પાંખડીઓ સ્હોડિયાંના સંપુટ વાળી

જીવ એ પ્રસંગ લાવવો પાપ છે. પણ પાછળના અનુભવે પછીથી શીખવ્યું કે રસપૂર્ણિમામાં પ્રપ્રુદ્યેષાં પોયણું એમ ઘૂવડની ઢાયાથી મીઠાઈ જતાં નથી.

નહાની નહાની હોડીઓના જેવા બાકાઓના પડછાયા ચન્દ્રિકાના જલમાં તરતા ને ઘૂમતા હતા.

ખાળાઓનાં મધુરાં આમન્ત્રણ પાછાં વાળ્યાં, પણ વિધાત્રીની લાગ્યઘડીને કોણે પાછી વાળી છે? જન્મ ને મૃત્યુની પળને જેમ વિરલ યોગીન્દ્ર શિવાય કોઈ ઘડી યે ખાળા શકે નહીં, તેમ સુન્દરીના સૌન્દર્યસ્વયંવરમાંની મત્સ્યવેધની ઘડીને પણ કોઈ નિવારી શકતું નથી. છ'ંદગીના વનમાં લમતાં લમતાં તે ઘડી કચ્કારે આવશે તે કોઈ જાણતું નથી; પણ સંસારીઓના સંસારમાં એ ઘડી ઉતરે છે ત્હારે જેખી આણુ જેવી આવી અન્તરનાં યે ઊંડા અન્તરમાં, પ્રાણુસ્ય પ્રાણમાં પ્રવેશે છે, ને ત્હાં ચિરકાલના વાસ સ્થાયે છે.

હું અગાશીએથી ન ઉતર્યો, પણ આજે મ્હારે તે કાલયોગ હતો.

હું અગાશીમાં જ હતો, ને મ્હારી નહાનકડી અગાશીનું સરોવરિયું ચન્દ્રજલથી છલાછલ ઉભરાતું હતું. મ્હારા પગ ત્હેમાં યોળાતા ને ભીંજતા.

પૂર્વપશ્ચિમનાં એ પદ્ધાં માંડી એ તૂલામાં જગતને જાણે કોઈ તોળતું હોય ને ! ગહન ઘાંડીનાં ફૂમતાં જેવો ચન્દ્રમા ચટકતો હતો. મ્હારા લાગ્યતું કીયું પદ્ધું એમાં નમવાતું હતું ?

મધ્યરાત્રી નમી હતી. પાછલી રાતની ગાઢ નિદ્રામાં માનવી-જગત ઉઘટું ધારી મ્હોટી બાલિકાઓનાં તારામંડળ હવે શેરીઓના ચોકમાં ને માર્ગમાં એકવા નીકળવા માંડ્યાં હતાં.

એક મીનતું રાશિમંડલ આમ્યું. નયનો મીન જેવાં ચંચળ ને લાજળ હતાં. ત્હેમના ચમકારા નમી જતાં, ઢળી જતાં, સરી જતાં સુખડે મરકકડાં પડતાં, તે યે લજ્જથી રંગેલાયેલાં હતાં. ગીનની

હલકે જમી ન હતી, કંઈમાં પણ લગ્નનો શબ્દ હતો. પગલાં પણ શરમાતાં સસલાં જેવાં ઉપડતાં. કૌમારનાં ઉછળતાં અણુ હજી તે બાલિકાઓનાં અન્તરમાં પ્રગટયાં ન હતાં. મુદ્રા ચક્રાર હતી, ગતિ બાણુ જેવી હતી, પણ બાલ પંખિણીના પ્રથમ ઉડયનના જેવી પાંખો લગ્નળુ હતી. ચન્દ્રિકામાં તરતી તરતી તે મધુરી શરમાળ માછલીઓ આવી, ને સરી ગઈ. અણુઉઘડી કળીઓની પાંદડીઓ સમી કેટલીક કુમારિકાઓએ ઓઢણાંની સ્હોડ વાળેલ હતી.

કૌમાર એટલે જીવનનું આંગણું, ચોરડો નહીં. ખુદ્દા ને નિખાલસ દિલથી જે ખેલી ન શકે તે કૌમારને આંગણે નથી, પણ જીંદગીની પરસાળોમાં છે. કેટલીક બાલાઓ બાલક હોતી જ નથી, જન્મ-પ્રાદાઓ હોય છે. જગતમાં કેટલીક એવી કૌમારની ક્યારીઓમાં વેલ કે છોડ નહીં, પણ વૃક્ષ જ ઉગેલાં હોય છે.

એ લગ્નળુ પદપગલીઓ અદશ્ય થઈ, ને પૃથ્વી ઉપરથી મ્હે આભમાં જોયું. ત્યાં પણ કેટલીક ઝીણી ઝીણી તારલીઓ લગ્નળનાં ઝીણાં ઝીણાં ઓઢણાં ઓઢી ઝીણી ઝીણી નજરે જગતને નિહાળતી હતી. તેજસ્વી ગ્રહો ઝળકારા મારતા હતા, ને એક ચન્દ્ર આકાશ છલકાતું ભરી પ્રકાશતો હતો.

મ્હને લાગ્યું કે રસના બ્રહ્માંડમાં પણ પ્રત્યેક આકાશને કાજે એક જ ચન્દ્ર છે, એક જ અમૃતજ્યોતિ છે.

હું મ્હારા ચોરડાની ગુફામાં ગયો, એક કાવ્ય લીધું ને ઉઘાડ્યું. પણ તરત પ્રશ્ન પ્રગટ્યો કે ચન્દ્ર સુંદર કે કવિતા ? કાલના આદિથી જેનાં કવિત્તરણનાં અમૃતથી કવિકુલ પોષાતું આગ્યું છે એ સુધાકરની હું અવગણના કરતો હોઉં એમ મ્હને લાગ્યું. ચન્દ્ર કરતાં ચન્દ્રની કવિતામાં વધારે સૌન્દર્ય છે એમ કોઈ કહે તો તે માનતા પહેલાં કોઈ કવિને જ એ પ્રશ્ન પૂછી જોજો. દિનપ્રતિદિન પીતાં યે જેનો રસ ખૂટે નહીં, ને પુરાણપરિચિત છતાં યે નિત્યે નવલી પ્રેરણા ઝીલે તેને

અંજલિ ભરી પાય, એ ચન્દ્રમા તો અહ્લાંડના આશ્રયેમાંનું એ એક મહાઆશ્રય છે. અન્ધકારને એ અજવાળતો રજનીપતિ જગતની અજળ પારસજ્યોત છે. ચન્દ્રનું એક એક કિરણ સુંદર કાવ્યથી એ મહાસુંદર કાવ્ય છે. ને ચન્દ્રનાં કિરણ જેટલાં છે તેટલાં ચન્દ્રવિષયક કાવ્યો-શું સારાં કે શું નરસાં, ઉભય મળીને હજી જગતમાં લખાયાં નથી. ચન્દ્રનાં અમૃત કરતાં ચન્દ્રની કવિતાનાં અમૃત ને દિવસે તો મ્હને વધારે મીઠાં ન લાગ્યાં.

પણ હૃદયનો ચન્દ્ર ઉડ્યા પછી સહુ ચન્દ્ર ઝંખવાય છે તે મ્હારે હજી શીખવાનું બાકી હતું.

પુસ્તકમાંના અક્ષર વાંચવા દીપક પ્રગટાવ્યા હોતો, પણ તે દીપકની શિખા એ બહારનો પ્રકાશ નિરખી શરમાતી લાગતી. મ્હને એ શરમ ન હતી, ને હું વાંચતો હતો. અન્ય કાલે જે હું વાંચી શકત તે ત્યારે હું વાંચતો હતો; અન્ય કાલે જે હું ન વાંચી શકત તે ચન્દ્રનીનું અહ્લાંડકાવ્ય ત્યારે હું વાંચતો ન હતો. આવી એ અગ્નિજ્વાલાં ભૂલો થાય છે.

ચારેકનો શમાર થયો હશે. ચન્દ્ર નમતો, ને વધારે ને વધારે ચન્દ્રિકા મ્હારા ઉપર ને દોળતો હતો. ચન્દ્રને આજે મ્હરા ઉપર જ અભિપ્રેક્ષ કરવો હતો તંહીની મ્હને ખબર ન હતી, નહીં તો એ ચન્દ્રિકાના અભિપ્રેક્ષને ઓર આદરથી હું સત્કારત.

પણ પરમેશ્વર જ માણસની કેટલીક ભૂલો તો ભાગે છે.

એ અલ્પમુદૂર્તમાં મોરલો ને કોડિકા ગાળ્યાં :

‘વનમાં ખેડે ઝીણા મોર, કોયલ રાણી કલ્લોલ કરે રે લોલ.’
વર્ષાના એ આરંભકાલે વનમાં ને નગરમાં મોરલા બોલતા હતા, પણ આ મોરલાની કેકાવલિ ને કોડિકાની કલ્લોલિતા, દૂર દૂરથી ચાંદનીમાં તરી આવતી બાલિકાના મુખમયૂરની મીઠાશ, અજળ હતી. નગરની મુખ્ય વનવટામાં એ માધુર્યનો ટહુકો ઉડતો. વાંચતો હતો તે કવિતાની

કેકામાં એ કેકા કે કલોલ ન દીધાં, ને હું ઉઠ્યો. પુસ્તક પડ્યું, ને કૃત્રિમ દીપકે હોલવાયો. હું અગાશીમાં ગયો, ને તે મોરલાની દિશામાં નિહાળતો આશાભર ઉભો: જાણે કે આકાશમાં કેાઇ આશ્ચર્ય ઉગવાતું ન હોય !

મોરલાનો શબ્દ આથમી ગયો, ને શાન્તિ-જગતના જન્મ પહેલાંની શાન્તિ જેવી મહાગર્ભવતી ગાઢ શાન્તિ પાછી પથરાઇ ગઇ. દિશાઓની ગુફાઓ શબ્દસૂતી ઉભી હતી.

ચન્દ્રમાનાં કિરણુ તીરછાં પડતાં, નયનનાં કટાક્ષ સમાં વાગતાં ને ઉત્કંઠ કરતાં.

નવીન નાટકનો પડદો ઉપડવાનો હોય ત્યારે સમાજનમાં જે આતુરતા ઉછળે છે, સાગરની ક્ષિતિજ ઉપર જલયાત્રા કરી આવતી નૌકાને જે ઉત્કંઠાથી કાંઠે વાટ જોનારાં શોધે છે, સમાધિમાંથી જાગ્યે શાં યે ગહન જ્ઞાનજ્યોતિ પ્રગટાવશે એવી આશ્ચર્યભરી જે જિજ્ઞાસાથી શિષ્યસંઘાતન્યસમાધિમાંથી જાગતા યોગીરાજને નિહાળી રહે છે; એવા ભાવ મ્હારા હતા.

વાંચનાર ! સૂર્યનો ઉદય જોવા ક્યાં ગિરિશિખરે ચઢ્યાં છો ? જે કૌતુકહિન્ડોને તે વખતે ત્હમારું દિલ ડાલતું, ત્હેવું જ મ્હારું અન્તર જોડે ચડડ્યું હતું.

શ્રવણ મ્હારા સાવધાન હતા, નયન મ્હારાં ચકોર હતાં. દિશાઓના શ્વાસોચ્છવાસ સાંભળવા યે હું સજ્જ હતો. પણ દિશાઓ સમાધિસ્થ થયે શ્વસનક્રિયા યે ત્હેમની વિશમી ગઇ હતી.

સૃષ્ટાએ સારી સૃષ્ટિ સૃજી સુંદરી ન સરજી હોત તો ? સારો આલમાંડી સૂર્ય ન પ્રગટાવ્યો હોત તો ? પણ એવા સહુ પ્રશ્નો આજે તો વૃથા જ છે.

એવે અણચિન્તવ્યું ને એકાએક, જાણે મ્હારા વામાંગમાંથી જ શ્વારા ફટતી હોય તેમ, ગીત ગાજ્યું, કાકિલા મ્હારા ઝંખામાંથી જ

દફ્ફડી રહી. ઉત્સાહનું જોમ ને આદરભર્યાં આમન્ત્રણ તે ગીતમાં અનુપમ હતાં. મીઠાશ તો કાન્યોમાંથી વીણી વીણીને એ મુખમાં જ નળે મૂકી હતી. નળે એક જગનું ઝરણ ગાજતું હોય તહેરી તહેની હલક ઉછળતી. જગતની નળે જયનોખત વાગી રહી.

જોમવન્તા કોમારના મદાધોધ અંગમ પામી જલભરી ભરિતાઓ વહે છે, ને સંસારના મદાસાગર પૂરે છે. કુમળાં કોમારની સારણ એટલી જગતયાત્રા સાધી શકતી નથી, ને કુમારિકા નદી જેવી રણમાં જ થાકી થંભે છે.

દિશાઓ સંકેતાર્થ મંહીથી સૂર્યમંડલ પ્રગટે, વાદળ કાટે ને મંહીથી ઝખકારા ભારતી વીજળાઓ ઝખકી રહે, જોડા પંડ્યાયાઓ ચીરી. જાલિકાઓ એમ ચન્દ્રિકામાં આવી. પૂર્ણિમામાં કુમુદની કળીઓ વિકાસી રહે એવાં તહેમનાં મુખનાં કુમુદ ચન્દ્રિકામાં વિકાસી રહ્યાં હતાં. ફિરણ ફિરણને અથડાય ને અનલદ નાકનો ગેખી રણકાર થાય તહેવો ગેખી ઘેર મદારા અનરમાં જળ્યો. હૃદયની ઘડિયાળના મધુરરવ ટંકાર. જેવી કરતલિકાઓની તહેમની સંવાદી મીટી તાલી વાગતી હતી. નયનનાં જાણુ દિશાઓને વાંધતાં ને છૂતતાં ઉડતાં હતાં. વદનનાં હાસથી ગગનની કોમુદીનાં હાસ્યે લજવાતાં.

આંખો ચોળી, પણ અડધી જ ઉઘરી. મદારાં પોપચાં ઉપર અજળ્ય. કાંઈક બાર વિરાજતે! લાગ્યો.

શેરી વળાવી સજ કડં, ઘેર આવોને.

કોમારના કામાઓત્સવમાં જાલિકાઓ આમન્ત્રણનું એ ગીત ગાતી હતી.

શેરી વળાવી સજ કડં, ઘેર આવોને;

આંગણિયે વેરૂં ફૂલ, મદારે ઘેર આવોને.

પૂર્ણિમાની ચન્દનીના ચોકમાં જાલિકાઓ કોકને જોલાવતી હતી.

નગરની શેરીઓ સૂતી હતી, પણ એ સૂનકારમાં એતન ચમકારા મારતું. છવનનાં સર્વસ્વને નિમન્ત્રણતી તે બાલિકાઓનાં રસચેતન, લેખનાં નગનતારણિયામાંથી પ્રગટનાં. પૂર્ણિમાને એ પ્રકાશનાં હતાં.

રસને આંગળે પોને કાને નેતરતી હતી તે એ બાલિકાઓને એ અપર ન હતી. આકાશમાં અસંખ્ય જ એ શબ્દબાણ છોડતી.

સારા જગતનો મુન્દરીસંઘ-ને પુરુષપરિવાર-આમન્ત્રણનાં એ ગીત ગાઈ રહ્યા છે. ચાંચનાર ! ત્યમે એ એ આમન્ત્રણ સાંભળ્યાં છે ને ?

દેવાંગનાઓનાં વિમાન અવનીમાં જાણે રમવાને ઉતર્યાં હોય તહેવી તે કુમારિકાઓ ઉડતી ઓડળીઓ પધારતી હતી.

ગંગાનાં કાર્દમળ શોધે તેમ મ્દરાં નયનો તે ગીતગંગાનાં મૂળ શોધનાં.

શબ્દ તારિકામાંથી જેમ ચન્દ્રકલા તરી આવે છે, તેમ તે સખી-મંડલમાંથી તરી આવતી. ફલડાંની ક્યારીઓમાં જેમ ફવારો ઉછળે તેમ તે સખીઓના પરિવારમાં ઉછળતી. અધ્યર્થનો મન્ત્રોચ્ચાર વર્ણુ શ્રાક્ષણો ઝીલી લે, તેમ તહેનો ગીતમન્ત્ર સખીઓ ઝીલી લેતી. સખીમંડલમાં પ્રણુની પ્રભાકલા સખી તે એકં ને અદ્વિતીય હતી.

રંગબેરંગી વાદળીઓથી ઘેરાતી સૂર્યપ્રભા વર્ષાની કોઈકે સ્કાન્દે પ્રકાશી રહે છે તહેવી સદિયરોની વાદળીઓથી તહેનો ન્યોતિર્દેહ ઘેરાએલો હતો, ને એ ઘેરાવમાંથી તહેની કાન્તિની કળી ઓર ઉઘડતી.

મ્દરા ઉરમાં ઓચિન્તાનો ધરતીકંપ થયો. મ્દરા મનના મહેલ પડ્યા તો નહીં, પણ તહેમનાં યુગયુગથી બન્ધ જેવાં બારણાં ઉઘડી ગયાં, ભોગળો ભાગી ગઈ, ને મંહી અંઝાવાત વહેવા લાગ્યા.

વીજળીને અડકતાં આંચકો લાગે છે તેમ તેનાં નયનનાં કિરણો અડકતાં મળે અન્નયજ્ઞ આંચકો વાગ્યો.

તેજરેખા દોરતી આકાશમાં હવાઇઓ ઉડે ત્હેવી મ્હારા દિલના ગગનમાં હવાઇઓ ઉડી રહી, ને તેજરેખાઓ દોરાઇ.

તે સિંહ રાશિની તારિકાઓ હતી. પ્રત્યેક કુમારિકા સિંહણુ જેવા ઉત્સાહના ઉમંગી વેગથી ભરેલી હતી.

દીપક દીપાવતો ન્હાનાં ન્હાનાં નાવડાંનો સંઘ સરિતાના જલગોચમાં તરતો આવે, તેમ શેરીની સરિતાનાં જ્યોત્સ્નાજલમાં તરતી આવતી તે કૌમારહોડીઓનાં નયનદીપક દીપતા હતા.

વૃક્ષો ને વેલીઓની હરિયાળીમાંથી જલભયું સ્વેત ઝરણુ ઉછળી અધાર આવે, એમ સખીઓની તરુવતાની લીલોતરીમાંથી તે ઉછળી આગળ આવતી.

કૌતુકરિન્ડોલે ડોલતો ડોલતો હું દર્શનમુગ્ધ ઉભો, ને છંદગીના ભેદની ઊંડી ગુફાઓમાં નિરખી રહ્યો.

પૃથ્વી ફાટે, ને મંહીથી પ્રાચીન મન્દિર પ્રગટે, ને એ મન્દિરની દેવદહેરીઓ વચ્ચે લક્ષ્મીજી સ્વયં વિરાજતાં હોય એવાં સખીઓની દેવદહેરીઓ વચ્ચે એ સૌભાગ્યલક્ષ્મીજીનાં તે પૂર્ણિમાએ મળે અદ્ભુત ને ઓચિન્તિનાં દર્શન થયાં.

આકાશમાં ચન્દ્રરાજ પ્રગુલ્લ વદને પ્રકાશતો; પણ પૃથ્વી ઉપરની તેના મુખની કૌમારકલા વિશેષ અમૃતમધુરી મળે લાગી.

કૌમારના જોમની તે રાત્રિએ યોગમ ધારાઓ ઉડતી. તે ધારાવર્ષામાં હું યે ન્હાયો, ને કૌમારનાં ફેરાં મ્હારા યે અંગમાંથી ફૂટ્યા માંડ્યાં.

‘મ્હારી અગાસી નીચે સખીગણુ આવ્યું: જાણે જગતની સૌન્દર્ય-સરિતાઓ મ્હારે આંગણે પધારી.

પણ તહેમાં મુજ સમા નિશ્ચેતનને ચેતનદાતા પુણ્યપ્રવાહ લાગીરથી તો એક જ હતી.

પણુહોતર્યા મનના મહેમાન હૃદયમાં આવી વિરાજે છે એવા ન્હોનરેલા એકના મહેમાન મીઠા લાગે છે ?

સખીઓ મ્હારા આરણ્યમાં આવી: જાણે સકલ પરિવાર સહિત પૂર્ણિમા મ્હારે આંગણે પધારી.

અમારાં નવનોનું ત્રાટક ઘડીક જમ્યું.

હું દિઠમૂઢ ઉભો. ચેતન મ્હાફે જાણે શીઘ્ર ગયું, અંગમાંથી ઇન્દ્રિયો ઓસરી ગઇ, ને મ્હને દર્શનસમાધિ લાધી.

અરીસામાં નાચતી તિનાં તૃત્ય તરવરે, એમ મ્હારા અન્તરના અરીસામાં ત્હેની મૂર્તિની છાયાનાં તૃત્ય નાચી રહ્યાં.

ઉત્સવનાં દર્શન કેટલી ઘડીનાં હોય છે ? મ્હારે થે એવું થયું. સાન્દર્યનાં દર્શનની કોને તૃપ્તિ છે ? ને હું થે અતૃપ્ત જ રહ્યો.

ગયાં, તે ગયાં, શોભા અનેરસનાં વિમાન તે સહુ ગયાં. માનવરૂપ-ધારી તે કોકિલાઓ સૌન્દર્યની પાંખો ફડફડાવતી ઉડી ગઇ. ચન્દ્રિકાનું એક સરોવર ઓળંગી અન્ધકારના આરાઓમાં થઈ, તિમિરનાં કોતરે વીંધી, તે જ્યોત્સ્નિકાની પૂતળાઓ જ્યોત્સ્નિકામાં બળી ગઇ.

અગાસીમાં હું એકલો રહ્યો. પૂર્ણિમાની ચન્દ્રિકા મ્હને અભિષેકતી હતી. આશ્ચર્ય આશ્ચર્યનાં ઝણકારા વાતાવરણમાં ઝમઝમતા મ્હને સંભળાતા.

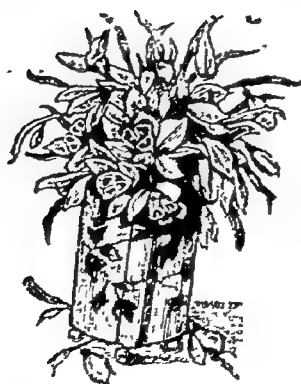
અન્તરિક્ષમાં તે:તેજનાં પીછાં ઉડતાં હતાં કે જે તહેમની સૌન્દર્ય-પાંખોમાંથી ખરેલાં હતાં.

દર્શનમૂર્છામાંથી હું જાગ્યો ત્હારે પૂર્વમાં ઉધાની પહેલી છાયા-રેખ દોરાતી હતી. ત્હેના આછા આછા રંગની ટશરો ચન્દ્રિકામાં પ્રગટતી હતી.

ધીરે ધીરે મહારી દર્શનમૂર્છા ઊતરી, ધીરે ધીરે મહારી વૃત્તિઓની સમ-
તૂલા સ્થિર થઈ. અન્તરનાં સરોવરનાં તોફાન ધીરે ધીરે થંભી ગયાં, ને
જલનો ઝૂલો મન્દ મન્દ લહેરે ઝૂલવા લાગ્યો.

મહારા ઓરડામાં યે અન્ધકાર ન હતો, પણ ઉરમાંનાં જેવાં સાનન્દા-
શ્રયનાં અજવાળાં ઊઘડતાં હતાં.

તે પૂર્ણિમાની અન્દ્રિકામાં ઉપા એમ મહારા જીવનના આભમાં ઉગી,
ને પ્રાણમાં પ્રભાત પ્રગટાવ્યું.

પ્રપુસ્ત્રપાંદડી પોયણાં

—: ૬૬ ૮૮૬૬૬૬ —

પણ તે કોણ હતી ?

યૌવનનો ફવારો હતી, ચન્દ્રિકાનો ચન્દનધોધ હતી. નગરની તે એક આલિકા હતી.

કેને પૂછું કે તે કોણ હતી ? ત્હેનું બીજું શું વણું આપીને હું પૂછું કે તે કોણ હતી ?

ચન્દનીમાંથી આવી ચન્દનીમાં ગઇ તે ચન્દનીની પૂતળા જેવી બાલા કોણ હતી ?

પૃથ્વી ફેાડી પાતાલગંગા ઉછળે તેમ તે ઉછળતી. કાયલનાથી ચે મધુરો ને મદલોલ ત્હેનો ટહુકાર હતો. હરિણીથી ચે વિલોલ ત્હેની આંખ-ડીઓ હતી. તારલિયાનાં તેજ ઝાલવા જાણે કૂદતી હોય ત્હેવી તે કૂદતી.

મ્હારું મગજ હોલવાઇ ગયું. અનુત્તર પ્રશ્નનો ટંકાર ગાન્યાં કરે ત્હારે એવું જ થાય છે. માયું હૂખતું હોય ને ત્હેમાં સટાકા વાગે તેમ વારંવાર વાગના એક સટાકાની પેઠે એ પ્રશ્નટંકાર થતો કે તે કોણ હતી ? એ પ્રશ્ન અનુત્તર રહ્યો, ને જવાબની રીત પણ ન જડી. ગણિતનો હિસાબ કરતાં કદી રીત વીસરી ગયાં છો ? એમ લાગ્યું છે કે ખોપરીમાંનું અક્કલનું તેલ ખૂટી ગયું છે, ને મસ્તિકનો દીપક હોલવાયો છે ? તો ખરી એ સ્થિતિ સહમજશે. અન્ધકારના વનમાં ભૂલાં પડ્યાં હો, ને માર્ગનું કિરણ ન સૂઝે, એવું થયું હતું. મૂંઝવણનો અર્થ ત્હારે મ્હેં જણ્યો.

આલમાં ઉડી ઉડીને પંખી વલખાં મારી ઉતરે તેમ મહારી ઉમિંઓ ઉડતી, અને થાપીને ઉતરતી.

મહારું શરીરે વધારે ઉણુ રહેતું, પણ તે તો સ્હમજતું. ત્હેનાં નયનની વીજળી મહારામાં તે ઠાલવી ગઇ હતી, અને એ વીજળીની તે ઊખા હતી.

કોઈ થટામાં ભૂતનો ભડકો દીઠા પછી મનમાં કોતુક જાગે ને અદૃશ્યનાં આકર્ષણ બલવન્તાં થાય ત્હેવાં મહારાં કોતુક જાગ્યાં, ને અદૃશ્ય મહને આકર્ષવા લાગ્યાં. એ અદૃશ્યનાં જ મહને આમન્ત્રણ આવતાં હતાં.

કવિતાની કે કલ્પના ઉડતી ઉડતી આવે, ને ઝાલવા જતાં ઝલાય નહીં, એમ એની સુંદર કલ્પના આવતી ને આથમતી.

પ્રભાતે પડતું મૂકેલું કાવ્ય લઈ હું બપોરે વાંચવા બેઠો. પાંચ ચરણ વાંચ્યાં, દસ વાંચ્યાં. પણ એકાદશમે ચરણે સન્ધ્યાની સન્ધિકા સારા પૃથ ઉપર જવાઇ રહી. ખરે બપોરે મહારે અન્ધકાર પડ્યો, ને એક અક્ષરે ન ઉકલ્યો. મહેં ધાયું રાત્રિના જાગરણથી આંખ ઝંખવાઇ હશે. શીતલ જલની અંજલિઓથી લોચન ઘોછ આવી ફરીથી તે કાવ્ય વાંચવા લીધું.

પરમ સૌન્દર્યનું તે કાવ્ય હતું. એક દેવકુમારી અને દેવકુમારની તે કથા હતી. સ્વયંવરના પરમ ભવ્ય વર્ણનનો અધ્યાય મહેં ઉઘાડ્યો હતો.

વાંચનાર ! સહુના સ્વયંવરમાં એ રસ ને એ કવિતા શું નથી હોતાં ?

પાંચ પદ વાંચ્યાં, દસ પદ વાંચ્યાં : એકાદશમે પદે એક છાયા મહારા પુસ્તકમાં પ્રસરી રહી. અક્ષરો એક ખીજમાં ઢોળાઈ ગયા, ને રાશનાર્જના કણને બદલે શિલાઈની રેલ રેલાઇ રહી. કાવ્યનું પૃથ ભરી એક ઓળો તરતો હતો.

મહેં જોયું કે એક છાયા હવે મહારી ને વિશ્વની વચ્ચે ઉભી હતી.

તે શેનો પડછાયો હતો ? ત્હેને ઘાટ ન હતો, રૂપ ન હતું, રંગ ન હતો. ખીણોમાં, ગુફાઓમાં ને પર્વતશિખરે આંખું આંખું ધુમ્મસ ઉડ્યાં કરે છે ત્હેવી જાતનું તે કાંઈક હતું. નહીં તેજ-નહીં અન્ધારું, સન્ધ્યા કાળે એવી સન્ધિકા પ્રસરે છે ત્હેનો તે કૃષ્ણગો ફૂટેલો ભાસતો.

શબ્દમૂર્તિ જેની નથી બન્ધાઈ એવી ભાવના સમી એ છાયા તરવરતી.

સ્રેયઅસ્રેયનો ઓળો આલમાં ફડફડે છે, ફિલસુફના અન્તરમાં પલપલે છે, સૂક્ષ્મદર્શિઓની દષ્ટિમાં મલક્યાં કરે છે, ત્હેનો તે ઓળો મ્હારી કીકી આગળ મલક્યાં કરતો.

અગ્નિજીવનો તણુખો પ્રગટે ને હોલવાય, ઝીણી ઝીણી તારલીની મટમટતી મીટમાંનું તેજબિન્દુ દેખાય દેખાય ને ન દેખાય, ત્હેવી તે છાયા પ્રગટતી ને હોલવાતી, દેખાતી ને ન દેખાતી. તે હતી ને ન થે હતી. ગહનતાનાં વેગવન્તાં સર્વ આકર્ષણે તે મ્હને આકર્ષતી.

આજે થાક્યો છું ધારીને એ દેવકુમારીનાં સ્વયંવરસૌભાગ્યનાં વિચારકલ્પના કરતાં કરતાં પુસ્તક મ્હેં બન્ધ ક્યું.

ફરતી ફરતી દષ્ટિ મ્હારા પ્રિયતમ ચિત્ર ઉપર પડી. મ્હારી ખ્હેને તે ચીતરેલ હતું, ને મ્હને બહુ વ્હાલું લાગતું. એક અહલુત પ્રભાતના પ્રભાવન્તા દેવમહેલની અટારીએ એક દેવાંગના ફૂલહાર લધ કેા ધન્ય-ભાગ્ય પૃથ્વીવાસીને ધરાવવા ઉતરતી હોય ત્હેતું તે ચિત્ર હતું. ખ્હેન કહેતી કે મ્હારી સૌભાગ્યરાણીની છબિ હતી. પહોરના પહોર સૂધી તે ચિત્રને નિરખી રહેવું મ્હને ગમતું. હું જાણતો ન હતો કે તે મ્હારા જીવનના પ્રભાતનું ચિત્ર હતું. આંખડી તે ચિત્ર રક્ષામે હોય ત્હારે કલ્પનાનાં કિરણો બ્રહ્માંડભરમાં ધૂમતાં, ને કંઈ કંઈ સૃષ્ટિઓ સૃજતાં. આજે મ્હેં તે દેવપ્રાસાદ દીઠા, ફૂલમાલા નિરખી, પણ દેવાંગનાનાં સુખદર્શન ન થયાં. ત્હેના વદન ઉપર કાંઈક આંખ હતી, કાંઈક છાયા પથરાઈ

પડછાયો કાનો હતો ?

મહારીમાંની વેલની કુંપળની છાયા હશે ધારી વલના નવકુંપળો સંકારી આવ્યો, હો પણ એ પડછાયો તો તે દેવાંગનાના વદનમંડલે જાતો જ હતો. પણ પહેલાંના પ્રકાશ કરતાં આ છાયા મહને વધારે હતી, મહને વધારે નહોતરતી.

કાણ કહેશે તે કાણ હતી ?

આંખમાં નિદ્રાના ઘેન ઉભરાતાં હશે, ને આવતી નિદ્રાના તે પડછાયા હશે ધારી ઉંઘવા કાળે પલંગમાં જઈ હું પડ્યો. પણ આ ચમત્કાર શો ? મહારે ઓરડે તો એ એક જ ચિત્ર હતું, ને આજે દિવાલો ઉપર આ અનેક ચિત્રો ફર્યાંથી ? તે શેનાં ચિત્રો છે ? શ્વેત ને શ્યામ રેખાઓવાળાં જાણે તે વાદળખંડ જ હોય ને ! વાદળના ભેદ ઉકેલે તો ત્હેમના ભેદ પણ ઉકેલે એમ હતું. પીંપળાનાં પાંદડાંઓમાં ચન્દ્રમાનાં કિરણો રમે ને પાંદડે પાંદડે દિવાં કરે, એવી મહારે ઓરડાને અશ્વત્થે દીપકની જ્યોતિર્માળ ઝળકતી. એ તો પેલા પડછાયા જ.

પણ એ કૌતુક દીકું છે કદી કે વસ્તુ વિનાના પડછાયા ?

કંટાળાને હું કંટાળાનાં તરફડિયાં મારતો હતો. ત્યાં મહારી બહેન આવી. આખી રાતનું ત્હેનું જાગરણ હતું એટલે કલ્યાણકિરણ શા હાથ નયન ચોળતા, અને પરમ ઉદ્ઘાસની વાગ્ધારા મુખમાંથી નીર્ઝરતી.

“ભાઈ ! શું કહું ? પૂર્ણિમામાં ઉપા કાંઈ નાચતી હતી ! અમ વસુઓની વસુન્ધરા એને સ્થાપી અને ચન્દ્રિકાને જોખલે જોખલે અમે એને નહવરાવી ત્યારે તો તેજ તેજના અંબાર જેવું ત્હેનું રૂપ કાંઈ ઉંઘડયું ! નયનની કીકીઓ તો જાણે પોયણાંની પાંદડીઓ પ્રપ્રુલ્લી !”

તે હવે પૂરી જાગી હતી, ને આંખો ચોળતી અટકી હતી. અજબ, સાનન્દાશ્ચર્યથી તે ગાજી ઉઠી :

“પણ આ શું ? ઉપાની કીકીઓની પેઠે ત્હારી યે કીકીઓમાંથી તેજના કૂવારા ઉડે છે: બાણે પ્રકૃત્વપાંદડી પોયણાં ! ત્હને યે કાંઈએ પૂર્ણિમામાં ચન્દ્રિકાથી નહવરાવ્યો છે કે શું ? આંખડીમાં એ અંજન અનયાં લાગે છે.”

તે હસતી હસતી ગઈ. પાછળ ત્હેનાં હર્ષનાં જલની લહરીઓ મ્હારે ઓરડે ઉછળી રહી.

પણ એ ઉપા કોણ હતી ? સુન્દરીઓના સૌન્દર્યનગરની સૌન્દર્યદેવી એ ઉપા તે કોણ ? જગતની દ્વિલસુષીનાં મહાવિકટ પ્રશ્ન સમે મ્હારે એ પ્રશ્ન ત્હારે તો અનુત્તર જ રહ્યો.

વૃક્ષશાખાઓમાં વીજળીના ચમકારા ચમકે, એમ મ્હારા દેહની ડાંળીઓમાં અદ્ભુત કિરણોના ચમકારા ચમકતા. શૂળના શર સમું વિદ્યુત્તણુ મ્હારા હૃદયની આરપાર સુસવાટા કરતું આદ્યુગયું. મરિકકેમાં જઈને એ વિજળીનું કિરણ પ્રકૃત્વ ને ત્હને પુષ્પો પ્રગટયાં.

મ્હારી નજર દિવાલો ઉપર પડી તો પ્રકૃત્વપાંદડી પોયણાંની ચાલા સારા ઓરડાને શણગારતી દીદી. મ્હારીમાં જોયું તો વેલની ડાંખળાડાંખળાઓ પ્રકૃત્વપાંદડી પોયણાં વળગેલાં નિરખ્યાં. પુસ્તક-માલા જોઈ તો પુસ્તકપુસ્તકમાં એકએક પ્રકૃત્વપાંદડી પોયણું, ટકગી-સમું, વિરાજતું.

પદાર્થવિજ્ઞાનીઓ કહે છે કે જડમાં યે ચેતનકિરણોના વિદ્યુત્તણુખા (Electrones) ઉડે છે, ને મહાસમર્થ સૂક્ષ્મદર્શક યન્ત્ર વડે નિરખાય છે. એ વિદ્યુત્તણુખાનાં બાણે પુષ્પો ગૂંથાયા હોય ને હામહામ પ્રગટી પ્રકાશતાં હોય એવાં પ્રકૃત્વપાંદડી પોયણાં હામહામ મ્હને દેખાનાં.

એ પડછાયા શેના હતા ? કાંમણ દુમણ ને જાદુમાં હું માનતો નહીં, પણ ૨૧૨૨ ઓરડે આજ જાદુ અને કામણે પ્રવેશી રાજ્ય રચાયાં ત્યાં

નળ્મી, રમલી, પ્રાણુવિનિમયવેત્તા, યોગક્રિયાઓના પંડિત, અગ-
મ્યના યાત્રાળુ, અન્તરના રોગોના વૈદ્યઃ એ .ા એવા ઢોંગઢોંગના અભિ-
નામધારી એક આધુનિક ભૂવો મ્હારો મિત્ર હતો. એ અર્ધસત્યોની
અશાસ્ત્રીય કલ્પનાભૂમિમાં ન્યાયવિવેકનિઃશૃંખલ ભમવાનો મ્હને એ
કંકડ શોખ હતો. તે મિત્રને સ્લાંજે જાહુની વાત કહી ને પૂછ્યું કે વસ્તુ
વિનાના એ પડછાયા શેના ? તે પ્રજુલ્લપાંદડી પોયણાં કહ્યાંથી ?

એણે મ્હારી આંખોમાં જોયું, પોતાની ઈંગળા, પીંગળા અને સુસૂ-
ક્ષ્મણને પારખી, આકાશમાં એક મટકું ભર્યું, ને કહ્યું: “ જો ! ત્હારી
આંખોમાં અન્ધકારનું નહીં પણ તેજનું ફૂલું પડ્યું છે. એક ટીકી હતી
ને બીજી પ્રગટી. છંદગીના ગુરુવાક્યપણના તે દીવડા. ત્રાટક સાધતઈ
જે શ્યામળિમ્બ હોય છે તે ત્રાટકસિદ્ધિને. સમયે પ્રથમ તેજળિન્દુ ને
પછી તેજળિમ્બ સમેવડ ઝગમગી રહે છે; એવાં આ ત્હારાં કોષક
ત્રાટકનાં પોયણાં. દિવ્ય દદામિ તે ચક્ષુઃ વદીને શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે ગાંડીવ-
ધન્વાંને જે દાંષ્ટ દીધી હતી એ અદ્વૈતદર્શની દષ્ટિ અમારે સૂક્ષ્મવિલા-
સીઓને પ્રગટેલી હોય છે. ને આજે ત્હને એ તે પ્રગટી. દોસ્ત ! તું
એ હવે ડાહ્યા મટી દિવાનાની દુનિયામાં પેડો. ત્હારાં નયનમાં જે મૂર્તિ
છે ત્હેના તે પડછાયા. ”

મ્હારે ગાંડા થવું એ ન હતું, ને તેનો ભાપણવિસ્તાર વધારે સાંભળવો
એ ન હતો. નમસ્કાર કરી હું રસ્તે પડ્યો. મ્હારા માસ્તકમાં ત્હેનો
શબ્દદંકારવ થનો કે ત્હારાં નયનમાં જે મૂર્તિ છે ત્હેના તે પડછાયા.

પણ પેલા પડછાયા તો રસ્તામાં એ પથરાયેલ્લ હતા ડાહ્યા થવું કે
ગાંડા થવું એ મનુષ્યના પોતાના હાથમાં છે કે સંજોગવત્તના ? નગરના
જનમાર્ગ પ્રજુલ્લપાંદડી પોયણાની માલાઓથી ને દિવ્ય ને શય્યાગાન-
યેલા લાગ્યા.

પણ તે મૂર્તિ મ્હારા નયનમાં હતી કે હૃદયમાં ?

રાત્રિએ દીપકદીપકની ન્યોતમાં પ્રપુષ્પાંદડી પોયણું ઉઘડતું ભાસ્યું. હું નહીં તો! મહારી આંખ તો દિવાની બનેલી જ હતી. કાઢને વાતે ન થાય, ને કહીએ તો કહેશે ભાઈને ભાંગ ચઢી છે તે લાલપીળાં દેખે છે. બહેનને પૂછ્યું કે દીપકની શિખાશિખામાં પ્રપુષ્પાંદડી પોયણું પ્રગટે છે એ શું? તોફાની હાસ્યથી ભરેલાં પોપચાં નચાવતાં તહેણે કહ્યું, એ તો ઉપાની આંખો.

તેના મુખનું વાગ્યાણુ મહારા મર્મસ્થાનમાં પેઠું, ને સાદ્યું. તેનાં તોફાન ન રહેવાયાં, ને ત્યાંથી હું ચાલ્યો ગયો.

પણ એ ઉષા કાણ?

પેટી પૂર્ણિમાની પૂતળીની મહારા મનને તાલાવેલી લાગી હતી ને તનને તનમનિયાં થતાં હતાં. ચન્દનીમાંની એ આનન્દમૂર્તિની મોહિની મહારાં સ્મરણને બહોળી નાંખતી.

સિન્ધુ નદીના મૂળશોધક મુસાફરને જે આકર્ષણ આકર્ષે છે તેથી એ અજબ મહારાં અજેયનાં આકર્ષણ હતાં; કારણ કે મહારે તો જીવનનાં રસસિન્ધુનાં મૂળ સોધવાનાં હતાં.

અન્ધારી રાત્રિએ ચક્રાર જેમ ચન્દને ઝંખે છે એમ હું એ મહારી ચન્દ્રિકાને ઝંખતો.

મેઘલી રાત્રિએ મેઘગોરંભામાં વીજના ચમકાર ને પલપલાટની લતાઓ ચમકી રહે, એકબીજાને વીંધતી ને વિશ્વના પડદાઓમાં સોનારૂપાના દેવભરત ભરતી જેવી અદ્ભુત ચિત્રમાલા સળગાવે ને હોલવે, તેવા તેનાં સ્મરણવીજળીના તાર મહારા દિલના પડદાઓમાં ભાત પાડી ચમકી રહ્યા હતા. પણ અત્યારે તો તે ચમકારાની તેજવેલો આશપાશના અન્ધકારના મહાસાગરને જ માત્ર વિશેષ સુદર્શનીય કરતી.

ગાન્ધર્વનગર કદી દીઠાં છે? સન્ધ્યાની સન્ધિકામાં સોનારૂપાનાં વાદળનાં મહાલયો ક્ષિતિજ ઉપર મંડાય; ને મણિમય અટારીએ ને

અગાસીએ દેવજરિયાનના ઈન્દ્રધ્વજ દરદી રહે તે તો દીકા દશે. એવા દેવમહેસોની દેવવાડીઓમાં મ્હારી પૂણિમાની પૂતળાને શોધતો હોઈ એમ મ્હને લાગ્યું.

જગતના થાકથી થાકી રાત્રિએ વિશ્રામ કાળે સૂતો, ત્યાં વાતા-વરણ ઉપર તરતો તરતો સંગીતનો શબ્દ આવ્યો. દૂર દૂર ચન્દનીના મહેલમાં કાંઈક ગાતું હતું.

જગતનાં છે ઉંઘાં ચરમાં, ડાહ્યા દિવાના લાગે;

પીધું આખે દયાત તે ડાહ્યા દિવાના લાગે;

જગતનાં છે ઉંઘાં ચરમાં, ડાહ્યા દિવાના લાગે.

આગળ શાં ચરણ હતી, તે મ્હેં નથી સાંભળ્યાં, કારણ કે ચિન્તન માટે એ એક કડી બસ હતી. એ ચિન્તનદેશમાં નિદ્રાનાં ઘેન મ્હને ઘેરી વળ્યાં, ને નિદ્રાનાં રાજ્યમાં એ કંઈ કંઈ સ્વપ્નાંની વાડીઓ તે રાત્રે મ્હેં નિરખી. એ સદુ ઉપવનના વૃક્ષેવૃક્ષે ને પ્રત્યેક વૃક્ષની શાખાએ શાખાએ તે પ્રપ્લુષ્પાંદી પોયણાં જ બૂલતાં હતાં.

સ્વપ્નાંએ નિદ્રાને ડહોળી નાંખી, છતાં એ આંખ ઉઘડી ગઈ ત્યારે આકાશને આંગણે અવનવા રંગો ઉઘડતા હતા. મ્હારી માનસધંડાના પ્રશ્નટંકારને ઉત્તર જ જાણે ઉઘ્યો હતો. જાણે વિદ્યાત્રીએ વિશ્વના સૌભાગ્યનો મહાગ્રન્થ ઉઘાડ્યો હોય ત્હેવું કુંકુમ ને કેસરને અક્ષરે પ્રાગ્વી-નું મહાપૃષ્ઠ આસેખાયેલું હતું. પૃથ્વીવાસીઓના મુગટબિન્દુ સૂધી તે વિરાટકેવડાની દ્રણશો દોરતી હતી. શુભાખી સાડીમાં સોનેરી અંગ અર્ધ ઢંકાય-અર્ધ ઉઘડે એમ કાંઈક ભાસ થતો. રજતસ્વેત છાતીમાં આછી આછી જાંબૂડિયા ટશરો દોરાતી હતી. વર્ષા ને પ્રભાતાં દેવપરિધાન ધારી ઉપા આકાશના ઉમરામાં ઉભી હતી.

હું તે દેવચિત્ર નિહાળતો અનિમિષ ઉભો. પ્રપ્લુષ્પાંદી પોયણાં ઉપાની ટશરે ટશરે શોભતાં નિહાળ્યાં: જાણે વિશ્વની હુદ્દી વેણીમાં લેટલેટ પરીવેલાં પુખ્તો.

આશપાશ પ્રભાતની નિર્મળતા ઉડતી, ને પ્રભાતના અક્ષમહેલનદ, ઉમરામાં એ પુણ્યદર્શન મળે ત્યાં.

વાદળીની પેઠે જગતમાં વરસીને અને ગગનને વધાવ્યું તેમ અક્ષાંડને અભિષેકતી તે ઊષા ઉડતી ઉડતી અન્તરિક્ષમાં ઓગળી ગઈ, મહાવિરાટમાં સમાઈ ગઈ; મહારી પૃથ્વીમાની પૂતળીની પેઠે, દર્શન દષ્ટ અદશ્ય થઈ

પુનરપિ પ્રશ્નંટકાર જાગ્યો કે એ કોણ ? જીવનના એ કાયડાની હું કૂંચી શોધતો હતો.

સહવારના કેસરિયા તડકાના અટાપટા નગરની શેરીઓમાં પડ્યા હતા, ને લોકસંઘ તે તેજછાયાના રંગો ઓઢના બદલતા જગતમાં વહના હતા. અક્ષાંડમન્દિરના શિખરકળશ સરિખડા સૂર્ય ભગવાન જગતની હવેલીઓના કળશ રૂપે વિરાજતા.

એવે એક પાણી ભરી પનિહારી આવી સહવારના સમી ઉજ્જવલતા, પ્રકાશના સમી નિર્મલતા, તહેના ફરતી સ્ફુરતી હતી. લજ્જની સાડી સમી ચોરસાની ફૂલવાડીમાં ફૂલવાડી જેવું તહેનું અંગ સર્વાંગે ઢંકાયેલું હતું; માત્ર વદનકમલને ખુલ્લો શ્વેતગુલાબા દિવ્ય હાસને રંગ જ નિરખાતો. માથે જલની હેલ છત્રકતી, ને હેલના જલમાં ને પીતંગમાં સૂર્યતેજની લહરીઓ ઉછળતી. જગતનાં પાપ ધોવા પુણ્યજલ લાવતી જેવી તે સુંદરી જગતના એકમાં એકલી જતી હતી; જાણે ગગનમાં વહતી જલભર વાદળીની એકાકી સુવર્ણહોડલી આવતી હોય ને ! પૃથ્વીને એ ભારે પડવા માગતી ન હોય તહેવા તહેનાં સુકુમાર પગલાં પડતા.

સન્ધ્યાનો અજબરંગી નિર્મળો ધૃશ્વની ફૂલબાગ આભના ક્યારા-ઓમાં નિરખી નિઃસ્વાર્થ સદજ આહ્વાદ પ્રગટે, તહેવો નિષ્કામ આહ્વાદ મને પ્રગટ્યો. આહ્વાદમાંથી આશા જન્મી, ને આશાવન્તલ અન્તરમાં સાધન પ્રગટ થયાં.

પૂર્ણિમાની પૃતળા ઢાણ હતી તે દિસાજ ગણવાની ટૂંચી મદને
જડી, અગ્નેયનાં ગહન મન્દિરનો માર્ગ મદને લાખ્યો.

હું ચ તે જગતના અટાપટી તેજઝાયાના પરિધાન પહેરતો—
ઉતારતો ને વળી પાછો પહેરતો પહેરતો નગરના જનમાર્ગો ઉપર થઇને
ચાલ્યો. પેલી કુલયોગિની પનિહારી જેવી એકદૃષ્ટ હતી ત્હેવો હું ચે
એક-જ-દૃષ્ટ હતો. આશાની મૂર્તિનાં અણદીક આકર્ષણના વણ અનિલ,
શોધના સાદસના મહાવાયુ, મ્હારા શદ્ધમાં ભરેલા હતા. નગરની દુવે-
લીઓ વટાવી નગર બહાર ગયો, ને પીયાવા કાંઠે પંખી જઇ એસે તેમ
પીયાવાની પાળે જઇને ઉભો.

જલને તીરે જનકથા સંલગ્નાય છે એટલી ચોટે કે ચોરે ચે નથી
ચર્ચાતી.

અંહીયાં અમારે ચે વડની એક પંચવટી હતી; ને એ પંચવટીને
એક આરે વિશાલ વાવ હતી.

પંચવટીની ઝાયામાં નગરના બંસીધર એસી બંસી વાતા, ને
જમના જેવી વાવમાંથી નગરની ગોપિકાઓ જલ ભરતી.

પૈયો જેમ વાદળી વરસવાની વાટ જોતો પુકારે તેમ મ્હારી રસ-
વાદળીની વાટ જોતો મ્હારો ઉરનો પૈયો પુકારતો.

અનુકરણ ને ઉપમાઓ કંઈ અસલ છે ? અસલના નિર્દેશનાં એ
તો અધૂરાં સાધનો છે. ગમે તેટલી ઉપમાઓ આપું પણ ઉપાને નથી જ-
દીદી ત્હેને હું ઉપા શી રીતે દાખવવાનો હતો ?

આજે હું ત્રણ અવધાન કરતો હતો; એક તો પંચવટીનાં પાંદડાં
ગણવાનું, બીજું પનિહારીઓનાં દર્શન કરવાનું, ને ત્રીજું પનિહારીઓના
બોલ ઝીલવાનું.

કેટલાંક અવધાન તો એમની મેળે જ આવડે છે એ વાતની તો
તો વાંચનાર! સાક્ષી પૂરો છો ને ?

એવે આલોકાની એક મંડલી બોલતી-કલ્પોલતી દોડતી આવી ને ગધઃ જાણે શુલ્કશુલ્કનાં યજ્ઞ્યાંઓ કે નગરના દિરિક્તાઓ.

સ્થવાર જામ્યું હતું, ને મહારી આતુરતા જેવા તડકાના તાર તણાતા હતા. તેજમાંથી ઉખા ચે ફેરતી હતી.

પણ આ કોણ ? નગરમાંથી આવતી હતી તે એ જ હતી; તે પૂર્ણિમાની મહારી પ્રભોદપ્રતિમા, અન્તરમાંની મહારી આશામૂર્તિ.

પંચવટીની વડાવાઘઓ આલીને હું વડની કુંપળો ગણતો હતો. સૂર્યોદય થાય ને કમલસંપુટ પ્રપુલ્કે તહેવું મહારં અન્તર પ્રપુલ્કતું હતું.

પણ એ જ તે. હરિણીની ગતિથી આજે તે આવતી હતી. સિંહણની ભાવના ત્હેના દેહ ફરતી ઉડતી હતી. આહુકમાનની નીચે એક ને કરઅંશુલિઓમાં બીજી-એમ હેલનું બેહુલું ફૂલદડા જેવું જૂલતું હતું. ચરણો ઉદ્ભાસથી ઉછળતા હતા; નયનો ત્રિલોકમાં મીટ ભરતાં, ને લોક-લોકને માપી લેતાં હતાં. ભ્રુકુટિનાં રયામરંગી પિનાક અનંગના બાણ સમાં મહડાવેલાં હતાં. ગગનરંગી ચણિયા ઉપર ઉપાના રંગની ઓઢણી હતી; મંહીથી કેસરવર્ણી ચોળા તગતગતી. વદને સિમતરેખા હતી, ને ફરકતો અધર ગીત ગુંજતો. તે ગીતના લયમાં ચરણો નાચતા વદતા. સ્થવારની તેજોમય મૂર્તિ હોય, કૌમારની શુષ્કમ્ અપાવવિષ્કમ્ નિર્મળતા હોય, સુન્દરીસંઘની સૌન્દર્યકલા હોય, યૌવનનો આર્દ્રાદ હોય, સદૃશીઓનાં રસલાવણ્ય ને કામિનીઓની કવિતાની કમનીયતા સાક્ષાત્ થતાં હોયઃ એવી તે આવતી હતી. મહારાં અન્તરનાં પૂર ત્હેના ચરણોમાં ઠલવાયાં, મહારાં ચેતન ત્હેનાં પદપંકજમાં જઈ પથરાયાં. મહારી આશા ને પ્રાર્થના સુન્દરીદેહે પ્રગટેલી મ્હેં દીડી.

ને એ જ એ પ્રપુલ્કપાંદડી પોયણાંનાં બે ફૂલ. એના ઓઢણામાં ચણિયામાં ને ચોળામાં જેવાં ભરેલાં હતાં, ત્હેવા જ ત્હેના વદનપટમાં તે બે ગૂંથેલાં હતાં. એ જ એ પ્રપુલ્કપાંદડી પોયણાંનાં પુખ્તો.

જંગતનું સકલ સૌન્દર્યધન મૂર્તિસ્વરૂપે મહારી ભણી આવતું મહેને લાગ્યું. વેલની કુંપળોનાં જેવાં ત્હેનાં અંગ ફરકતાં હતાં. સરોવરની લહેરીઓના જેવી ત્હેના ઓઢણાની કરચલીઓ છલકાતી. ઘટાના ઘેર જેવો ત્હેના ચણિયાની ઝૂલનો ઘેર ઢળેલો હતો. ચન્દ્રમામાંના શશાંકના સમી ત્હેના વદનચન્દ્રમાં કુંકુમની ટીલડી શોભતી. મધરાતમાંની આકાશગંગા સરિખડી ત્હેના કેશપગથારમાંથી સેંથીની સેર વિસ્તરતી. રજનીનો ધુન્ધટપટ સંકેરી લેતાં પ્રભાતના વિશ્વવિધ દેવવર્ણો આકાશ વદને તરવરે છે તે દેવવર્ણો ત્હેને વદનમંડલે તરવરતા. દેહની પાંખડી ઓમાં ત્હેના ઉરભાવના મન્ત્રો આલેખેલા હતા, ને એ પુણ્યમન્ત્રા ક્ષેત્રોમાં પરમ પ્રભુતાના જ પાઠ હતા.

નગરની સૌભાગ્યદેવી જેવી સહુને આશિષો આપતી હોય ત્હેની તે પધારી, ને મહારી પાસે જ થઈને તે જલ ભરવા સંચરી. જંગતનાં ગુરુત્વાકર્ષણનું મધ્યગિન્દુ જાણે હોય તેમ સહજ ભાવે મહારો પ્રાણ-વિનિમય કરી ચેતનને પોતાના પ્રાણચુંગકથી આકર્ષી ઝાળામાં ભરી તે જલદુગરી રસઝોગણ આવી ગઈ. સૂર્ય ફરે તે તે દિશામાં સૂર્યમુખી ફૂલ ફરે ત્હેવી રીતે મહારાં નયનનાં ફૂલ તે મહારા સૂર્યની પાછળ પાછળ ફરતાં.

હતાં એ હું તો પંચવટીનાં પાંદડાં જ ગણતો હતો.

દંડાકારણ્યમાં સીતાવેલ પાણી સાંચરે તેમ તે અમારા નગરની પંચવટીમાં જલ ભરવા સંચરી.

પાણીઆરે સખીઓએ ત્હેને માર્ગ ને સત્કારદીધો. પાણી ભરવાને તે જલ ઉપર નમી તો જાણે સાગર ઉપર નમેલો ઇન્દ્રધનુષ્યનો લતાખંડ.

કેટલીક સખીઓનાં બેડલાં ભરાયાં હતાં, કેટલીકનાં ભરાતાં હતાં; સહુ ત્હેની વાટ જોતી હિભી. એક અધીરી સખીએ પૂછ્યું: હિયા ! ત્હારી રસતેલ ભરાઈ કે ?

સખીઓ સહુ હસી પડી, જાણે મોતીના થાળ વેરાયા.

કાંઈ મહાસત્યની આકાશવાણી ગાજી રહે તો એક બોલ, તે શબ્દ ' ઉષા, ' મહારી અન્તર્ગુહામાં ગાજી રહ્યો, જીવનકુંજને આઘન્ત લરી રહ્યો. પૂર્ણિમામાં પ્રગટી હતી, પ્રભાતે પધારી હતી, બહેને પારખી હતી, તે જ એ ઉષા, મહારા જીવનનો ન્યોતિ.

ઉષાએ હસીને કહ્યું, ના, મહારી રસહેલ હજી અધૂરી છે.

જલનાં કણ નિર્જરતાં યે એવું મધુરં નથી બોલતાં. બ્રહ્માંડબરમાં જે માધુર્યના સિત્કાર તરે છે, ને નરનારીઓના કાનમાં કંઈક મીઠી મીઠી ફૂંક મારી જાય છે, તો એવી એક અગમ્યની લહેર આવી, અને ફૂલની ફેરમ જેવી કંઈક ફૂંક મહારા અન્તરમાં ફૂંકી ગઈ.

તે પછી શું અન્યુ' તે મહેને ખબર નથી. ધ્યાનયોગમાં યોગીજનો ડૂબી જાય તેમ હું કચ્છાંક ડૂબી ગયો. જાગ્યો ત્યારે પચ્ચટ્ટીમાં મહારા માથા ઉપર એક મેના બોલતી હતી, ને તોને માથે મધ્યાહ્ન તપતો હતો.

કુમારિકાઓનો બગીચો

ઉપા કાજે ઉગ્યો એટલો પૂજ્યભાવ પરમેશ્વર વિના અન્ય કોઈને કાજે મળે કદા ઉગ્યો નથી.

કન્યાકેળવણીના રસવન્તા ક્રિયાધર્મમાં કદી ત્વમને રસ પડ્યો છે ? કર્મકોના ક્રિયાકાંડથી વેદાન્ત વેગળું છે તેટલા જ અમારા ન્દાન-કડા રજ્યાધિકારીઓની કન્યાકેળવણીથી ચેતનભાવ એક વેળા વેગળા હતા.

એક ચાતુર્માસમાં અમારા નગરની કન્યાશાળાની કાર્યવાહીમાં મળે એટલો રસ પડ્યો કે એક ટીંબળાએ ટીંબળે કચું હતું કે હું તો વિધવા મહેતીશને પરણવાનો છું.

કુમારિકાઓની કેળવણીનો પ્રશ્ન એટલે ભવિષ્યની પ્રિયતમાઓનો પ્રશ્ન, વર્તમાન અને ભાવિ પ્રિયતમેના મનમાંનો મહાપ્રશ્ન. નેત્ર-પક્ષવીથી પ્રીતમપ્રિયા પરસ્પરને પહાવે છે તેમ અક્ષરપક્ષવીથી થે પહાવે તો એ પ્રશ્નના ઉત્તર કેટલા સુગમ થાય ?

કોઈ નગરશેઠની તથા દીધેલી પુરાણી કૂલવાહી તો દીડી દશે. કૂલછોડને સ્થાને ક્યારીઓમાં ધામ ઉગ્યાં હોય, ફક્કાડની ડાળીઓ અધકરમાયેલી ને અધપાંદડાસૂતી હોય, હામહામ સૂકાં પાન ને તાજે કચરો વેરાયેલ હોય; છતાં તે મેલના કોઠાર ને ગંદવાહના બંડારમાં થે ગન્ધવતીના રસ-ગન્ધ ઉભરાતા દર્શાય: એવી મળે કન્યાશાળા લાગી. માળા તહેવી વાહી. પહેલાં તો બાલવિધવા મહેતીશ જ ધરના ને લોકસમાજના લાડમાં ઉછ-

રેલી ને અધકેળવાયેલી હતી. સાભાગ્યના ઉત્સાહી ઉમંગતેજને બદલે વૈધવ્યની નિરુત્સાહિની નિરાશાની છાયા શાળામાં ફિટતી. માસ્તરાણીઓનાં હતાં તહેવાં ભભકાદાર કે ગંદાં કપડાં વિદ્યાર્થીનીઓનાં હતાં; કારણ કે ભભકને સ્વછતા માનતાં ને ગંદવાડને સાદાઈ ગણતાં. છતાં તેજસ્વી અંગો ઉપર એ મેલાં ઓઢણાં સૂર્ય ઉપરનાં વાદળાં જેવાં શોભતાં. પાટિયા ઉપર હિસાબ અડઘો ગણુલો અધૂરો હતો. પાટી-ઓમાં લખેલું વણસુધરેલું હતું. નહાના મંકેડાની હાર જેવી પણ સ્વચ્છ અક્ષરમાલા હતી. જોડણી પુરુષવર્ગનાથી સહેજ ચ્હડિયાતી હતી. ઉકરડેથી યે કન્યારત્ન શોધી સ્વીકારવાના આજ્ઞાદાતા મહર્ષિએ આ ભાવ્ય વાંચીને તો આજ્ઞા નહીં કરી હોય ? શાળાના એ કચરામાં યે અનેક રત્નો ઝળકતાં હતાં.

અને શાળામાં સ્વચ્છતા કોઈ દિવસ નહોતી જ પધારતી એમ ન હતું. ઇનામસમારંભને વાર્ષિક દિવસે, રાજેન્દ્રની જન્મતિથિએ મીઠાઈ બહેંચાતી ત્હારે, એમ ચારપાંચ વાર્ષિક પર્વોને મહાદિવસે શાળામાં સ્વચ્છતાનું રાજ્ય સ્થપાતું; કારણ કે સ્વચ્છતાને નિત્યવસ્તુ નહીં પણ એક શણગાર ગણવામાં આવતી.

તે મહર્ષિની આજ્ઞા પાળવા અને મહાર્ રત્ન શોધી સ્વીકારવા હું ગયો ત્હારે શાળામાં કેટલીક કન્યાઓ ઝીકનાં સોનારૂપેરી ભરત ભરતી, કેટલીક ગૂંથણ ગૂંથતી, કેટલીક જૂનાં ગીત ગાતી, ને એક વર્ગમાં વાંચન ચાલતું હતું. પહેલે દિવસે તો બધા વર્ગોની પ્રેક્ષણા ફરી એક વર્ગ નિરખી લીધો. જતાં પહેલાં મહેતીજીને દસ રૂપિયા આપ્યા, ને કહ્યું: શાળા ફરતા ઉબજડ વેરાનમાં ફૂલવાડી રોપાવજો, અને શાળાના ખંડોમાં ફૂલપાત્ર ગોઠવજો. સહુ વર્ગમાંથી પહેલી પંચકડીને કચારીઓ ને ફૂલછોડની સંભાળ સોંપજો. ઉપર નંબર લાવવાની સ્પર્ધા યે એમ વધશે.

ઉપાનો નંબર તો પહેલા વર્ગમાં પહેલો જ હતો.

રસિકાઓની શુદ્ધ રસવૃત્તિના વિકાસનો પાયો એમ મંડાયો.

ત્રીજે દિવસે વળી જવાનું હતું તે પ્રમાણે હું ગયો. મહેતીજીની વાંકી સેંથી આજે સુરમણીય રીતે કારેલી હતી. ગવન થોડું વાપરેલું નવું હતું. ચોળા ઉપર ઝૂલ લટકતી.

શાળા ફરતા ક્યારા પાડેલા હતા, ને ક્યારાઓમાં કુંડાળાં કારેલાં હતાં. થોડાંક કટોરાઘાટ કુંડાં પણ આણેલાં હતાં. ફૂલસામગ્રીઓને સ્હેજ સુધડતા ને વ્યવસ્થા આપી ફૂલઉછેરનારીઓને તેડાવી.

અહા ! શા લાવણ્યની તે મૂર્તિ હતી ! શા લાલિત્યથી તે પગલાં ભરતી ! જીવનનો ઉછળતો દડો ઉતરે તેમ તે શાળાનાં પગથિયાં ઉતરી-આવી.

સુકુમાર કુંપળો ઉપર રજનાં પડ ચઢયાં હોય તેવી કુમારિકાઓ દીસતી.

એ દિવસે બીજ રોપ્યાં, પાણી પાયાં, ને ઉછેર ઉછેરનારીઓને સોંપ્યો. ‘ મહાબ્રહ્માંડમાં તહેવું અણુબ્રહ્માંડમાં ’ એ સૂત્ર તે પ્રસંગે મ્હને સુગમ થયું. મહારા એ અન્તરમાં બીજ જાંડાં રોપાયાં, ને ઉપર રસજલનું સીંચન થયું.

મહેતીજીને કહ્યું, તમારા નિર્મળાં છે તહેવાં વસ્ત્રો બાળાઓ ન પહેરે ? મહેતીજીએ સસ્મિત લજ્જનનમન કર્યું, ને સહુ બાળાઓને એકઠી કરી. કહેવાનું મ્હેં મહેતીજીને સહમજબૂયું હતું તે પ્રમાણે તહેમણે ભાગીતૂટી છટાથી બાળાઓને કહ્યું કે નવાં વસ્ત્રો લેવાના ઘેર કળ્યા કરવાના નથી, પણ છે તે જ નિત્યવસ્ત્રો જાતે ધોષને બધાંથી જે ઉજળાં પહેરશે ત્હેને મહિને મહિને ધનામ મળશે.

જગતને સુન્દરીઓ જ સુન્દર રાખશે તેટલું તે સુન્દર રહેશે; કુટુંબને કુલવંતી ગૃહિણી મેલ નહીં ચઢવા દે તેટલા નહીં ચઢે;

સંસારને યે સ્ત્રીસમાજ નિર્મળા છાંટશે તેટલો તે નિર્મળ રહેશે; એ કોણ નથી જાણતું ? ને કેટકેટલા પાળે છે ?

વળા નિર્મેલે દિવસે ગયો ત્યારે મહેતીજની આંખમાં અંજન આંજેલું હતું. રયામ પટ વચ્ચે વિરાજતી કીટીઓ તેજસ્વી હતી.

મહારા પિતા તરફથી તાકા આપ્યા ને કહ્યું: ચોળાઓ. કમખા ચણિયા ઝલલાં કળખ પહેરણ ચોરણીઓ રમાલ ચઢીઓ શીવતાં સહુને શીખવજો. જે પોતાનાં નિત્યવસ્ત્રો પોતે શીવી પહેરશે ત્હને મહારા પિતા બક્ષીસ આપશે. મહેતીજએ કહ્યું દરજી નથી, કોણ શીખવશે ? વળતા દિવસથી સ્ત્રી બાલક ને પુરૂષનાં માદાં નિત્યવસ્ત્રો શીવતાં શીખવવા મહારા પિતાએ દરજી મોકલવા માંડ્યો. પિતા ને પુત્ર: એ શ્રુતિ યાદ છે ને ?

ઉપાએ પહેલી સોમ આવી ત્યારે જાણે મહારા જીગરને ને ત્હના જીગરને સાંધતી ન હોય એવું મને લાગ્યું.

શીવણ ધોરણને ફૂલબાગ ભણી શાળાનો પ્રવાહ ઢળવાથી ભરતગૂંથણની ખરયાળ શોભાતું શિક્ષણ ગૌણ થયું. પરેલું પોત ને પછી ભાત : એ મહારી માતાનું પુરાણું ને સાચું સૂત્ર હતું.

એકલી શોભાવતી ને ખરયાળ કસરતો સહુ સંસારીઓને સુઝાબ નથી એમ મહેં મહેતીજને સહમજગ્યું હતું. ધોવણથી બાળાઓને, સ્વચ્છતાની ભાવના કેળવાયા ઉપરાન્ત, મગદળની કસરત થતી ને શાળાની કૂંદમાંથી જલ સીંચી આરા ભરી ફૂલરોપને છાંટવાથી, રસિકતા વિકસવા ઉપરાન્ત, સહુ અંગો કસાતા, જલસીંચનને યુવતિ-ઓનો અંગદિંડોળ તો નિરખ્યો છે ને ? લાંડુઓ કાળે યે જલ એ બાલિકાઓ બનતાં ભરી લાવતી, ને આરસની પૂતળીઓના નહિં પણ કુલસેવિકાના ભાવમાં સહુ ઉછરતી.

હિમાદ્રિમાલા જેવો મહારો એવો અવિચળ સિદ્ધાન્ત હતો કે શાળામાં ભણતી સરસ્વતીની પુત્રીઓમાંથી દપ દકા ગૃહિણીધર્મ

સ્વીકારશે; અને તેમાંથી થેલું ટકા ગરીબ કે સામાન્ય સ્થિતિના વરને
-વરશે. એટલે ખોટા શેઠાણીવેડાની પતંગિયાસહી શોભાના ખરયાળ
શિક્ષણને બદલે કુટુંબસેવાના ગૃહિણીધર્મોનું સંગીન જ્ઞાન આપવાનો
-લક્ષ્ય શાળામાં સાધવાનો મારો હેતુ હતો. ને તેથી કુલધર્મોની પવિત્ર-
તાના પાઠ સહુને ત્યાં શીખવાતા હતા.

ઉપાધર માંડશેત્યારે કેવું કુલમંદર રચશે એના તરંગ મંદને વારં-
વાર આવતા. આજે તો એ કવિતા આશપાશ પથરાયેલી છે, ને રસિકડી
ઉપાના રસસોહંત ગૃહિણીભાવના કિશોરમાં જ અમે વસીએ છીએ.

તે પછી નવા રાસ શીખવાયા, ને અંગઅંગના નવનૃત્યે કુમારિકા-
ઓની કોમારકૃમિઓ ઉછળવા માંડી ત્યારે એ બાકાઓ તન્નીગી વેલીઓ
મટી વસન્તાનિકમાં ઝોલાં ખાતી મ્હોરથી લચીનમી જતી આંખાની
રસવન્તી ડાળીઓ જેવી મ્હોરી રહી. સહુને અન્તરમાં રસનરંગ ધૂમતા
ને અંગેઅંગે મ્હોર ફૂટ્યા. વેલીની છટા ને નમણા પક્ષવલિંડોલમાં
સદકારની શાખાની રસવન્તી બહરેખાઓ તરી આવી.

મુન્દર કલાઓના શાસ્ત્રમાં લખેલું છે કે મુન્દરતા એટલે અરપણું
-નહીં, પણ છટા લિંડોલ તેજસ્વિતા. હયશાળામાં પાણીદાર વહેરા
ને વહેરીઓ હોય છે તેવાં કુમાર અને કુમારિકાઓને પાણીદાર મુમુન્દર
એતનભર્યાં આત્મવાન ખીલવવાંએ સર્વ શાળાસ્થાપનનો હેતુ છે, સર્વ
કેળવણીનો સિદ્ધાન્ત ને લક્ષ્ય છે.

હું શીખવતો ને મુદ્ધારતો તેમ હુંથે તે કન્યાશાળામાં ઘણું શીખતો
ને મુદ્ધરતો. ફૂલની પાંખડીઓમાંના જેવા સ્વાભાવિક દાવભાવ ને
અકૃત્રમ ઉરપરિમલ મંદને ત્યાં દર્શાતાં. ફૂલરતના અન્તરમાંના અંકુરતાં
કિરણો ઉઘડતાં હું ત્યાં નિહાળતો. દાવણ્ય અને લજ્જા, રસિકતા અને
વિનય: ઉડું ઉડું કરતી બાલપંખિણીની મુકુમાર પાંખોના જેવા મુગ્ધ
કોમારભાવ ત્યાં હું અનુભવતો. નવા રાસ શીખશે ને છટાથી ભજવશે
તેને મ્હારી માતા વતી ઇનામ આપવાનું કંઈ તે સાથે જૂતા રાસ કેટ-

લાક મહેયે ઉતારી લીધા. કોઇક જૂના ધરણ્યામાં હોય છે, કોઇક જૂના રીતરિવાજમાં હોય છે, તેમ હેમાંનાં યે કોઇકમાં ભારાભાર સુવર્ણ હતું.

હૈયાની ભરતીએ બહુ ઉછળો લીધો તેથી થોડાક દિવસ ત્યાં જવાનું મહેં ઓછું રાખ્યું. પણ સ્કાંજરે-સન્ધ્યાએ શાળાની છૂટકાળીમાં હું જતો. ને કુમારિકાઓનો બગીચો નિરખી આવતો. ઉષાના ફૂલછોડ પાસે મહારા પગ થંભી જતા, ગતિબલ ઓસરી જતું. તે ક્યારી જાણે ઉષાની ઉરક્યારી હોય તેમ હું દર્શનમુગ્ધ નિહાળતો. હેના અંકુર જાણે ઉષાના ઉરઅંકુર હોય તેમ હું પંપાળતો.

એક દહાડો વીઘાધિકારી સાહેબ એ ક્યારીઓમાં મહેને મળ્યા. હેમની આંખોમાં મદ હતો. તેમની ભમ્બર ઉપર અધિકાર વિરાજતો. આઘ વ્યંજન ઉમેરી કેટલાક હેમને વ્યંજનામાં વિઘાધિકારી સાહેબ કહેતા, કારણ કે વિઘા ઉપર એમને એવો ને એટલો ભાવ હતો. તેઓ સાહેબે મહારો ઉપકાર માન્યો કે હેમે દીક બગીચો ઉછેરો છે. કેટલાકના શબ્દ નાભિના ઊંડાણમાંથી ઉછળે છે. કેટલાકના હૃદયની લાગણીમાંથી ઉભરાય છે, કેટલાકના મગજની બુદ્ધિમાંથી નિર્ઝરે છે; હેમના શબ્દ મુખના ગોખલામાંથી જ આવતા હતા. મેં કહ્યું આજ તો બીજાં વાવવાનાં છે; પાક તો પરમેશ્વરની કરુણા છે. વિઘાધિકારી સાહેબ પોતાને વિજ્ઞાનવાદી કહેતા ને નાસ્તિક હતા; તેથી પરમેશ્વરનું નામ આવતાં જાણે અલડાયા હોય એમ સાહેબજી કહી ચાલતા થયા.

જગતના સારામાં સારા કવિ ફિલસુફ પયગમ્બરો માત્ર ખીજ જ વાવે છે; પણ એ અનન્તતાનાં વાવેતર, ને હેના અનન્તાં પાક અનન્તતાની અનન્ત પ્રજ્ઞાઓ ઉતારે. મહારા અદ્ય જન્મના પ્રયત્નને તો આજની જ આશા હતી.

ઉપાદર્શન મહારા આત્માનો પ્રથમ અભિલાષ હતો. હેની કૌમારમૂર્તિના આદર મહેને સ્વપ્નામાં યે બોલાવતા. મહારા આત્માને

દ્વિતીય અભિલાષ ને આંશીર્વાદ એ હતો કે મહારી ઉપા જેવી જગતના સહુ કુમારોને ઉપા મળે. ઉપા અદ્વિતીય હતી, માટે જ ઉપા જેવી અન્ય કુમારિકાઓને શણગારવા હું મથતો.

તે જગતવિખ્યાત શરતપૂર્ણિમાની રાત્રિએ શ્રીકૃષ્ણઅન્દ્રે રાધિકાજીને રાસ રમાડ્યો. ત્હારે નિજ કૃષ્ણરૂપ ગુણી ગુણીને ગોપીકા પરિવારમાંની પ્રત્યેક રસકાન્તાને રસકાન્ત સમર્થો હતો તેમ મહારે એ ઉપાની સખી મૂર્તિઓ રચી રચી પ્રત્યેક રસકુમારને રસકુમારિકા આપવાના અભિલાષ હતા. કય્હાં સૂર્ય અને કય્હાં તેનું કિરણ ? કય્હાં કૃષ્ણઅન્દ્ર ને કય્હાં હું ? એ તો હું સમજતો જ હતો, પણ પરમાર્થના જોમમાં મારી આશા હતી. મૂંઢને મળે એવું સહુને મળજો એવા અન્તરમાંથી નિરન્તર આશીર્વાદ ઉછળતા.

અક્ષરનું ને વાંચનનું ઇનામ ઉપાએ જ્ઞહારે મહારી પાસેથી લીધું ને ચિરસ્મરણીય પ્રસંગ હું હજી વીસર્યો નથી. તે દિવસે સહવારની શાળા હતી. રજતનિર્મળ પ્રકાશમાં સોનેરી તડકાની જાજમ પથરાય હતી. સ્વચ્છ ને છટાદાર કુમારિકાઓના અનેકરંગ મયૂરકલાપ સંકેસેલા પણ કલગી સમારેલા ટોળે મળ્યા હતા. અનેકના અક્ષર જાણે ભૂમિતિનાં ત્રીણાં ત્રીણાં ચિત્ર સરિખડા સુસુન્દર હતા. પણ ઉપાના અક્ષર ! મહેતીજીએ કહ્યું કે એ તો મોતીના દાણા. મયૂરના દેહ સમી ઓઢણીમાંથી કર લંબાવી ઉપાએ પાટી ધરી ત્હારે કલાપમાં જાણે મોરપીંછનાં ચાંદલિયાની જ માલાઓ ગોઠવેલી મૂંઢને લાસી. વિદ્યાત્રીનાં મહારા ભાગ્યાક્ષર મહેં હેમાં નિરખ્યા. સહુએ કહ્યું ઇનામ ઉપાનું.

તે વાંચન ! પૃથ્વીલોકની ક્રાયલો બોલતી તો હેમે સાંભળી હશે, પણ આ તો દેવલોકની ક્રાકિલા બોલતી હતી. મહેં શીખવ્યા હતા હેવા શુદ્ધ ને છુટ્ટા પાડી પાડી વર્ણોચ્ચાર ને શબ્દોચ્ચાર કંઈ કંઈ બાકિ-કાઓએ કીધા. કેટલાંક ઇનામ આપીશું એ ચિન્તા થતી હતી ત્હાં

ઉપાએ વાંચન આદર્યું. શ લ ને જ ના ઉચ્ચારણમાં ભૂલ થવી તો રહી પણ એવું કંઈક વિશુદ્ધ પરમ સુકુમારત્વ ને માધુર્ય તે કુમારિકા મૂકતી કે અજળ ! સન્ધીઓનો એવો પદચ્છેદ કરીને બોલતી કે અધ્યયુને ચે શરમાવે. શારદાની વીણા સરખડું કંઠમાધુર્ય તો ઘણી વેળા મુણ્યું હતું ને ઘણાએ મુણ્યું હશે; પણ આતો સાક્ષાત્ વાગીશ્વરીનીજ વાગધારનાં લાવણ્ય ને લાલિત્ય હતાં. સારંગીના સંવાદી સરોદ ઘણીઓએ વાંચનમાં ગાયા; કેટલીકે સિતારની રણકતી ગતો વગાડી; થોડીકે પિયાનાની છુટ્ટી છુટ્ટી સુરમાલ ગળવી; પણ જલતરંગના મૃથકપૃથક મીઠા બોલો તો ઉપા જ બોલી રહી. સહુ બાકાએ ગાજી ઉઠી કે વાંચનનું ઇનામે ઉપાનું.

પાળેલાં હરિણ લલ્લત્તાં નથી, શકુન્તલાનું મૃગલું શરમાતું ન હતું; ઉપા ચે એવી હસતી-રમતી આવી. મૃગી સમી વિશાલ આંખો મૃગચર્મ સમી તેજસ્વી ઓઢણી, મૃગલી સરખડા સુકુમાર ચરણ હતા. સૂર્યનાં કિરણો સરખડાં તે પદકિરણો નાચતાં નાચતાં આવતાં. આંખડી ખુલ્લી ને જગતનું તેજ સંગ્રહી પીતી હતી. વદને ઉત્સાહ ને આલ્લાહ હતો. વીરાંગનાનાં નિહરતા ને ઓજસ્ લલાટમાં તળતળતાં. ઉપાનાં નયન ન નમ્યાં, પણ મ્હારાં નયન નમી ગયાં; તે જગદંબાની જ્યોતિર્નર્વાલા ન ઝીંકાઈ. ઇનામ આપતાં આપતાં ફૂલછોડતી ડાંખળીઓ સમી મ્હારી અંગુલિઓ ધ્રુજી ઉઠી. કાવ્યકલાના મુગટમણિ જગદ-વિખ્યાન મેઘદૂત ને અલિજ્ઞાનશાકુન્તલ ઇનામમાં આપ્યાં, પણ એ સૌન્દર્યચૂડામણિ કાવ્યયુગ્મથી ચે વધારે સુંદર રસકાવ્ય તો મ્હારી ઉપા કુમારિકા પોતે જ હતી.

દેવને શું નથી તે અર્પવું ? દેવમન્દિરે દેવ સમીપ ભેટ ધરીએ છીએ તે લાવથી ઉપાને હું ઇનામ આપતો. ઉપા સ્વીકારતી લહેને હું અનુગ્રહ માનતો.

તે દિવસે બપોરે દેહબાંધમાંથી હૃદયદેશને કોરી કાઢી નયન

સન્મુખ મૂકયો, ને ત્હેનું પૃથક્કરણ કરવા હું બેઠો. ઉપાનાં રસનાં ઝરણાં ક્યાંથી પ્રગટતાં ? ત્હેનાં નયનમાં હતાં કે ત્હેના વદનમાં ? ત્હેની છટામાં હતાં કે ત્હેના સૌન્દર્યમાં ? ત્હેનાં તેજસ્વરૂપમાં હતાં કે ત્હેનાં નૃત્ય-ઉલ્લાસઆર્ણાવમાં ? ઉપાનાં આકર્ષણ ક્યાંથી આવતાં ? ઉપાની કંઈ વિભૂતિ મ્હને નિમન્ત્રણુતી હતી ?

મ્હને લાગ્યું કે મ્હારો શ્રમ મિથ્યા હતો. આલનાં અંગમાંના અનન્તકોટી આંદરણાંમાંથી રાત્રિનાં રસઝરણો નિર્ઝરે છે, તેમ ઉપાની અંગકલાના છિદ્રછિદ્રમાંથી રસનાં ઝરણુ નિર્ઝરતાં. વિરાટના અહ્ભુતરવના પૃથક્કરણુ જેટલું ઉપાના અહ્ભુતરવનું પૃથક્કરણુ અધર્મ ભાર્યું.

સૌન્દર્યઉપવનમાંથી એ જ ફૂલ મ્હને કેમ નહોતરતું ? કુમારિકાઓના બગીચામાંથી ઉપાની જ રસસુગન્ધ કાં મ્હને આદરતી ? બહુ ચિન્તન આદર્યું ને એક ઉત્તર મળ્યો.

સીતા અને દ્રૌપદી, તારા અને દમયન્તી સહનશીલતાની ક્ષમ્યા ઘરીઝીની જગદ્વન્ધમૂર્તિઓ છે. જૂલિયેટ ને શકુન્તલા, લયલા ને શીરીન ને બુલ્બેઆ વિલાસની-શયનેષુ રંભાની રસવિલોલ પ્રતિમાઓ છે. લોરા અને બિથ્રેટ્રિસ કવિજનોની મહાકલ્પનાની રાગકુંવરીઓ છે. પણ ઉપા ! સત્યલોકમાંના પરમ સત્ય સમી ઉપા ! પારિજાતકના પુષ્પ સરિખડી ઉપા દેવલોકની દેવાંગના હતી, પ્રકૃતિની પહેલી પુત્રી હતી. જાણે આલને યે અદ્ધર ઝીલી ચાલતી; જાણે પૃથ્વીની પરિસીમાઓ યે ત્હેને માર્ગની રેખાઓ લાગતી. તારલિયાનાં યે તેજની પાર જતાં ત્હેનાં દષ્ટિતેજ જાણે બ્રહ્માંડપર પરવરતાં. કમલહલ સમાં ત્હેનાં પગલાંની નૃત્યગતિ વાયુરાજની લહરીઓ સમી સરસરતી. ત્હેની ઉછળતી અંગધારાઓ તો જાણે પૃથ્વીના પડ ફેાડી ઉડતી પાતાળગંગાની રસસેરો હતી. જયના કેતુ સમી, સ્નેહની વલ્લી સમી, પરમસત્યની માનવકલા સમી, ઉપાઉલ્લાસતી હતી. તે દીન સહનશીલતા ન હતી, તે વિલાસરંગી રમણપૂતળી ન હતી, તે ધુમ્મસ-

મૂર્તિ સમી કલ્પના જ ન હતી. તે આશા ને ઉત્સાહની, પ્રેરણા ને પ્રતિભાની તેજકલિકા હતી. તે રસિકતા ને આનન્દની, કવિતા ને સૌન્દર્યની દેવવ્રતિકા હતી. તે સમ્યક્દાનન્દની પરમ ભાવકલા હતી. જગતને સહી લેવા જ નહિ પણ જગતને જીતવા, જગતને શોભાવવા જ નહીં પણ જગતને સાચું સિદ્ધ કરવા, જગતને કલ્પવાને જ નહીં પણ જગતના પડદા પાછળની ગહન ભેદાવલિ રહમજવા ને રહમજવવા તે જગતમાં અવતરી હતી. સૌન્દર્યઉપવનમાં, કુમારીકાઓના બગીચામાં ઉપાનું એ વ્યક્તિત્વ હતું, ને તે મહેને આમન્ત્રણનું હતું.

સૌન્દર્યઉપવનની સહુ કલિકાઓ એવી ઉઘડે તો ? મહારા અલ્પ પ્રયત્ન એ દિશામાં હતા.

પ્રભુ પોતાની પ્રભુતાથી ભક્તને આકર્ષે છે એવી ઉપાની પ્રભુતા મારા ભાવને આકર્ષતી હતી. પ્રભુની વિભૂતિઓનો પાર પ્રભુભક્તોને લાખો નથી, ઉપાના વિભૂતિમંડળનો પાર હજી મહેને જડશે નથી, ને જડશે એ નહીં. બ્રહ્મ સમી બ્રહ્મકલા ઉપા એ અનન્ત જ છે.

મહેરાડના ઉપાના રંગની ઝીકભરેલી મખમલની પટ્ટી તે દિવસે મહેં ખરીદી. ઇતિહાસ અને ભૂગોળમાં-માનવજાતિની અદ્ભુત વાર્તા અને માનવજાતિના મહિમાવાન મન્દિરોની મનોવેધક કથામાં-પહેલે નંખરે જે આવે તહેને તે આપવાની હતી. સૂર્ય ને ચન્દ્ર સમાં જગન્માર્ગમાં અજવાળાં પાડતાં મહાનામ નરનારીઓની ભર્ગવન્તી જીવનકથનીઓ એ શાળામાં શિખવાતી શરૂ કરી હતી. તે ઇનામે ઉપા જીતી, ને તે ઉપારંગી પટ્ટીથી ઉપાએ પોતાની વેણી બાંધી.

ગણિતની પરીક્ષા પરીક્ષકો જ અઘરી લેતા, એટલે તે વિષય સારો શીખવાતો હતો. લેખાં ને પલ્લાંખાં તો સહુને જીવંત હતાં. પણ જીવંતનાં લેખાંપલ્લાંખાંના કાયડા તે કુમારિકાઓને હજી શીખવાના બાકી હતા. અંકગણિત અને વસ્તુગણિતમાં કેટલો ભેદ છે એ

તો આપણે સહુ જાણીએ છીએ.

‘ શું જાણે વ્યાકરણી ? વસ્તુને શું જાણે વ્યાકરણી ? ’ એ સૂત્ર-
માંના સત્યતું પરિપાલન કરી શાળાના અભ્યાસક્રમમાં વસ્તુજ્ઞાન ઉપર
ભાર મૂકવામાં આવતો.

ઉપાનો આ શુદ્ધ પક્ષ હતો. ચન્દ્રગિમ્મ કદી એ અધૂરું પ્રકાશમાન
નથી, પણ શુદ્ધ પક્ષમાં ચન્દ્રકલા દિનપ્રતિદિન ઉઘડે છે તેમ ઉપાની
રસકલા ઉઘડતી હતી. વસન્તના ઉત્સવિયા વસન્તચન્દ્રિકાને જે ભાવથી
સત્કારે છે તે ભાવથી હું ઉપાની ચન્દની સત્કારતો. ઉપા મહારા જીવનની
વસન્તનો શુદ્ધ પક્ષ હતી.

કન્યાકેળવણીનો પ્રશ્ન ભવિષ્યની પ્રિયતમા પત્નીઓ તેમ જ માતા-
ઓનો છે, અને અન્નપૂર્ણાની સહુ પુત્રીઓ મોજ્યેષુ માતા સરિખડી વિષ્ણુ-
ધર્મ પાળનારી વૈશ્ણવીઓ છે; એ કારણે શાળામાં રાંધણકલા શીખ-
વવાનો એ દિવસ રખાવ્યો હતો. ખોટા રૂપેયા જેવાં અતુકરણના ઢોળ
વાળાં કેટલાંક શેઠશેઠાણીઓ શાળા જેવા પધારતાં હોમને તે નહોતું
હયતું. રસોઈયા નહાસી જાય ત્યારે વરને ને જાલકોને કાચાંપાકાં પોતે
પીરસતાં એ સ્મરણો ન વીસર્યાં છતાં એ રાંધણકલાનો ગૃહિણીધર્મમાંથી
તેઓ બહિષ્કાર કરતાં. ધવરાવવા જેવો ને જેટલો જ જમાડવાનો એ
કુદરતનિર્મિત ગૃહિણીધર્મ છે એ સિદ્ધાન્ત ધાવને દૂધે ધવરાનારાં ને
રસોઈયાને હાથે જમાડનારાં નરનાર સ્થમજતાં ન હતાં. એમનાં જેવી
માત્ર નવલકથાઓ વાંચનારીઓની આ શાળા નહોવાને કારણે જમાડવાની
રસિક ને નિત્યઉપયોગી કલાઓની કુમારિકાઓને કેળવણી અંહી અપાતી
હતી. વારપરવે વિધવિધની રંધોળી પૂરવી, અવનવા સ્વસ્તિકો ને ફૂલ
પાડવાં, અટાપટા ને કાંગરીઓ, મધૂર ને મેનાનાં ચિત્રો માંડવાં
ચિત્રવિદ્યાનું એ અમારે પહેલું પગથિયું ગણાતું. નવી નવી વાતીઓનું
કોઈ કોઈ દિવસ પ્રદર્શન લરાતું. થોડા વખતમાં ને થોડે ખર્ચે કેમ
રંધાયત્વેના ગૃહશાસ્ત્રમાંથી શિક્ષાન્તો શીખવાતા. નિત્યવસ્તુઓ શાળામાં

રંધાવવાને બદલે બાલિકાઓ પોતપોતાને ઘેર રાંધે-પીરસે, ને ઘેરથી ત્હેની નિત્યનોંધ લાવે એમ મહે સૂચ્યું હતું. મહેતીજીએ શાળાખાતાને લખ્યું. શાળાખાતાએ સહુ સૂચના મંજૂર રાખી, એવી ઉત્તમ વ્યવહાર સૂચનાઓ કરવા માટે મહેતીજીને ધન્યવાદ આપ્યો.

અમારી શાળા ગૃહિણીઓ કેળવવાની હતી, ઢીંગલીઓ સરજવાની ન હતી.

આરોગ્યવિદ્યાનાં અને ઘરવૈદકનાં મૂલતત્ત્વોની પ્રથમ પોથીઓ શાળામાં શીખવાતી, પણ એ વિષયોમાં પોથી કરતાં અનુભવ મહોટા ગુરુ છે એ સહમત્યવાનું અધૂરું હતું તે સહુના મનમાં ઉતરાવ્યું. ભવિષ્યની માતાઓ પોતપોતાની માતાઓને હાથે કેટલેક અંશે કેળવાય એ સર્વથા ઇષ્ટ જ છે.

ધર્મ શીખવવા નહીં પણ પળાવવા માંડયો હતો. મહેતીજીને ભાષણો કરવાનો શોખ હતો તે મહે જોયું હતું. મહારા ઘર પાસેના મન્દિરની વૃક્ષા પૂજારણને દક્ષિણા આપીને મહેતીજીને મન્દિરમાં નિત્યકથા વાંચવા બોલવરાવી. મહેતીજીને દ્રવ્યપ્રાપ્તિ યે થઈ ને ઉપદેશનો શોખ સત્યવાયો. કાળે કરીને કથાના રંગમાં તે વિધવા રંગાઈ, વૈધવ્યનાં દુઃખોને દિલાસો પામી સેવિકાવ્રતનો પરમાર્થધર્મ સ્વીકાર્યો, શુદ્ધ ને સાચું બ્રહ્મસમર્પણ લીધું, અને કુમારિકાઓના બગીચાની તે અધિષ્ઠાત્રી સંન્યાસિની સમી બની રહી. આમ ધર્મ શીખવવાને બદલે પળાવવાના મુખ્ય સાધનની સગવડતા થઈ.

મહેને વારંવાર એ વિચાર આવતો કે પ્રિયતમા કેવી જોઈએ તે પ્રિયતમ સહમજે છે, ને તેથી કન્યાશાળા કોઇ કોઇ પુરુષ પોતાના અભિલાષ ને આદર્શ અનુસાર સુધારવા મથે છે. ત્હેવી જ રીતે પ્રિયતમ કેવા જોઈએ એ પ્રિયતમા જ પૂરું સહમજે, ને તેથી જ કુમારશાળાને કોઇ કોઇ સુન્દરી પોતાનાં સુન્દર અભિલાષ ને આશાઓ અનુસાર સુધારે તો કેવું સારું ? વાંછડાની ગમાણો જેવી કુમારશાળાઓ તો કેવી સુજનતાના માંડવા જેવી સુન્દર બને ?

સુન્દરમાં સુન્દર મહેલનાં સૌન્દર્ય સુન્દરીની સુન્દરતાથી ઝંખવાય છે. પ્રિયતમાને કાળે પ્રિયતમ પોતાની પર્ણકુટી કે પ્રાસાદ નિરન્તર શણગાર્યા કરે, તો પણ પ્રિયજનને લાયકના આવાસ કોઈ હજી શણગારી રહ્યું છે? ઉપાને કાળે યે મહેને બધું અધૂરું અધૂરું લાગતું.

કુમારિકાઓ અને હેમના ભાઈઓની યે એક સ્પર્ધા આદરી હતી. ભૂતકાલનો ઇતિહાસ ભણે ને વર્તમાનનો ઘડાતો ઇતિહાસ ન જાણે એ અજ્ઞાત કહેવાય. એટલે આધુનિક વિકાસોના નવગ્રન્થો અને વર્તમાન સમયનાં ખરાંખોટાં રેખાચિત્રો સમાં વર્તમાનપત્રો વાંચવા-વિચારવાનું શક્ય હોય ત્યાં કુમારીના ભાઈ સાથે ગોઠવાતું, ને અશક્ય હોય ત્યાં સખીમંડલમાં હેની વ્યવસ્થા થતી. ઉપાના ભાઈઓ કરતાં ઉપા એનાં હમેશાં વધતી.

અમારા નગરના એક સંસારનિરીક્ષક ને વસ્તુવિચારક મિત્રે એક વેળા મહેને કહ્યું હતું કે જગતના જીવાનિયાઓને રસિકાઓ જોઈએ છીએ, ગૃહિણીઓ નથી જોઈતી; અને પૂરાવામાં હેમણે પૃથ્વીનો સકલ પ્રેમભાવનો કાવ્યભંડાર રજૂ કર્યો. ભાવનાદેશમાં કે સિદ્ધાન્તવિવેકમાં એવો રસિક ને ગૃહિણીનો મહારે તો ભેદ જ ન હતો, કારણ કે મોરનાં ઇંડાં ચીતરવાં પડતાં નથી: તેમ જ વળી રસિકા ગૃહદેશમાં રસનાં વાવેતર વાવે ને ઉગાવે તો ગૃહિણી કહેવાય, ને ગૃહિણી રસદેશમાં ગૃહભાવ પ્રગુલ્લાવે ને મહોરાવે તો રસિકા કહેવાય. ઉપા મહારે આજે રસિકડી ગૃહલક્ષ્મી કે કુલયોગિની રસિકા જ છે. ડડાપણનો સિદ્ધાન્ત ને અપવાદનો અનુભવ એ છતાં યે એ વિચારક મિત્રના કથનમાં સત્યાંશ હતો. મહેને યે પ્રથમ દર્શને ઉપાની રસિકતાની મોહિતી લાગી હતી, ગૃહિણીભાવની નહિ. પ્રિયતમાના ગુણતત્વના પરમ સ્નેહીઓને યે પ્રિયાઓનાં અંગની ને અંગને શોભાવતાં વસ્ત્રાલંકારોની સુન્દરતાના જાદુની ચટકી લાગી જાય છે. જ્યાં સૂધી સાળુની રંગીલી ભાતનાં ડાહ્યામાં ડાહ્યાને યે આકર્ષણ

છે ત્યાં સૂધી માત્ર પોતાને જ મનુષ્યજાતિ નહિ પારખે. પણ એ ભાતમોહને લીધે પડછાયામાં જ પથરાતી ચાંદરણાંની ભાગીતર ચુંદડી ને કાઈ આઢવા લેતું નથી. કાશીમાં ત્રાંખાપીતળ ઉપર તેમ જ સોનારૂપા ઉપરે નકશીની અવનવી ફૂલવેણી ચીતરાય છે. અમારા નગરની કન્યાશાળામાં તાંબુ ને પિત્તળે હતું, સોનું ને રૂપું એ હતું. તે સહુ મૂળતરવાને પરિશુદ્ધિ પછી ઉપર ભાતભાતનાં ચીતરામણ ચીતરવાનું મ્હારે મન હતું. મ્હને અણગમો તો માત્ર પત ગિયાંની પાંખો ચીતરવાનો જ હતો.

ઉપરનાં સહુ કારણે કુમારિકાઓના અગીઆનાં ફૂલ ઉતર્યાં ત્યારે વીસરાઈ ગયેલાં ભરતગૂંથણનો પુનરુદ્ધાર કર્યો. ગૃહ અને પ્રિયજનને શણગારતાં પુષ્પાભૂષણો ગૂંથાતાં, પણ નવરાશની વેળાએ. કેટલીક બાલાની રસિકતા ઉભરાતી હતી તે ચિત્ર ચીતરતી; ને એ કુમારિકાઓ કવિતા પણ રચતી. સુન્દરીની પ્રધાન ભાવનાઓ એમ શાળામાં રસપોષણ પામતી થઈ.

મૂળાક્ષરોમાં કવિતા એ એ જ બાલાઓ રચતી, પણ જીવનની કવિતા એ શાળાની ઘણી બાલાઓ રચશે એમ હું માનતો. કેટલીક કુમારિકાઓ તો તે જ સમયે મૂર્તિમન્ત કવિતા હતી. જગતનું સુન્દરમાં સુન્દર કાવ્ય લ્યોઃ મ્હારી ઉષા તેથી એ વધારે સુન્દર હતી. ઉષાના અંગઅંગમાંથી કવિતાના માર્મિક સન્દેશ, ધ્વનિ ને વ્યંજના, ઉડતાં હતાં.

જગતમાં ઉષા વિના અન્યથા સૌન્દર્ય નથી એમ મ્હારું કહેવું નથી. પણ બીજી સુન્દરીઓ સૌન્દર્યના અવતાર હતી, ને ઉષા સૌન્દર્ય પોતે જ હતી.

જે ભાવથી ભક્તજન દેવમન્દિરે સંચરે છે તે પુણ્યભાવથી હું સદા કુમારિકાઓને અગીએ જતો. મુજ રસદેવીનાં સિંહાસન ત્યાં હતાં. તે રસદેવીને ચરણે ધૂપ ધરતો ત્હેની સુવાસના જગતમાં ફેરતી.

જગતની સર્વ સરિતાઓ સમુદ્રમાં ઢોળાય છે તેમ મારી સર્વ લાવનાઓ તે સૌન્દર્યસાગર ઉપાને અભિષેકતી.

કન્યાશાળા એમ પુણ્યમન્દિર યની, અને કાષ્ટની કે આરસની પૂતળાઓને બદલે આત્મલક્ષ્મીવન્તી બાલ પુણ્યમૂર્તિઓ ત્યાં વિરાજતી થઈ. ઉપાના ઉરના પુણ્યરંગો સારી શાળામાં ઉડતા, અને સહુ કુમારિકાઓને વધાવતા હતા.

એમ બ્રહ્મકુમારિકાનાં અદ્ભુત તેજ તે કન્યાશાળામાં ઠામઠામ સ્ફુરી રહ્યાં.

અને એ ધનામનો સમારંભ ! બ્રહ્મચારિણીઓનો વાર્ષિક બ્રહ્મમહોત્સવ ! કુમારિકાઓની ઉરલાવનાઓનો તો દરિયાવ ઉલટયો હતો. મુખશાળાનાં ફૂલનાં તોરણ ને પદ્મવની વેલો બાલાઓનાં ગૂંથેલાં હતાં. પોતાનાં ઓઢણાં સમી અખીલશુભાલની વસન્તવાટિકાની રંગોળીની તરંગાવલિ નગરકુંવરીઓએ કેરેલી હતી. સભામંડપના શણગારને વિદ્યાર્થિનીઓએ શોભાવ્યા હતા. અમારા લોકહિતૈષી સકલપૂજ્ય બુદ્ધિવૃદ્ધ લોકનાયક વેલીને સિંહાસને સંસારભારકર સમા વિરાજ્યા હતા તે સિંહાસન ને ફરતી ફૂલમંડલિ કુમારિકાઓએ ભરેલાં હતાં. ઠામઠામ દીપતા કુંકુમ ને કેસરના આશીર્વાદમન્ત્રો ને ઉદ્બોધનમૂત્રો બ્રહ્મચારિણીઓએ આલેખેલાં હતાં. આશપાશનક્ષત્રમંડલ સમા વીંટતા નગરના મહાજનો એઠા હતા ત્હેમની સ્થાનસુધડતા સરસ્વતીની કુંવરીઓએ સમર્પેલી હતી. આગલી રાત્રિએ બાલાઓએ વાર્ષિકોત્સવનું જાગરણ કીધું હતું, ને સર્વ વ્યવસ્થા ને શોભાનો કાર્યક્રમ સમેટી રહે નવવર્ષના પ્રભાતનો રાસ રમી હતી. સ્વચ્છ ને સુધડ નિત્યવસ્ત્રો જ આજ કુમારિકાઓનાં ઉત્સવવસ્ત્રો હતાં, પણ ત્હેમનાં રંગબેરંગી ચમકારને લીધે જાણે ઇન્દ્રધનુષ્યની અર્ધવર્તુલ માળાઓ માંડેલી હોય એમ દર્શાવું. સાધ્વી સમી વિધવા મહેતીજી પવિત્રતાનો બધે પ્રકાશ પાડતી. બ્રાહ્મણલાવનાવન્તો સામ્યમૂર્તિ ઋષિકુમાર સરીખો એક તેજસ્વી સદ્ગૃહસ્થ સરસ્વતીશાખાનો અધિષ્ઠાતા નિર્માયો હતો. વિષ્ણુ

જેવા પ્રભાપ્રમુખતા સંગે નગરનું પિતૃમંડલ ને હેમનાં ગૃહલક્ષ્મીજીની સાથે નગરની માતૃમંડલિ વિરાજતી. આજે ઉષાનો જ જાણે વિજય-મહોત્સવ ઉજવાતો હોય એમ મ્હને તો લાગ્યું. સજ્જનને પ્રિય રસ અને મર્યાદાથી બાલાઓએ પ્રથમ રાસ ઝીલ્યો. પછી ઉર્ધ્વઉડણુ (Upraisior) ની લાવણી ગાઈ. સુભટભણિ જ્યમદલ ને ક્ષતાની વીરવત્સલ વૃધ્ધ માતા તથા યૌવનપ્રીપ્રજ્જવલિત સિંહણપુત્રની વીરાંગનાઓના નિજ પરિવાર સાથે જગતના સકલ ક્ષત્રિયવંશવિસ્તારના પરમ તીર્થગિરિ ચીતોડગઢ ઉપરથી ખુદશી તરવારે સમરાંગણમાં ઉતરે છે એ નાટકપ્રયોગ કુમારિકાઓએ ભજવ્યો. માથે મુગટ પહેરી કર-વેલમાં શમશેર ધારી જગતને જીતવા મહામાયા વાઘેશ્વરી આવતી હોય હેવી નૃવ્યાવના રાજકુમારીના વીરવત્સાંગે ઉષા પધારી ત્હારે સમા-મંડપ ધન્ય ધન્ય શબ્દે ગાજી રહ્યો. નગરનો ને વિશ્વોધ્ધારનો ગરબો હીંચ સાથે ગવાયો. ને પછી ઇનામ વહેંચાયાં. નહાનકડી બાલાઓને પહેલાં ઇનામ અપાયાં. કોઈએ એક લીધું, કોઈએ બે ઇનામ લીધાં. કેટલાક પ્રેક્ષકજનો ઉત્તેજન ને પ્રોત્સાહનની, તો કેટલાક વિવેક ને શિષ્ટાચારની, તાળીઓ પાડતા. શુક્રકલા સમી મ્હારી એન આવી પો-તાનાં ઇનામ લઈ ગઈ. પછી મહેતીજીએ નામ પુકાર્યું ‘ ઉષા ’. વર-સાદની ધારાઓ જેવી સહુની દૃષ્ટિઓ ઉષાની ઉપર વરસી. ઉષા ઉડી, જાણે ચન્દ્રમા ઉઘ્યો. ગગનમંડળના મધ્યમાં પધારે તેમ તેમ ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા ખીલે છે એમ હિસવમંડપના મધ્યમાં આવતી ગઈ તેમ તેમ ઉષાની તેજસ્વિતા ખીલતી વાધી. નાયતી ને નિઃશંક તે આવી: હેને સલાક્ષોભ ન હતો. વિશ્વને વિમૂર્તિ આંજતી જાણે વાગીશ્વરી સ્વયં ઉતરતી હોય હેવી તે કુમારિકા પધારી. બ્રહ્મપુત્રી ત્રિધારી હોય તેમ હેણે સર્વપૂજ્ય દંપતાનાં ઓવારણાં લીધાં. એક-બે-દસ ઇનામ નગર-લક્ષ્મીજીએ પ્રકૃષ્ઠ વદને હસતાં હસતાં આપ્યાં, ને ઉષાએ પ્રકૃષ્ઠ વદને હસતાં હસતાં લીધાં. વળી એક વેળા ઓવારણાં વારી કુમારસૌન્દર્યનો વિજયકેતુ જતો હોય તેમ તે ઉડતે ઓઢણે પાછી પધારી. ને તે પાછી વળી

તહેવેજ રોકી રાખેલું વાદળ ઉઘટે ને ગરજે તેમ સમસ્ત સમામંડલ-નર
 ને નાર, લોકવન્દ્ય સલાપતિ અને તહેમનાં પુણ્યપત્ની-સહુની રોકેલી
 સાનંદાશ્ચર્યના વાદળીઓ ઉભરાઈ જઈને વરસવા લાગી, ને ધન્યવાદની
 ધારાઓ સાથે તાળીઓની મદાગર્જના ગાગરહી. જતાં મ્હારા જીવનનો
 પરમ પ્રસંગ તો તે નહિ, પણ તે પછીનો હતો. ગર્જનગોરંભામાંથી
 સૂર્યકિરણ કે પ્રગટે તેમ ઉપાનું નયનકિરણ પ્રગટ્યું ને મ્હારી
 ઉપર ઢળ્યું. પોતાના ઉપર વર્ષતો ધન્યવાદ તે એક દૃગ્યાણુ દ્વારા
 ઉપાએ મ્હારા ઉપર ઢાળ્યો. સહભાવમૂર્તિ સભાધીશે તહેને ધરાવેલ
 પુષ્પમુગટનાં તેજ ઉતારી તે તેજમુગટ ઉપાએ એ દૃષ્ટિસેતુ ઉપર મ્હને
 પાડ્યો ને પહેરાવ્યો, અને કરસંપુટ કરી, સૂર્યકમલ નમે તેમ વદન-
 મંડલ નમાવી, વન્દનથી મ્હને વધાવ્યો. મ્હારા જીવનની તો પુણ્યક્ષણ
 તે હતી.

તે દિવસે અમારા નગરના નાગરિકોની મદાસમામાં વિન્યયકા
 વાગ્યો કે કુમારિકાઓના જગીચામાં સર્વોત્તમ કોમારપુષ્પ ઉપા છે.

ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે

હમણાં હમણાં મ્હારે મન્દિરિયે જાદુ થતાં હતાં.

થોડાંક વર્ષો ઉપર અમારા નગરમાં એક ઘરનાં પીઠિયાંમાંથી જે આનીઓ વરસતી, જમવાના થાળ એક ખંડમાંથી ખીજ ખંડમાં અદ્દર ઉડતા, થાળમાંથી ભોજનસામગ્રી અલોપ થતી ને આવતી. દિવસના પ્રકાશમાં તે બનતું, ને લોકસંઘનાં ટોળેટોળાં કૈાતુકનયને તે નિરખતાં. છેક એવાં તો નહીં પણ કંઈક એવાં જાદુ હમણાં હમણાં મ્હારે મન્દિરે થતાં.

ને એ સહુને વાત્સલ્યનાં જાદુ મ્હેં પાછળથી જાણ્યાં.

એક દિન સ્હાંજરે રાજબાગમાં ફરીને આવ્યો તો ઓરડાની છટા જ અતેરી. વસ્તુઓ એની એ જ ને ત્હાંની ત્હાં જ હતી, પણ કંઈક અવનંવી શોભા જ સહુ ધારતી. પયોધરની પ્રથમ પયવર્ષા પછી ઘોવા-ચેલાં વૃક્ષોની કુંજ જે નવશોભાથી શોભે છે એવી મ્હારા ઓરડાની કુંજ મેલઘોવાચેલી શોભતી હતી. કાંઈ સ્હમજાયું નહિ, પણ ધાર્યું કે નયનમાં રાજબાગનું તેજ ભરેલું છે તે ઠલવાતું હશે.

ખીજે દિવસે મ્હારાં પુરતકો સુઅવસ્થિત ને રજનિર્મલ દીઠાં. હું અજાણ થયો. નોકરને પૂછ્યું ત્હેં ગોઠવ્યાં છે? તો કહે ના. ખ્હેને ગોઠવ્યાં હશે એમ ધારી લીધું; કારણ કે અક્ષરજીવન મહાગ્રન્થોને તો આપણે નિર્જીવ લેખીએ છીએ ને?

દમણું દમણું મ્હારે મન્દિર મ્હવારનાં સૂર્યતેજ વ્હેણાં આવે છે, ને રાત્રીનાં ચન્દ્રતેજ વધુ રોકાય છે; જળે એ દેવાનાં થે ને જલદેન અનુષોદન દોય ને ! મ્હેં ધાર્યું કે વાયુરાજે બધારીબારણાના પ્રહાર ખસેડ્યા દશે. સૂર્યચન્દ્રનાં જલદું ઓછાં પર્યાં તે અનિલદેવને થે આમન્યા. પણ ગોખમાંની વેલ છાંટેલી ને સમારેલી હતી ને શું કામ જોવું ?

કેટલીક વાર માનવી કષ્ટે છે પહેલું, ને દેખે છે પછી.

મ્હારા કષ્ટાંતી છતાં થે વધતી ચાલી. મ્હેં તો ને વિશોક્યું ન હતું; પણ એકે ટોળ કરી કે રાજ્યાગમાં દમણું દમણું બધું જાઓ છો ત્હેમાં કે ? થેર ઘોખી રાખવા માંડ્યો કે શું ? મ્હારે મ્હેં જોયું કે મ્હારા નિત્યવસ્ત્રોમાં સુધડતા પ્રકાશતી હતી. બ્હેનને પૂછ્યું, તું અત્રી કરે છે ? તો કહે, ના. સૂર્યનાં કિરણ કરી જતાં દશે; નહીં તો કપડાં ચળકે કંઈ ? મ્હેં કહ્યું, ગાંડી થઈ છે કે ગાંડો થારે છે ? તો કહે, ડાઘાડમરાંઓ થે ગાંડાં થઈ વેણાં કપડે છે.

દમણું દમણું જ્યોતિષિ જેવા ને દેશીની દેવીના જેવા ને કનરો આપતી.

બરેબર, દરે જલદુના બેઠ હિંડા ને અગમ્ય સામ્યા.

એક દહાડો તો દહ વળી. મ્હારા ગજવાડમાલમાં, મ્હારા લેખનપાટ હિપર ને મ્હારા ઓશીકામાંથી, જળે ને ફૂલકોર દોય દોય તેમ, મોગરાની સુગન્ધ ફેરતી. હું અમર્યો કે મ્હારે ઓરડે અનર કેવાં ? બ્હેનને અતરનો શોખ જાઓ દશે, ને ત્હેનાં કપડાં બેળાં મ્હારાં કપડાં ધોવાયાં દશે એમ ધારી મન વાળ્યું. પણ લેખનપાટ કાંઈ વચ્ચ ન હતું કે ધોવાવા ગયું ન હતું, એ વાન તો વીસરી જ ગયો. કેટલાક કારણવાદી હિનાદળિયા આમ પોતાને થે છેતરે છે.

પછી એક દહાડો એ જલદુના બેઠ જાઓ; ને કામણુમય્ય કરનારી ને કામણુગારી પકડાઈ ગઈ.

બપોરે બપોરે મહારા પિતાની પેઢીએ હું જતો, અને શિખાવ તે શીખતો ને અનેકદિશ અસ્થિર ચિત્તવ્યગ્રતાને લીધે થાય તે કરતો. નવા નિશાળિયા જેવો હું પેઢીએ જતો આવતો. પણ તે દિવસે તો રાધિકાજી વૃન્દાવનમાં પધાર્યાનો મંદિરમાં ઉત્સવ હતો. પિતા મહાજનમાં પધાર્યા, ને હું ઘેર ગયો. લતાકુંજને આંગણે વૃષભાનદુવારીના થંભ્યા હતા તેમ ગૃહકુંજના ઉમ્મરમાં જ મહારા ચરણો થંભી ગયા. ધરના ચોકમાં એ કાણ હતું ? મહારા જ રમાલની ગદી એ કાણ વાળતું હતું ?

ખરે બપોરે ચોકમાં ચન્દ્રમા ચાલતો હતો ?

બહેને મને દીઠો ને કહ્યું આવ.

કેટલાક માનવી થે અવળચંડા જ હોય છે ને ? મન કહે જા, બહેને કહ્યું આવ : ત્હારે હું નીચે નયને ઉપર મહારે ઓરડે ચાલ્યો ગયો.

મહારી બહેન ઉષાના જ વર્ગની હતી, ને ઉષાની સખી હતી. ઉષાનો નંબર પહેલો હતો, બહેનનો નંબર બીજો હતો. ઉષા મૂર્ચ્ગૂંથતી તો બહેન ચન્દ્ર ગૂંથતી. ઉષા સુવર્ણરંગી હતી, તો બહેન રજતવર્ણી હતી. કન્યાશાળામાં ઉષાને ધનામો મળતાં થયાં ત્હારથી પરસ્પરનો સખીભાવ વસન્તની બહાર સમે ખીલ્યો હતો.

એક પુષ્પલતા બીજીની મહેમાનીએ પધારે તેમ ઉષા આજ ત્હેની સખીને ત્હાં પધારી હતી : જાણે જમનાજીને ત્હાં ગંગાજી પધાર્યાં.

વસ્ત્રોની ગદી વળાઈ રહી કે મહારી માતાનો આસાટંકાર ચયો. ચન્દ્રી ! સ્વાંજને માટે આ ચોખ્ખા વીણો, ને ગોરસીમાંથી દંડી કહાડો.

મહારી બહેનનું લાડસ્હોયું હુલામણાનું નામ ચન્દ્રિકા હતું. ને મહારી માતાનો નિયમ હતો કે રાત્રે દિવસે સાવ નવરા બેસવાથી

આલિકાએને આળસ ચડે છે; માટે કામ પછી રમવું.

પણ એ જ આ ઉપા ? વૃક્ષના લનાપલ્લવની જળામાંથી કુંજ ઘટામાંનો કલાખીનો કલાકલાપ કોઈ નિહાળે તેમ મહારા મન્દિરની જળામાંથી ઉપાને હું નિહાળતો હતો. એ તો સિંહણ હતી, આ તો ગાય છે; એ તો ઉત્સાહ ને આહ્વાદની સ્વતન્ત્રતા હતી, આ તો હાપણ અને શાણપણની સુશીલતા છે; એ તો કૌમારની ચપળાતું વિલોલ લાલિત્ય હતું, આ તો ટ્રાદાની જ્યોત્સ્નિકાનાં ઠરેલ ગાંભીર્ય છે. એ જ આ ઉપા હતી કે નહીં ?

ઝોરડાની ઝોસરીમાં ખેસી થાળ ભરી નિરાંતે ચોખા વીણતી એ જ એ ઉપા હતી; જાણે કિરણના કણમાંથી ચે કાંકરા કહાડતી હોય ને ?

હરિણી આજ ઘરમાં હંસી યતી હતી.

પણ તે આશ્ચર્ય છે ? ગૃહભાવ એવા જ છે; તરલને ગંભીર ને ચંચળને શાંણું કરે છે. કુદરતમાં નથી જોયું એવું ? એક પગલે ત્રિલોકગામિની વિરાટની વહી પુત્રી વિદ્યુલ્લતા ગૃહમન્દિરમાં જઈ ખંડે ખંડે અજવાળાં કરે છે ત્યારે કેવી ચન્દ્રિકાના જેવી હાપણવન્તી શોભે છે ? ઉપાની અલાંકપ્રકાશિની ને વિશ્વવિહારિણી વીજળા અત્યારે ગૃહમન્દિરમાં જ્યોત્સ્નાનાં અંજવાળે પ્રકાશતી. કૌમારની વિલોલ મીટમાં વત્સલતા પ્રગટે છે ત્યારે તે નેત્રપલ્લવીમાં સ્થિર અજવાળાં ઉઘડે છે. નગરના ચોકમાં થનગનતી ને હરિણદાળ ભરતી ઉપા ! તે જ આ ગૃહમન્દિરના ચોકમાં ગણી ગણીને હંસપગલા માંડતી ઉપા હતી; જાણે ચોકમાં કમળની પાંદડીઓ વેરીને વીણતી હોય ને !

સૂર્યતેજ અગાશી ને ચોકના ઉઘાડમાં પ્રચંડ તપે છે, પણ ઝોશરી ને ઝોરડામાં તો તહેની સુકુમારતા જ પ્રકાશે છે. ગ્રીષ્મમાં શીતળ ને શિશિરમાં ઉષ્માવન્તી ગૃહમન્દિરની પરસાળો હોય છે, ને તહેવા જ રહેજો ચિરકાલ ગૃહમન્દિરના તે ગૃહભાવ.

કેટલીક સુન્દરીઓ બગીચામાં ને નગરચોકમાં; ઉત્સવપરિધાનમાં ને સમારંભમંડપોમાં જ સુન્દર શોભે છે; પણ ધરના ઉમ્મરની અન્દર તહેમતી શોભાની ઓઢણી મેલી પડે છે; ને સૌન્દર્યના રંગ ઉપટી બાય છે. ફૂલડાં અને ફૂલવાડીઓમાં, ઉત્સવશણગારમાં ને નિત્યવસ્ત્રોમાં, ગૃહભાવમાં ને ગૃહકામમાં, અન્દરની પ્રત્યેક કલા સુન્દર છે તેમ, ઉષાના સૌન્દર્યની યે સર્વ કલાઓ સુન્દર જ શોભતી.

ગૃહમન્દિરમાંના ગોખમાં ડહાપણના દરિયા સમી કેવી ગૃહદેવી જેવી તે વિરાજતી હતી ! અસુરોને જીતતા વિજયધ્વજ જેવું જગતમાં જે ફડફડાટ ફડકતું હતું તે ઓઢણાની મન્દિરમાં સ્ફોડ સંકેતેલી હતી. ગગનના અન્ધકારમાં યે અજવાળાં પાડતાં જે નયન-ત્રિશૂળ વીરત્વપ્રભાથી ઉછળતાં હતાં મન્દિરનાં સિંહાસનમાં તે નમેલાં ને ઢળેલાં હતાં. વનવનમાં વાઘેશ્વરીના જે વાઘ શાહૂલવિક્રીડિત ક્રીડા કરતા રમતા હતા મન્દિરમાં તે સસલા સમી સુશીલતાથી લપ્પાઈ વિરાજતા હતા. જગદંબાના જેવી જ જગદંબાની કુંવરીઓ છે, ને ઉષા યે એવી હતી.

ભરી ભરી વાદળી વરસે તહેવી ધીરગંભીર ઉષામાંથી વાતસ-લ્યની ધારાઓ આજ વરસતી. કૌશલ્યાને મન્દિરે જનકીજી પધાર્યાં હોય તહેવી મહારી માતાની ઓશરીમાં ઉષાની એકશિખ જ્યોત અગમગતી.

આયશ્વિત જાણે કરવા પીતાં પીતાં અડધી રહ્યા ઢોળા ને અવશેષ રહેલ
અડધનો ઘૂંટ ભર્યો તો જાણે અમૃત !

જવ હવે, બહુ કામ કર્યું રમો. ઉષા ! આવજો હો ! માતાની વળી
આજાઘંટા વાગી; મહારા અન્તરને જાણે હથોડા વાગ્યા. ઉષા ગધ કે
શુ ? જીવનની પળેપળ જીવન પેઠે ઝંખતો તે મન્દિરે પધારી ત્હારે
દર્શને ન ગયો, પણ ત્હેને જતી જોવાને હું ઉઠ્યો. પશ્ચાત્તાપને નયને
ખડીતાં ખડીતાં જોયું તો ના; એ તો પડોશમાં એક માંદુ હતું ત્હેને જોવા
માતા સિધાવી. ઉષા ને ચન્દ્રી તો રહ્યાં ચન્દ્રિકાને 'મન્દિરિયે.

મહારા શ્વાસોચ્છવાસ હેઠા ખેઠા, ને ધરતીકંપ જોવો અંગનો ભયકંપ
પણ ધીરેધીરે વિશમી ગયો. હૃદયની ફડફડતી પાંખો સ્વસ્થ થઈ, ને
જીવમાં જીવન આવ્યું.

આરતી પહેલાં પડદા પડે છે તેમ ગૃહમન્દિરમાં થોડીક વાર તો
શાન્તિના પડદા પડ્યા. પછી ઘંટડી સમી પિયાનાની છૂટી છૂટી શબ્દ-
માલા ચન્દ્રિકાને મન્દિરેથી સંભળાવા લાગી. ઉષાના તે દિવસના વાંચન
જેવું પિયાનાનું સ્વરોચ્ચારણ સ્વચ્છ મધુર ને સુકુમાર હતું. ચન્દ્રિકા
ગાતી હતી, એટલે ઉષા જ વગાડતી હતી ને ?

સખિ ! નટવર વસન્ત થેઈ થેઈ નાચી રહ્યો:

નાચી રહ્યો, જગ નચાવી રહ્યો:

સખિ ! નટવર વસન્ત થેઈ થેઈ નાચી રહ્યો.

પિયાનાની રમઝટની તરંગમાલા મહારા ખંડમાં ને અન્તરખંડમાં
ગાજતી ઉછળતી. જાણે મેનાચો ઉડતી ઉડતી આવીને ઉરમાં ટહુકી
'કોય ને ! ચન્દ્રિકાએ તે અશ્રુમતીનું વસન્તગીત જમાયું.

કાંચલ મધુર મોરલી બની, નાચે નટવર કેહાન—

ઉપા ને ચન્દ્રિકા કિંકરિકાટ હસી પડ્યાં: જાણે મૈનૈયા ને રૂપૈયા: વેરાંયા. ગીતકંથોલથી ચે તે કંથોલિનીઓના હાસ્યકંથોલ વધુ મદભર હતો. મહને નચાવતી સખીઓ કૌતુકના થા સન્કેતભાવથી હસી તે ત્હારે તો મહને ન સહમજયું. પણ ઉપાએ ચન્દ્રિકાને એટલું કહ્યું તે સાંભળ્યું કે આવો, મહારાં કાયલ રાણી !

એ ગીત એટલેથી રહ્યું, એ હાસ્યનાં મોજાં શમી ગયાં, ને ગીનલહરી પાછી જગી. ઉર્મિઓ વિનાની સરિતા દીકી છે? બે રસપ્રરિતાઓનો સંગમ હતો, ત્હાં એ રસઉર્મિલાઓની ઉર્મિઓ કંથાંથી વિરામે? આ વેળા ઉપા ગાતી, ને ચન્દ્રિકા વગાડતી હતી.

ઉપાએ કૃષ્ણચન્દ્રની ખંસીનું ગીત ઉપાડ્યું, ને એ દેવમધુરી ખંસીના જેવાં જ કંઠથી ગાયું.

જમનાને કાંઠે રે કાનડ ! ત્હારી ખંસી બજે:

બોલે બોલે તે કાંઠ ખંસરીના મદશોર જો !

ડોલે ડોલે તે કાંઠ આંખડલીના મોર જો !

જમનાને કાંઠે રે કાનડ ! ત્હારી ખંસી બજે:

જીવનના જલમાં રે બહાલમ ! ત્હારી ખંસી બજે.

આયુષ્યભરમાં એક જ વાર જે ટહુકાર ગાજે છે તે આજે ગાજતો હતો. જીવનનાં જલમાં જે બ્રહ્મખંસરી બોલે છે તેના બોલ આજ સભળાતા હતા. ઉપા એ હલકંથી ગાતી હતી.

પણ વીજળીનો સળગતો દીપ જેમ એકાએક હોલવાઇ જાય ને મોગરો ચે ન રહે, તેમ તે સંગીતપ્રકાશ હોલવાયો. પિયાનાની તરંગ-માલા ઓચિન્તાની વૂટી ગઇ, ઉપાની મીઠી મીઠી દેવકોઠિલની માધુર્ય-ધારાઓ ઓચિન્તાની ચટકી ગઇ.

શું બન્યું તે ત્હારે તો મહને ન સહમજયું.

દોડીક વારે ઉડતી પખિણી સમી ચન્દ્રિકા દોડતી મારા ખંડમાં

આવી ને કહ્યું, ભાઈ, ચાલ; પિયાનાની કળ ખગડી છે, સુધારી આપ.

આવકાર ને આદર નહોતા માન્યા, પણ આજા પાળી; ને ચન્દ્રીની સાથે હું યે ચન્દ્રિકાને મન્દિરિયે ગયો.

આખરે હું હાર્યો, ને ચન્દ્રિકા જીતી. પણ તે મહેં પાછળથી જાણ્યું.

પ્રિયતમાની સાન્નિધ્યમુક્તિના પ્રથમાનુરાગ તો સહુ પ્રિયતમે અનુભવ્યા ને જાણ્યા છે. કેાણુ કહેશે કે તેનાં વર્ણન શક્ય છે ? તું અનિરુદ્ધ હો વા ન હો, પણ ત્હારી ઉષાને ત્હારાં સ્વપ્નાં આખ્યાં, ને પછી ત્હારો હિન્ડોલ તેનાં રસભવનમાં સંચર્યો ત્હારે શું તું તન્દ્રાનિદ્રા સમાધેનમાં ન હતો ? ઉપનિષદો કહે છે કે બ્રહ્મદર્શનથી પરમ મૌન પ્રાપ્ત થાય છે. એ હો કે ન હોઃ મ્હને તો બ્રહ્મદર્શન વીજળીના ચમકાર જેટલાં નિમિષ માત્ર જ થયાં છે. પણ ઉષાદર્શને તો મ્હને અહલુત સાનન્દ્યાશ્ચર્યનાં અજબ મૌન જ પ્રાપ્ત થયાં હતાં.

અવિવેકી જેવો હું વિવેકવાર્તા યે વીસરી મુંગો મુંગો ગયો, પિયાનાની કળો ઉપર ઉષાની આંગળાઓ હતી તેનાં વિદ્યુત્પાણુ ગ્રીહતાં ગ્રીહતાં મુંગાં મુંગાં કળ સુધારી, ને મુંગો મુંગો જ સરવ જેવો ઉભો. **મૌનં મૌલ્યસ્ય લક્ષણમ્** એ ઋચ્યા ખરી હશે ?

રસગંગાને કાંઠે ઉભેલો હું ગંગાજલ નહોતો પીતો.

અન્તર ઉભરાતું હતું, પણ ઠલવાતુ નહીં. આત્મા બોલતો, પણ જીભ જડ હતી.

ચાન્દ્રિકાને મન્દિરિયે પ્રવેશતાં જ અમારાં નયનકિરણો મળ્યાં હતાં, બોલ્યાં હતાં. તે નયનયોગને સમયે જ સૃજનજૂતી વાર્તા કીકીઓએ કરી લીધી હતી. મહાર્ હૈયું ઉછળતું તેમ ભમરાની હાર જેવી ઉષાની ભમ્મરો ઉછળતી ને ડંખતી. પવનલહરીમાં તેની એક લટ ઉડતી હતીઃ જાણે ચન્દ્રમા ઉપર સુરેખ વાદળાની કંલગી ફરકતી.

મહારી હોંશિયારી છટા વિવેક સુજનતા સદ્ગૃહસ્થાષ્ટનાં સર્વ
અંગ સરી પડ્યાં. સિંહને મન્નમુગ્ધ કીધો હોય તહેવો હું દર્શનમુગ્ધ
ઉભો. અવાચક જેવો હું મહને જ લાગ્યો, એટલે પગલાં પાછાં આદર્યાં.

ગહનતાને વાચા-આવી હોય તેમ ઉષા બોલી: એસશો નહીં ?

એ શબ્દોમાં વિનતિ નહીં, પણ આત્મા હતી. હું બેઠો.

મહને પરિસ્વેદનાં બિન્દુ ટપક્યાં. નમતા પહોરનો કુમળો ઉભાવન્તો
તડકો ઉપના અંગ ઉપર ઢોળાતો. ઉષા બેઠી હતી તે જાણે ગુલાબનાં
ફૂલની માલાઓનો ઢગલો પડ્યો ન હોય !

ચન્દ્રિકાએ કહ્યું: ઉષા ! એ ગીત ગા. તું રચતી ને હું શીખતી
હતી તે. તું ગા; હું વગાડું છું.

ચન્દ્રિકાની આંગળાઓ, નાચતાં ફિરણો સમી, પિયાના ઉપર
રમવા માંડી. ઉષાએ વાતાવરણ ડોલાવ્યું, ને એ ગીત ગાયું કે જે ઉષા
ને ચન્દ્રિકા રચતાં હતાં, ને શીખતાં હતાં. તહેનું એક ચરણ ચન્દ્રિકાએ
મહારી કને સુધરાવ્યું હતું.

અહો રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

વાય હિમવત વાયુ,

તહેમાં લાંગ ટૂંકા આયુ;

રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

અહો રાજ ! અમારા દેશોમાં સૂરજ શોખતા;

રૂઠી કેસરિયાળી ટશરો,

એની ઉમંગ ભરી અસરો;

રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

અહો રાજ ! અમારી વાડીમાં ફૂલો દોરતાં;

ખીલે-કળી મધુર મધુર;

એવો ખીલે મીઠો ઊર;

રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

અહો રાજ ! અમારી શિતોળણુ હવા ઉન્નમવળી;

મંહી તેજના તરંગ,

એવા આત્માના ઉછરંગ:

રાજ ! અમે રે પંખીડાં ગરમ દેશનાં.

ધીમી હલકે ખંડ ભરીને ઉધા ગાતી હતી: જાણે જિંડી અન્તર્ગુહા-
માંથી કોકિલા ખેલતી હોય ને ! કાઠને જેમ ધીરે ધીરે સિતાર વાગે તે
ગમે છે; કાઠને ખાસ્કરનાં પ્રભાત્તમવલ્લ્ય કરતાં ચન્દ્રરાજની શીતલ
મૃદુ ચન્દ્રિકા વધારે રૂચે છે: તેમ ઉપાનો તે મૃદુમંજુલ ધીર સ્વર,
ધીમી ગેળી અનિલવહરી સમે, વહને ને મ્હને ગમતો.

હું તો ગીતમુગ્ધ મોહમૂઝાંમાં જ પડ્યો હતો, ને અમૃતનાં
સ્વપ્નાં અનુભવતો.

અને ગીત પૂરું થતાં થતાં તો ઉપાને ઉધરસ આવી. ઘૂરી રાખેલો
ઉચ્છવાસ ઉછાળે ચડ્યો. ચન્દ્રિકા પાણિયારે પાણી લેવા ગઈ, તો કૂળે
ઢળા ગયેલો હતો. ' કાંઈ નહીં, ભરી લાવું છું ' કહી મેના જેવી કલ્પના-
લતા ઉડી, ને ચોકને પાણિયારે જલ લેવા સંચરી.

રસની ડાળે પહેલી વાર ખેલડીએ બિરાન્યાં હતાં એ ભાવો તો
યાદ છે ને ?

અમારે એ સમય હતો કે નર્યારે સૂર્ય ને ચન્દ્ર સ્હામસ્હામા જાણે
આવી વિરાન્યા હોય.

અમારાં અંગેમાં વીજળાઓ વહેવા લાગી, ને કુપળો સમી
રોમરાજી ફરકવા માંડી.

ઉપાએ પૂછ્યું, નહીં જ ખેલો ?

હું ઉઠ્યો—ને -ખેલો-ને ન ખેલ્યો. લગ્નમાણીની ખીલેલી પાંદડીઓ
અડતાં ખીડાઈ જાય એમ મ્હારા કરની પ્રયુક્તી પાંખડીઓ સહેજ વાર.
તો સુપુટ વાળી ગઈ.

આકાશનું યે ઊંડાણ ઓછું પડે એટલા ઊંડા મહારા ભાવ રમતા-
એટલે એ ઉરઆકાશમાં શબ્દ સમાઈ જતો, ને ઉપા એ મૈનને જ
સુણતી.

એક મુઝાથી યે હું વધારે મુઝ હતા.

તે એ સમય હતો કે જ્યારે પ્રભાતનાં અજવાળાં દિવસના મહા-
સાગરને મળે છે. ઉપાનાં ને મહારાં ઉરનાં અજવાળાંના મહાસાગરનો
સંગમ થતો મને લાગ્યો. ક્ષિનિજ ઉપર અમ્બોધિમાં આલ ઉતરી ડૂબે
છે એમ મહારાં ઉરવ્યોમ ઉપાના મહામ્બોધિમાં ડૂબતાં લાસ્યાં.

મહારા ઘર પાસેના મંદિરમાં ઉત્થાપનની નોખત વાગી, ને એક
ભક્તે ભજન આદ્યું.

આવો પ્રીતમ ! કરિયે વાતું,

તમો વિના નથી રહેવાતું;

આવી છે એકાન્તું રે;

માવા ! મંદિર વહેલા આવજો હો જી.

ઉત્થાપનની એ નોખતે મ્હને જગાડ્યો, ભક્તના એ ભજને મ્હને
ત્રેરણા પાત્ર, આત્મવાન કીધો.

હું જાગ્યો, ઉઠ્યો, ને વરદાન પામ્યો.

એ ગીતે અમારા અન્તરના પડદા ચીરી નાંખ્યા.

સિંહાસને દેવી જેવી ઉપા વિરાજતી હતી. પ્રેમવન્દના કરવા હું
ઉઠ્યો. હું શું કરત એ તો મ્હને આજે યે ખબર નથી, પણ મ્હને ઉઠતો
નિરખી ઉપા યે ઉડી, ને મહારા પ્રસારેલા બન્ને હાથ પોતાની કરલતા-
ઓમાં ઝેલી લીધા. ફૂલની પાંખડીમાં ફૂલની પાંખડીઓ ગૂંથાય ત્હેવા
અમારા કરતલ ગૂંથાયા. એક પુષ્પની સુવાસનામાં બીજ પુષ્પની સુવા-
સના ઢોળાય એમ અમારાં દૃગતેજ પરસ્પરમાં ઢોળાઈ રહ્યાં. ઉપા

કેલકિલાટ હસી પડી.

ધખડ ધખડ દાદર ચહડી જયપડવમ વગાડતી જેવી ચન્દ્રિકા આવી, ને તે યે કિલકિલાટ કલ્લોલી રહી, ને હસી.

ચકિત થઇ; આનમિષ નજરે એ બન્નેને વીધતાં, મહે કહ્યું: ઉપા ! ઉપાનાં.

હાસ્યનાં મોખાં ઓર ઉછળ્યાં. તે બોલી: ઉપાની ઉર્વશી નથી. થઇ ગઇ. ઉપા આ રહી: ઉડી નથી ગઇ, ઓગળી નથી ગઇ. બોલો: જોઈતું હોય તે સર્વસ્વ માગો કે હોય.

ઉપા ને ને ચન્દ્રિકાને વળી હાસ્યની ભરતીઓ આવી.

ટકોરા જેવા સ્વચ્છ શબ્દે ચન્દ્રિકાએ કહ્યું: લોક કેવા છેતરાય છે ? ભાઈ તો એમ જ ધારતો કે કોઇ સહમજતું કે જાણતું ચ નથી. શું બોલે ? કંઈ કાલથી હૈનાં કારસ્થાન તો બોલી રહ્યાં છે.

મહે કહ્યું: ત્હારે હમે જાણો છો ?

ઉપાએ કહ્યું: મહેને 'હેલ્થ' ધનામ આપ્યું ને અંગુલિના અંકુર ફરકયા તે તિથિથી.

મહે કહ્યું: ત્હારે આજનું નાટક ?—

ઉપાએ કહ્યું: એ તો ચિત્રલેખાએ અનિરુદ્ધનો હિન્ડોળ ઉપાને સોંપ્યો. જગો હવે સ્વપ્નામાંથી ને પધારો રસના સત્યલોકમાં, મહારા અનિરુદ્ધ !

એમ કહી મહેને કુંકમનાં છાંટણાં છાંટ્યાં.

મહારી આંખ સદાની ઉઘડી ગઇ, ને મહારાં ઉત્થાપન સદાનાં થયાં..

ઉપાને ને ચન્દ્રિકાને તો હસવાની ભરતીઓ આવ્યે જ જતી હતી.. ભરમ ફૂટી ગયો જાણી હું યે ખડખડાટ હસી પડ્યો. ઉઠ્યો, ને જલ-ભર્યો મેઘ તેજભરી વાદળી પાસે જાય તેમ હું ઉપા કને ગયો. પક્ષવમાં.

પ્ર. ૪, ૬૦

પદ્મવતી કળાઓ બીડાય તેમ અમારા કરસંપુટ બીડાયો ફૂલહારમાં
ફૂલહાર ગૂંથાય તેમ અમારી કરવેલો અમે ગૂંથી. ચન્દ્રિકાએ અમારાં
આવારણાં લીધાં. હેતવાત્સલ્યનાં ને કુટુંબલાવનાં બાણે હોય.
તહેવાં, મધુરાં ને સુકુમાર, અમારાં ભાવિને બાણે પ્રકાશતાં હોય એવાં,
તહેનાં હાસ્યનાં અમૃતઅજવાળાં અમારા ઉપર પ્રકાશતાં હતાં.

૫ વડમાલાના જૂથમાં

—૬૬૬૬૬૬૬૬—

વિશ્વને અશ્વત્થ કહેલ છે, પણ વડો કહેલ હોત તો રૂપક-વધારે શોભત ને વધારે સત્યપ્રકાશક થાત કે નહીં ?

નગરને કાંઠે વડની પંચવટી હતી, ને તે પંચવટીમાં મીઠા જલની પાતાલતલ વાવ હતી. નગરની સન્નારીઓ ત્હેનાં જલ ભરી જતી, ને નગરજનોને પાતી.

રહવારે રહવારે એ પંચવટીના જલદ્રૂપ ઉપર ત્રિયારાન્ય જામતું. સુન્દરીઓની પ્રતિનિધિસભા ભરાતી, ને નગરચર્યા થતી. જલ, જલનાં એડલાં, જલહેલવન્તી પનિહારીઓનાં વિશ્વરંગી વસ્ત્રો ને શ્વેત-રંગી વસ્ત્રો, પંચવટીનો ઘોરભો, ને એ ઘોરભામાં ડોલતા-ચમકતા ઘેરા લીલમલીલા પત્રગુચ્છઃ એ સર્વ ઉપર રહવારનો આલસૂર્ય જ્યહારે પ્રકાશતો ત્યહારે તે સહુના અન્તર્ભાવ રહવારના પ્રકાશ જેવા જ ખુદલા થતા.

એ જ પંચવટીમાં રહાંજરે નગરની કુમારમંડલિ મળતી. કુમારો વડની અટારીઓમાં બેસતા ને ખંસી વાતા. કોષક રામચન્દ્રજી સમા શોભતા તો કેટલાક લક્ષ્મણજી જેવા યે વિરાજતા. અંગદ, હનુમાનજી, સુગ્રિવ, જાંબુવાનઃ પંપા સમી વાપિકાને તીરે સુમેરૂ સરિખડા વટ-શિખરે રામસેનાની ત્હાં વીરસભા યે મળતી.

રહાંજનાં ફિરણો વડના ગોખમાં અજવાળાં પરોવતાં, ને તેજના મુગટ ને હાર કુમારયૌવનને પ્હેરાવતા તે સમયે પંચવટીની અટારીઓ રસિકોની રસબ્યોતથી ઝળહળતી.

એ એક યમનો પહોર હતો; ને મહેને તે યાદ છે. ચાન્દ્રકાને મન્દિરિયે ઉપા પધારી તે પછી કેટલેક દિવસે તે ઘેરી સ્નાંનના પડ-
છાયા પથરાયા હતા.

હું એ તે દિવસે મદોન્મત્ત હતો; પણુ તે તો કુમ્ભસ્થલમાંથી મદટપકાં નીતરતો જ ઘેર સિધાવ્યો.

તે દિવસે ચન્દ્રકાને મન્દિર અમારા આન્તર ધૂંધટના પડદા ઉઘડી ગયા એ પછી ઉપાનો દેહબહાર ઓર ઉઘડતો થયો. હિમાલયનાં હિમ પીંગળતાં નાડીઓમાં રૂધીરની ભરતી ઉભરાણી. ઉપાની વેલને પાંદડે પાંદડે જાણે કળાઓ ખેઠી, ઉપાની વીજળીને અવયવે અવયવે જાણે દીપક પ્રગટયા. પ્રિયતમના પ્રથમ સ્પર્શ પછી પ્રિયતમાનો જે રસવિકાસ વિકાસે છે તે ઉપાનાં સ્થૂલ ને સૂક્ષ્મ અક્ષાંડમાં વિકાસવા લાગ્યો; જાણે કેસર ને કુંકુમે આલેખેલો મહારો સૌભાગ્યગ્રન્થ ઉઘડતો હોય ને !

અણુદીઠી વસન્ત વિશ્વમાં ઉતરે ને વૃક્ષ ને વેશી ફૂલડે મહોરે, એવું ઉપાને દેહવિશ્વે થયું.

લોકહિતચિન્તક જનનાયકની સૂક્ષ્મ દષ્ટિએ કુમારિકાઓનો બગીચો નિરખી લીધો, ને મહારા પિતાને સ્વહસ્તાક્ષરનો એક અનુગ્રહ-પત્ર પાડવી ઈનામમાળાનું ખર્ચ નગરભંડારમાંથી આદરવાનું ફરમાન નગરસભા પાસે કહડાવ્યું તે પછી ઉપાની શાળામાં જવાનું મહેં બહુ ઓછું કર્યું. બ્રાહ્મણભાવનાવન્તા શારદામન્દિરના તે નવીન આચાર્યની એ પ્રતિષ્ઠા લોકવાયકામાં સારી જમી હતી, એટલે મહારો કર્તવ્યભાર ઉતરેલો મહેં માન્યો. અમારા પ્રબળપ્રમુખ કહેતા કે સમાજનેતાઓએ તો શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રની પેઠે સારથીધર્મ પાળવાના છે, લગામ ઉપર હાથ રાખવાનો છે, દિશાસૂચન કે ગતિપ્રેરણા કરવાની છે, અમલદારના અશ્વોને તો પોતાના જ બલથી દોડવા દેવાના છે.

પછી ઉપા ચન્દ્રકાને મન્દિરિયે ઉત્સવે ઉત્સવે આવતી, અને

આવતી ત્યારે ખડખડાટ હસતી. માનવી માને છે કે હૃદય ઢંકાયેલું છે તેમ હૃદયના ભાવે ઢંકાયેલા વસે છે. પણ ઉષા કહેતી કે પ્રિયતમના હૃદય જેવું તો પ્રિયતમાને પુસ્તકે સ્પષ્ટ વંચાતું નથી. ઉષાને વદનપાટે ઉષાની અન્તરોર્મિઓની સકળ અક્ષરમાળ મળે તે અનાયાસે ઉકલતી.

એ આંખડી અમે પામ્યાં હતાં કે જે વણુલખ્યા અક્ષરમન્ત્ર વાંચે છે, હૃદયના તામ્રપત્ર ઉકેલે છે.

મહારા ખંડમાં પૂર્વે પ્રગટેલાં ઉગ્મસ ને સૌન્દર્ય ઉષાને રસપગલે પ્રગટતાં હતાં તે હવે મળે સહમન્નયું. ચન્દ્રિકાએ મળે શીખવ્યું કે પિયાનાની કળ સહજમાં શી રીતે બગાડાય. મહેં બન્નેને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ સિદ્ધ કરી દાખવ્યું કે મહામાયાની પુત્રીઓની કેળવણીનો મહાપ્રશ્ન મળે માત્ર તે બન્ને કરનાં જ ઓછો વ્હાલો હતો. મહારી સમર્થ દલીલો સાંભળી તેઓ સ્મિત કરતાં, મહારી ગંભીર મુખમુદ્રા નિરખી નિરખી તેઓ હસતાં. હું સહમન્નયો હતો-પણ વારંવાર વીસરી જતો હતો-તે મળે ચન્દ્રિકાએ ખીજે દિવસે સહમન્નયું, કે એ કુમારિકાઓ કુમારને કેમ હસતી હતી. કુમારનો પરમાર્થભાવ પરમાર્થ-ફલદાયી હતો, પણ એક કુમારિકા પ્રત્યેની સ્વાર્થભાવનામાંથી જન્મેલો હતો. જગત છેતરાય છે, ને વારંવાર સ્વાર્થને પરમાર્થ કહે છે. હું છેતરાયો ન હતો, પણ ભૂલી ગયો હતો.

પણ ગંગાનાં ને જમનાનાં જેવાં નિષ્પાપ વિશુદ્ધ સ્વાર્થપર-માર્થનાં એ નિર્મલ મૂલ એક દેવગિરિમાં નથી વિરાજતાં ?

જ્યારે જ્યારે મળતાં ત્યારે કરસંપુટની કલગી કરી ને કરવે-લના હાર ગૂંથી પરસ્પર અમે સતકારતાં. અગસ્ય મહર્ષિની ન્હાની અંજલીમાં વિરાજતા મહાસાગરને કિનારે ઉમેજ જલધિજલ મુગ્ધ કે જલમાં જ નિહાળી રહે, ને વિપુલજલ તરંગમાલાના ઊંડા ઊંડા ભેદ-વમલોની ગહન ભૂમિકામાં જેમ નિરખી રહે, તેમ પરસ્પરનાં ન્હાનકડાં નયનોમાંના મહાસાગરના જલભેદની ભૂલભૂલામણીમાં કંઈક ગોતતાં

એ જલમુગ્ધ જ અમે ઉભતાં. અન્તે: ઉપા હસી પડતી, અને કમલ-
કલિકા સમી અંગુલિ મહારા ત્રિશુકમાં પરોવતી ને કહેતી કે દિવાનો રે
દિવાનો, મહારો નિરન્તરનો દિવાનો !

હું કહેતો, દિવાનાને ચે ડાહ્યા કરજે, ઉપા !

પંખિણી સરિખડી એમ ઉપા આવતી, અને મહારી કરડાળી
ઉપર હીંચકા ખાધ ગાધ પાછી ઉડી જતી. મહારી ડાળીએ ડાળીએ ચે
નવઅંકુર ફટયા, ને નવપલ્લવ પલ્લવ્યાં.

સૌન્દર્ય પારસમણિ જેવું છે, અડકે ત્હેને ચે સુન્દર બનાવે છે.

તે પછી ઉપા નગરમાર્ગમાં ચાલતી તે જાણેઝાંઝર ઝમકારતી.
ઘેનુપુત્રી જતી હોય ને ! નરનારીનો સકલ લોકપરિવાર ત્હેને માર્ગ
આપતો. એક હું મળતો ત્યારે કંઈ નમાવતી, ને કંઈમાંની ધૂધરમાળ.
ધીમું રણુકે ત્હેવું કાંઈક કાંઈક રણુકતી.

તે પછી ઉપાની માતાએ કુંવરી લાણી ઉતર્યાની સાકર બેઠી,
અને નવયૌવનાનો શાળાનો ચહેડો ઉભરો દેવમન્દિરે શમશે ધારી
પોતાની સંગાથે ઉપાને દેવમન્દિરે સાંતરી. હું પણ દેવમન્દિરે દેવદર્શને
જવા લાગ્યો. મહારી માતાએ જાણ્યું ! પતા જેવો પુત્ર ધર્માત્મા થશે.
એક ઉત્સવપરવે ઉત્સવવસ્ત્રમાં ચદ્રિકાને મન્દિરિયે પધારી હતી ત્હારે
મ્હેં ઉપાને સત્ય વાર્તા કહી દીધી. ઉપા ! મન્દિરનાં સિંહાસનોમાં બધી
દેવીઓ જ વિરાજે છે ? દેવમુખડે ચે મ્હેને તો દેવીનાં જ દર્શન
પાય છે.

કાંઈ પૂછ્યું કે ઉપા હસવાની. ઉપા હસતી હસતી ઉડી, ને મહારા-
ણમાં અંગુલિઓ પરોવી પંખાળવા લાગી: જાણે ડહાપણનાં તેલ-
પિંચતી હોય ને !

ઉપાએ કહ્યું, અન્તરમાં તે આંખમાં.

ચન્દ્રી બોલી: તું તો દેવદર્શને જાય છે, કે ઉપાદર્શને ? કહેવા-
યાને.

‘ મહેં કલું : કહેજે ને. આ હને કહેતી હતી તે ચે મહેં સાંભળ્યું છે. ‘ચન્દ્રી જેવી દીકરી છે ને ઉષા જેવી વહુ હોય તો હું તો મહારો, સંસાર તરી પાટ બેસું.’

ઉષાએ ચન્દ્રિકાને કહ્યું; એમને તો ભીંતો ભેદીને ચે સાંભળતાં ને ઢાળેલાં પોપચાં વીંધી ને ચે નિરખતાં આવડે છે.

ચન્દ્રીએ ઉત્તર વાલ્યો : તારા દેહની કનકપેટીમાંનો આત્મા ઉકેલે ત્હેને શું શું નહીં આવડે ?

મહેં કલું : કાણે એ આત્મા નથી ઉકેલ્યો ? ને કેને શું નથી આવડતું ? ત્હમે ક્યાં ઓછાં છો કાષ ?

તેજપરિવાર સમે પાલવ ઉડાડતી ઉષા હસતી હસતી આવી. હું હસતો હસતો આદર દેવા ઉઠ્યો. ઉષાએ મહારા બે કાનની બે ખૂટો ઝાલી ને ચાંપી. હું ત્હેની ગુલાબકળા સરિખડી નાસિકાને અડક્યો ને પંપાળા.

ચન્દ્રિકા ખડખડાટ હસતી ગાજી ઉઠી; એકે એકના કાન વીંધ્યા, ને એકે એકનું નાક નાથ્યું. કાષ ઉતરે એમ નથી હો ! ભલ્લી મળી છે જોડી ભાષ ને ભાભીની.

ચન્દ્રિકા ઉષાને ભાભી કહેતી તે ઉષાને બહુ જ ગમતું.

આમ રસવાર્તાની કેટલીક તિથિઓ વીત્યા પછી તે સ્હાંજ આવી હતી. રસ પી પીને હું ચે રસોન્મત્ત થયો હતો.

તે તો સર્પ જ હતો; ઉપરથી સુન્દર પણ અન્દર વિષ હતાં.

તે દિવસે અમારે હીપળાપીપળાનો ખેલ હતો. વસન્તમાં વનનું જોખન જેમ ઉભરાય છે ત્હેવું નગરનું જોખન પંચવટીમાં ઉભરાતું.

રાજમહેલની ગજશાળાનો મકનો હાથી મદ્યેનમાં ડોલતો ડોલતો સંચરે ત્હેવો હું તે સ્હાંજરે સંચરતો હતો. મ્હને ઉષાએ આંખઘડીના પ્યાલા ભરી ભરી ઘેન પાયાં હતાં, ને કેફ કારમો ચહ્યો હતો.

સૂર્ય નમ્યો હતો, પણ કાંઈક ક્રોધવશ હોય તેમ રકતરંગી તડકે તે વરસતો. કુમારો સહુ ખંસીધર બની આવ્યા હતા, બાણે ખંસીનાદે અહાંડ છતવું હોય ને !

તે એક હતો કે જે કુમારપરિમંડલમાં રાવણ સમો તરી આવતો. નાગની માંડેલી કાણુ સખી ત્રેની વદનકાણુ હતી. મદલોલ લોચનની પાંખો જેવાં ત્રેનાં પોપચાં દિશાગોમાં નિરન્તર ઉડતાં જ હતાં. ત્રેની દષ્ટિમાં વિપનીગળનાં તીર હતાં, ત્રેનાં કટાક્ષવન્તાં સ્મિતમાં ઝેરી કટારો હતી. ત્રેની કરચલિયાળી ભમ્બર કૌવચના કાતરા જેવી હતી. ત્રેના શબ્દરણતકારમાં વિષયવાસના અને કામવ્રજુતા રણકતાં. સ્વયં-વરમાં રાવણરાજ પધારે તેમ સન્નનોમાં તે દુર્ગ્ગ આવ્યો હતો, ને ખેલતો હતો. ત્રેના લમણા ઉપરની વજ્રપુષ્પી ને ભાગપત્રમાંનો કાળો આંદોલો તે છવતાંબગતાં તો વીસરશે નહીં.

મૂર્તિમન્ત પુરુષાર્થ સમો નરપુંગવ જ્યેષ્ઠનડોલન્ત કુમારસંઘ ટોળે મળ્યો હતો, ત્રેમાં તે એક માતેલો આખલો હતો. ત્રેની આંખ જ ફાટેલી હતી.

રમત બમી, ને ઝાડની ડાળેડાળે પદ્મવેના ગોખમાં પોપટની પેઠે કુમારો ચહી એકા. શાખાઓને હીંચકે કુમારો હીંચકતા, ને દાવાળો અડકવા આવે કે શાખાઓની સાંકળો ઝાલી ઝાલી નીચે સરકી ઉતરતા, ને બીજે વડલે ચહડતા.

પંચવટીનાં પાંદડાંઓ ચે ખડખડ ખડખડ હસતાં, બાણે કૌમારનો વાયુ લેમને ચે વાયો હોય ને !

મૂળે દાવાળો પકડવા આવ્યો. હું આગળ ને તે પાછળ તેમ વટશિખરે અમે ચહડ્યા. એક વામનું અંતર રણું, ને પકડાત. ત્યાં બીજા વડની એક પ્રચંડ શાખા ડાળીઓમાં ગૂંચાઈ ગયેલી દીડી. સહુ

શાખાઓને ડાલાવી જોઈ, ને એ વૃક્ષસેતુ ઉપર મ્હેં પગ માંડ્યો. કૌમારવૃન્દ નિરખી રહ્યું કે આ શું કરે છે. હું તે સેતુ ઉપર ઉભો હતો, ને માથા ઉપરની એક ડાળી ઝાલી હતી. ન રમતા કુમારોએ બંસીઓ છોડી, ને કહ્યું, બાણે કાલીનાગની ક્ષણ ઉપર શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર !

સર્પે નયન નચાવતાં કહ્યું: પણ ગોપરાજોની ગોપિકાઓ ક્યાં ?

સર્પ વાર્તાધ્યાની હતો, ત્યાં દાવવાળાએ હુક કરતી છવંગ ભરી, જાણે હનુમાનજીએ સાગર ઓળંગ્યો. સર્પની શાખાએ ઉતરી લેને અડધી દાવ લેને શીર ઓઢાડ્યો.

સર્પે કહ્યું, આવો, મ્હારી ગોપી !

ફટકા કરતો ચાખૂકનો ફટકો ચમકે તેમ દાવવાળાના લાંઘના તમાચાનો ફટકો ચમક્યો, ને સર્પ વડ ઉપરથી નીચે ધૂળમાં રંગડી ફેંક્યો. ટીંખળાઓ સહુ ગાજી ઉઠ્યા કે જો જો રે બાઈ ! લાંબું કારીગરું રંગડયું ! ફસાઈ તો નથી ગયું ?

ખરેખર, તે સર્પ જ હતો. હૃદયની વિશાલતા વિનાનો સરવના સોટા જેવો તે માત્ર ખેડાળાઈ વિનાની લંબાઈ જ હતો. કામસૂત્રોમાંની ત્રિલંગી રસમૂર્તિઓનાં અનુકરણ કરી તે અંગમાં ત્રિલંગ પાડતો. લેહની કીકીઓમાં મોહવિવશતાનો કામણુમન્ત્ર ચક્રચક્રતો. લેહની ત્વચા તેજસ્વી હતી, પણ ખીતર તો વિપ ભરેલાં હતાં. એ વિપને બદલે અમૃત હોત તો લેહનું રૂપ દેવજેવું દીસત.

બામબલ ને કુરાન ઓઢાં નથી. શયતાનને સર્પનું રૂપ થટે જ છે. સોન્દર્યની વિકૃતિ તે શયતાન: દેવકોટીમાં જન્મેલો અમુર.

વળી રમત મંડાઈ. કુમારોએ બંસી વાછ ને કોયલો ઓલાવી, અને પંચવટીની વટવટાને પાંદડે પાંદડે અથડતો બંસીઓલનો કોકિલધ્વનિ ઘટાના થોરંમાંમાં ગાજી રહ્યો.

રાવણુ રામને જ શોધતો તેમ તે મહેને શોધતો. એક શાખાથી બીજી શાખા, એક પક્ષવગોખથી બીજો પક્ષવગોખે, ઘટાના ઘેરાવમાં અમે ધૂમતા હતા. બીજાઓ ત્હેના ઉપર પાંદડાં વરસતા, ટેટીઓની ગોળીઓ મારતા, લલચાવતા, ખીજવતા, પળવતા. પણ નહીં-સપ્તે તો અત્યારે એકદંદ્ર જ હતો, એનેકશખ ઉડતાં કિરણ જેવાં ત્હેનાં નયન અત્યારે એકજ્યોત હતાં. મહેને થયું કે આટલી એકગ્રતાનું યોગળત્ર સન્માર્ગમાં વાળે તો શયતાન મટી તે ફિરીશતો ન થાય ?

વનઘટામાં દોડતાંદૂદતાં ન્હાના ખાખોચિયા જેવી એક ન્હાની ખુલ્લી ખાઈ આવી. કસરતશાળાની કસરતનું મ્હું તો ત્યાં સ્મરણ કીધું ને તે આદરી; અને એક ડાળી ઉપર બેસી છલંગ ભરી બન્ને હાથે સ્હામી ડાળી ત્રીલી લઈ અંગતો હીંચકો ખાઈ પગની કડીઓ સ્હામી ડાળમાં ભરાવી બીડી. હું તો તે ખાખોચિયું તરી ઉતરી સ્હામી પાળની શાખાને કિનારે દૂર નિશ્ચિંત બેઠો.

માનવ જાતિના બપ્પાવાઓ ને વડૂવાઓ પુચ્છવિલાસી કપિ-વંશના હતા ત્હેની ત્રેતા યુગની પ્રાચીન સાક્ષી રામાયણ પૂરે છે, અને કલિયુગની અર્વાચીન સાક્ષી અમે પૂરતા. ત્હો ય લજી કેટલાક તે પૂર્વ-કથાના પૂરાવા માગે છે.

દ્રણા સમી નાસિકાઓ ફૂલાવતો શ્વાસોચ્છવાસ ઉછાળતો ખાખો-ચિયાની પાળને આરે તે ધસતો આવ્યો, ને અટક્યો ખાઈની પહોળાઈ નિરખી, ત્હેની ભૂતલ સૂધીની ઊંડાઈ દષ્ટિદોરથી માપી. પંચવટીને જીતવી હોય તેમ સાથળઉંચો કચ્છ માર્યો. ચેલખચાની પાળડાળે બેઠો. ઉપર નીચે આસપાસ વટઘટાની ખ્હારીઓમાં કુમારવૃન્દ વેરાતું ઉભું હતું, અને પત્રધુમ્મટની જળાઓમાંથી સહુનાં નયનો નિહાળતાં હતાં.

વડોટાની એક લીલમલીલી ગોળી ઉપરથી ઓચિંતી આવી.

ને ભમરી જેવી હોના નાકની આણીને ડંખી ગઈ. કતરાતી નજરકટારથી સર્પે ઉંચે જોયું, ને ફરતા ઘટાધેરમાંથી કુમારો હસી પડ્યા. જાણે હાસ્યના મહાવાયુની એક લહરી જ વામ ગઈ હોય ને !

હોની ભમરો ઉપરની રક્તરજ્જુઓ સુધિર ભરાતાં ફૂલી, ને હોનાં લોચનમાં યે લોહીની ટશરો પ્રગટી. સર્પે માન્યું ખાઓચિયું નથી ફાટું ધારી સહુ હસે છે. હોના અન્તરને એ હાસ્યના યે ડંખ વાગ્યા.

જોમ ને કિત્સાદમાં સંધાય છે તે સમ્યા પછી નથી સંધાતું. ચિન્તન અને વિચારણાના કેટલીક વાર ભાર ચડે છે, અને તેથી જો તીર લક્ષ્યને વેધન તે જ તીર લક્ષ્યને ચરણે જઈ પડે છે. હાસ્યનાં ડંખ વાગતાં સર્પને ખિન્નતા પ્રગટી હતી, ને તેથી હોના આત્માના આપની પણ જીલી પડી હતી.

સર્પે લક્ષ્ય વેધ્યું નહીં. ડૂબાડી મારતો હોય તેમ હાથ લંબાવી તોણે છતંગ ભરી, પણ તે ચોટ ચૂક્યો. સ્વામી ડાળીને આંગળીઓનાં ટેરવાં અડક્યાં, હવામાં અધ્ધર ઘડીક થંભ્યો લાગ્યો, ને પછી શિક્ષા જેવો પડ્યો: જાણે સ્વર્ગમાંથી શયતાન પડ્યો.

પાપમાં પુણ્ય સરિખડું બળ છે, પણ પુણ્યનાં બાણ લક્ષ્યવેધી છે, તોણવાં પાપનાં તીર લક્ષ્યવેધી નથી. પાપનાં શર છરકાતાં છીછરાં વાગે છે. પાપનાં તીર પણ જો આત્મવેધી હોત તો માનવસંસાર આત્મ-વિહાણો જ અત્યારે હોત. શયતાન કરતાં પ્રભુ મોટા છે તેટલાં પાપ કરતાં પુણ્ય મોટાં છે.

રુમત પૂરી થઈ ને ગજવકાચ સમી સહુએ અંસીઓ કપાડી. પુરુષર્પિલ સમોવડી યૌવન ને પ્રત્યાતનની બલમૂર્તિઓ ખડી હતી એકે કહ્યું મારી અંસીમાં કોષક બોલે છે. બીજાએ કહ્યું મદારો અંસીએ કોષક થંભે છે. ત્રીજાએ કહ્યું મદારી અંસીમાં ઉપાનાં ગીર્ન આઢું છું સ્વારે અંસી બોલતી જ નથી મધુરું, ગીર્ન ગવાનાં જ નથી.

સર્પના ને મહારા કાન પીપળાના પાન સરખા ફરકયા.

સર્પે કહ્યું: રાધિકાને તો કૃષ્ણજીવંસી જ નહોતરે. ત્હારી બંસી તેદ બસૂરી છે. જાંતર વાગે ને હરિણી આવે તેમ જો ! આ બંસીની તેડી ઉપા આવશે.

અંગતો ત્રિભંગ કરી ત્હેણે મોરલી અધરે ધરી. શી મધુરી શી ત્હેની મોલી ! બુઝબુઝયાં ચેધીમી, ને કાવચયાં ચે મીઠી; જાણે વિલાસના શબ્દસિત્કાર જ ના હોય ! પંચવટીને પાંદડે પાંદડે જમ્મ શબ્દ ત્હેના વિરાજતાં લગ્યા.

પણ આ કોણ ? એ જ તે. સહુનાં નયનો એક જ દિશામાં વળેલાં હતાં.

નગરની બહાર કુંજમાં શિવાલય હતું; ત્યાં કુમારિકાઓના નિજ પરિવાર લગ્ન સાધ્વી મહેતીશુદ્ધને જતી હતી: જાણે સૌન્દર્યની હરિણી-ઓનો સંઘ નીકળ્યો. સરિતાની લહેરીઓ સમી ત્હેમના પલવટની પાટલીઓ ઝીણું ઝીણું ઉછળતી હતી. જગત્તારણ ન્હાનકડી તરણીઓ સરિખડી પાલવના શબ્દ ફડકાવતી સૌ સ્યામાઓ વહતી હતી. પણ તે કૌમારસંઘને મોખરે કોણ હતું ? એ જ તે, સૌન્દર્યની સેનાની સ્વામિની. જગતને જીતવાને જાણે કામદેવની સેનાની ટૂંકડી નીકળી હોય, ને ત્હેમની અધિષ્ઠાત્રી રતિરાણી વિજયકેતુવન્તી મોખરે ચાલે, ત્હેવી યુવતીઓની અધિષ્ઠાત્રી ઉપા ચાલતી હતી પુષ્પધન્વાના ધનુષ્ય સમી પુષ્પમાલાની વેણ ત્હેના લલાટદેશ ઉપર લટકતી હતી. અંબોડડાં વાળેલ ન હતો પણ છુટ્ટી મૂકેલ વેણીની અન્નકલત નાગણના જેવી ઝોલાં ખાતી. સન્ધ્યાકાલે સોનેરી વાદળાઓનો સંઘપરિવાર આવે ને જાય તેમ તે કુમારિકાઓ આવી ને પધારી. કુમારિકાઓને લિન્ન સિન્ન ડાંખ વાગ્યા, પૃથક પૃથક ઘેન ચહડ્યાં સર્પને તે અલકલટની નાગણનાં વિષ ચહડ્યાં, મ્હને તે પુષ્પલતાની પાંદડીઓનાં મદ ચહડ્યાં.

તેણે કહ્યું: બંદા ખોટા પડે જ નહીં. કેમ ન આવે ? પંખિણી સમી નગરની ઘટાઓમાં ઉડે છે, તે કેમ ન ઉડતી આવે ?

મહારી નાડીઓ તૂટુ તૂટુ થતી. મહારા હોઠમાંથી ઉઠી શ્વાસ-જવાલા નીકળતી. મહારી ભુખ્તઓમાં લોહી વેગથી ઉછળતાં. મહારી શ્રુકુટિ ઘેર ઘેરાતી મહને યે લાગી.

સર્પની વાગ્ધારા અવિચ્છિન્ન વહતી હતી. રસ ને વિલાસની પલટી વિષયની વિષવાણી તે વરસતો.

કેમ ન આવે ? બંસીમાં ફરી બોલાવું' તો મહારા કરતલમાં મેના જેવી ઉછળતી આવી વિરાજે, ને ગાતી ગાતી કણ ચણે. છૂમંતર માઈ' તો આવે ને ઉછંગે—

છૂમંતર ત્હેના કળ્યા, ને ફટાકે દબને તેના જમણા લમણા ઉપર એક હથોડો પડ્યો. તે મહારો મુકા હતો.

સકમ દોમારમંડલ ચમક્યું. મહારી ભમ્મરમાં ગુસ્સો ને નયનમાં ક્રોધજવાલા કોઈ કોઈએ નહી તેથી સહુ આશ્ચર્યચકિત આનંદમિષ જ થયા. કુમારો વર્તુળ વાળી ઘેરી ઉભા, વચ્ચેવચ્ચે હું ને સર્પ હતા.

વિલાસને સંકેલતો હોય તેમ બંસીના કટકા કરી તેણે ગજવે ઘાલી, ને નહાની ગદા જેવી મુક્કીઓ વાળી સન્મુખ આગ્યો. ડાબા હાથની મહારી ઢાલ હતી, અને જમણા હાથનો વચ્ચકર્માના હથોડા જેવો હથોડો હતો. તેના ગદાપ્રહાર મહારી ઢાલ ઉપર ઝીલીત્હેના લલાટભાગ્યના મધ્યદેશે મહારો વજ્રહથોડો માર્યો કે ત્હેના ભાગ્યમાં કાળો ચન્દ્રક થયો, ને ત્હેની નાસિકામાંથી લેહીની ધારા આવી.

કુમારનો પરીધ અમને ઘેરી વળ્યો. કેટલાકે ત્હેને આવે લઈ જઈ ઉપચાર આદર્યા, કેટલાકે મહને વાર્યો શાહુડી સમાં મ્હરાં વિખરાયેલાં કેશખાણુ સમારતાં સમારતાં એકે કહ્યું; એ તો આહ્વાણ મટી રાવણ થયો.

પ્ર. ૩, ૭૨

છે. સાન્ધ્યની તો સાત્ત્વિક પૂજા હોય કે અધોરીવેડા ?

મ્હારી પ્રીતીઓમાંથી આવેશના લાલા ઉછળતા. ઉપાનો કસુંબો મ્હને ચડ્યો હતો; ને એ કુસુંબાનાં ટેસરિયાં મ્હેં જાણે કીધાં હોય ને ?

કુમારગંડલ વેરાતું હતું. રહાંજરે ધણુ આવે ને નગરદ્વારે વિખેરાય તેમ કુમારો વિખેરાતા હતા. જતાં જતાં એકે કહ્યું; માંસના ભૂખ્યા રાક્ષસો, ને ભાવના ભૂખ્યા દેવ.

દિવસ આયમ્યો ને રાન્ધ્યાની શીતલતા ઉતરી ત્હારે મ્હારો મંદનો ઉભરો ચે ઉતર્યો.

મ્હને તે ચમનો પહોર આજે ચે યાદ છે.

કેરી ન હોય ત્હને ચે ત્રિશ્વને વડલે એવા કેફ કદી કદી ચડે છે,
પ્રિયાના પ્રેમ ॥ રસધેવગના ઉભ

જન્માષ્ટમી

પરમાત્મતત્ત્વના મહોદધિનો મથુરામાં દેવદેવે કૃષ્ણાવતાર થયો હતો તે જ યોગકાલે અમારા આત્મભાવનો એ દેવભોમમાં સ્નેહાવતાર થયો.

જન્માષ્ટમીની મધ્યરાત્રિએ, ચન્દ્રનું નાવકું ક્ષિતિજ ઉપર તરતું આગ્યું ત્યારે, કૃષ્ણમંદિરની કૂલવાડીમાં, દેવમુન્દરી સમી ઉપાએ ને મહે પરસ્પરને પહેલાં પ્રેમચુંબન કર્યાં.

માંડવાની એ સનાઓનાં મૂળ સિવ છતાં લીલોતરી ને કૂલધરા ગૂંથાય તેમ અમારા દેહનાં દ્વૈત છતાં એ શુવનનાં કૂલપાનનાં અદ્વૈત ત્યારે ગૂંથાયાં.

જગતની કવિતામાં રાધાકૃષ્ણનું રસયુગલ કેટલીક રીતે અનુપમ ને અદ્વિતીય છે. રાધાકૃષ્ણના કવિતમંદિરમાં જ અમારું સ્નેહાવતરણ થયું, અને રસભાવની કવિતા રચાઈ.

ત્રેતામાં સીતારામ ને દ્વાપરમાં રાધાકૃષ્ણ થયાં હતાં, ને કલિમાં જાણે હયા ને હું. વાંચનાર ! મને મૂર્ખ કહી તું મૂર્ખ બનીશ માઃ તને એ એવું નહોતું કાગ્યું ? જ્યદેવને તો એવું જણાયું હતું, ને પ્રધાવતીની રસલીલા રાધિકાજીને નામે ગીતગોવિન્દમાં ગાય છે.

યુગયુગ પહેલાં શ્રવણે પિતૃભક્તિ કરી નક્ષત્રપદને પામ્યો તે શ્રવણ નક્ષત્રનો ભક્તિભાવબોનો માત્ર આગ્યો, ને સંસારમાં પુનર્જન્મના પ્રાપ્તિદનની ઝંતુ બેસી. મંદિરેમંદિરે મેળા બરાતા, ને લોકલોકની

દેવવૃત્તિઓ એમ બળી ગયેલી ફરી અંકુરતી ને અંકુરેલી પાંગરતી.

તે નવજન્મનો-સંજીવનનો માસ હતો. ગ્રીષ્મની જ્વાલાને ઠારી આપાઢ વરસી ગયો હતો. વનની ગ્રીષ્મદગ્ધ વનસ્પતિ નવજીવન પામતી હતી. સૂકાંમાં રસ સીંચાતો હતો, રસવન્તાને કૃષ્ણા કૃટતા. મ્હારા આયુષ્ય ભરમાં નહોતા ઉગ્યા તે અંકુર ઉરમાં ને દેહમાં ઉગાડી આપાઢ વરસી ગયો હતો.

આખા યે એ આપાઢ માસમાં ઉપાચે ને મહેં મેઘદૂત વાંચ્યું હતું: ને એ આપાઢી ભાવની નવવર્ષાની કવિતા જીવનમાં ઉભરાતી ભરી પીધી હતી.

આપાઢસ્ય પ્રથમદિવસે-પ્રથમ મેઘદર્શને વાંચનાર ! ત્હારા યે ઉરના મહાસાગરમાં એ તોફાન નહોતાં ઉછળ્યાં ? ને ત્હેં પ્રિયજનને પ્રેમદૂન નહોતો પાઠવ્યો ? કાવ્યોમાં કવિઓ સ્વાનુભવમાં સર્વાનુભવ જ ગાય છે.

જુલો/લો પદ્મવ પ્રગટયાં ને હરિયાળા હસી રહી. મંહીથી અણુદીક કોયલ દહુકતી. મ્હારા અન્તરના પક્ષવો પક્ષવતાં ને મંહીથી પક્ષવાસિની કોકિલા દુહક દુહક દુહક કરતી.

ઉપાનાં દર્શન મ્હને મન્દિરે મન્દિરે થતાં, ને જેવી આવળુની ભરી ભરી વાદળી સરવડાં વરસતી ત્હેવી ઉપા મ્હારા ઉપર અમૃતનાં સરવડાં વરસી જતી.

સર્વદેવનમસ્કારઃ કેશવં યતિ ગચ્છતિ જ્ઞાનારી ત્રિકાલવન્ધ્યઃ આર્યકુલની મહાપ્રજા ધર્મમાર્ગમાં વિપુલ ઉદારતાવન્તી છે. એક પ્રભુની અનેક કલાના રત્નગિરિમાં વેદાનુયાયી દેશમાં સર્વ દેવોત્સવમાં લગભગ સર્વ સાંપ્રદાયના સાંપ્રદાયીઓ ઉત્સવિયા થાય છે. એક જ પરબ્રહ્મના અનેક અવતાર માનનારો શોકસમુદાય વિશિષ્ટપણે અનેક સાંપ્રદાયિક હોવા છતાં તત્વતઃ એકમેવાદ્વિતીયમ્ નો જ ચિર-

કાલનો ઉપાસક છે. સ્વપ્નારે અખેરે ને સન્ધ્યાએ, દિને દિને ને પહેરે પહેરે, ક્ષણે ક્ષણે ચક્રવર્ત્તામુખેતે તે ઉપાની અદ્ભુત રમણીયતાના નિઃસંખ્ય કલાવનાર એક જ પરમ સૌન્દર્યના છે. આર્યદેશમાં સંપ્રદાયોના દ્વીપ નથી, પણ, એક અખંડ મહાસાગરના જ સાગર ઉપસાગરના અંડબેદ સરિખડા, આર્યધર્મના સંપ્રદાયોના થે ઉપસાગરો છે. અનેક શાખાવન્તો તે એક જ મહાજલ્લવિસ્તાર વિસ્તાર છે, તે એક જ મૃદ્ધાધારનાં સ્ત્રવનગ્ધૂતાં જલ-વેદામ્બોનિધિનાં દેવઅમ્બુ-અનેક મહાનદનાં નવનીરથી ઉભરાતાં-ભરાતાં, તે સકલ ઉપસાગરોમાં વહે છે. ભરતખંડમાં સંપ્રદાયો સદૃશ એક જ દેદના ભિન્ન ભિન્ન અવયવો છે, સદૃશમાં એક જ હવનરૂપિર ઘૂમે છે.

ઉપા ને હું આહું માનના, સર્વસંપ્રદાયી બની એકતરવખાતી થતાં, ને તેથી સર્વ દેવમન્દિરે દેવોનાં ને પરપરપરનાં પુણ્યદ્યનિ જતાં.

પહેલી વેળા મ્હેં ઉપાને કૃત્ત આપ્યું તે તેણે દેવચરણે ધર્યું. એ વેળા દેવોની શ્રી દિવ્યતા ઉપામૂર્તિમાં પ્રગટી રહી ? પણ વિપાદનાં આજાં વાદળનો આછો આછો પડછાયો ચ્હારા વદનમંડલે છાયા પાડી હતી ગયો, ને ઉપાએ તે નિરખી લીધો. સુન્દરીનાં સુન્દર નયનો પુરુષનયનો કરતાં સદા મુદ્દમદર્શી હોય છે.

કરી તેણે કરી એ જૂલ કરી નહીં. હું સમર્પું તે શોકદેવને નહીં પણ ચ્હારી રંદેવીને પછી તો તે ધરાવતી.

ખીજે મેજો હતો કલ્યાણુચાપના શિવમન્દિરનો. નગર બંદારે સરાવરની હુંજ હતી, અને હુંજમાં સરાવરકાંડે તે મન્દિર હતું. મન્દિરના ધુમ્મટને પગથિયે કૃત્તપટો લઈને હું હિમો હતો, ને મનમાં ગણગણતો હતો કે મેહુલા ! તું ચ્હારો વીર, સરાવર હેલે ચ્હડ્યું રે. પગથિયાને પગથાર પૂતળા જેવો હિમો હું ઉપાની વાટ જોતો હતો. ચ્હડે કટીક કટીક ભય રહેતો કે હવનભર ચ્હારે ઉપાની વાટ જ નોની પડશે.

સરોવરમાં ઉછળતી ઝોવી. મહારા ઉરમાં યે ઉપાની ઉર્મિઓ ઉછળતી હતી.

કુંજમાંથી તે સાહેલીઓના સંઘમાં પધારી; જાણે ફૂલવાડીની વચ્ચે કોઈ ફૂલવતા. ફૂલડાં જેવાં ત્હેનાં અંગો નાચતાં, ફૂલવાડીની ઝાટણી ત્હેણે ઝાટેલી હતી, ને તેની પાલવની પાંખડીઓ મન્દિરના સમીરણમાં મન્દમન્દ ડોલતી.

વાછડીને પગલે તે દેવમન્દિરનાં પગથિયાં ચડી. મ્હેં ત્હેને ત્રણ કમલગુલાળ આપ્યાં. કલ્યાણચાપને કાળે એક, અને ગંગા ને ઉમાને કાળે બે. ઉપાએ ત્રણે કમલગુલાળ શિખરવદને સત્કાર્યાં, ને એક ફૂલપડો માલણ પાસેથી યે લીધો.

વાદળિયા સરોવર જેવાં ઉપાનાં નયનોમાં જલવક્ષી જેવી દૃષ્ટિની વેલ નાચતી હતી.

ઉપા દેવમંડપમાં સિધાવી: જાણે મહારા આત્માની મૂર્તિ જ સંચરતી હોય ને ! મહારા પ્રારબ્ધનો ભર્યો ભર્યો થાળ લઇને આવતી હોય ત્હેની તે આવી, ને અંતરમાં તે ઠાલવી હૃદયમાંથી હૃદયનત્વ લઇ જતી હોય ત્હેની તે સિધાવી.

માલણે દીધેલ ફૂલપડાનો ને ખીલીપત્રાનો ઉપાએ કલ્યાણચાપને અભિષેક કરીધો; મ્હેં દીધેલ કમળગુલાળ એક વેણીમાં શૂંથ્યું, ને બે કંચુકીકુંભમાં મૂક્યાં. રથૂલ ને સૂક્ષ્મ-મારા આખા યે દેવમાં ફૂવારા ફૂટ્યા, ને હર્ષની ધારાઓ વરસી રહી.

ઉપાની નયનભ્રુકૃતિના કલ્યાણચાપમાંથી તે પુણ્યતિથિએ તરંગ ઉભરાયા ત્હેની ભરતીઓ મહારા જીવનભરમાં હજી ઉભરાય છે. ઉપાએ એવાં બાણ માર્યા કે એ બાણની બાણગંગા, રામસેતુ પાસે ધનુષ-કર્મિત આગળ ઉછળે છે તેથી-યે મહાપ્રમત્તજલ ગંગા, હજી યે મહારા હૈયામાંથી ઉછળે છે. આ જીવનનાં ઝરણ સૂકાશે ત્હોં-યે તે સૂકાશે નહીં.

આવણી પ્રજિજ્ઞાને દિવસે લોકોએ વર્ષભરનાં પ્રાર્થાશ્રુત લીધાં, કપિ-
તર્પણ કરી પાપ બાળ્યાં, ને પાછી પુણ્યપાપની નવી ખાતાવહી લખવા
માંડી. આજણોએ શરદ્રક્ષાના આશીર્વાદ બાણી બાંધીને રાખડીઓ
બાંધી. સાચાં વરખની રાખડી લઈ અન્દ્રિકા આવી. હું ન રહ્યો, ને દસી
પડ્યો, ને કહ્યું: આ શરદમાં મારી રક્ષા થાય એમ નહું નથી. અન્દ્રિકા
રિસાઈ, જાગુડી, ને ગત. દે'કેલી રાખડી મારા વાળમાં પડી ગૂંથાઈ
ગઈ: જાણે અત્તરનું દોડી સોનાવિટપે સુવર્ણદળ ઉઘ્યું! મહેં પાછળ
જઈને બહેનને પસંદી આપી મનાવી, પણ ન માની. મહેં કહ્યું, તારા
હયાના હીરની રાખડી લાવ, હું તંડેને આપી આવું. તે દસી પડી,
રીસનાં વાળ વેરાયાં, ને બોલી: આપવા આવ્યાં ત્યારે પોતા કાજે
માની લીધી. જગત કાંઈ સ્વાર્થીજી છે! તારી રક્ષા તો આ રહી; જો,
વાંચ, મંદી લખ્યું છે ઉપા. હું આજણુ થઈને ગયો, ને અન્દ્રિકાએ વરેલા
વરને શરદ્રક્ષા બાંધી આવ્યો.

રનેહના સ્વયંવર હતતા પહેલાં કેવા કેવા ને કેટકેટલા વેશ ધરવા ને
લજવવા પડે છે! પણ સચ્ચસાચી એ આજણુવેશે સ્વયંવર હત્યા
હતા ને!

તે તિથિથી અમે પરસ્પર પ્રસન્નચિત્ત રહીએ છીએ, ને દુનિયાંબધાં
જેને કૌમારની બૂંટો દે યૌવનની ઉચ્છૃંખલના કોડે છે તેને અમે
આત્માનાં ચેતન માનીએ છીએ.

યૌવનની આંખે યૌવનની પરીક્ષા થતી હોય તો કેટલાં બધાં
નાપાસને બદલે પાસ થાય? અન્દ્રિકા અને તે, ઉપા અને હું: અમે
સહુએ પરસ્પરને પાસ કરી લીધાં હતાં.

આયુર્દા વર્ષોદા તેજસ્વિના બલચોથને દિવસે મારા પાણી-પોચા
દિલે એ બંધ ધાર્યું, ને પુણ્ય પર્વ ફલે ઉપાને ચરણે ધરાવ્યાં. તે સ્થાંજે
ઉપા પુણ્યજંઝર પહેરી સખીઓમાં ધૂમતી હતી. ઉપા મારા મુખભાવ:

વાંચતી, પણ મહારાં લોચન તો લેની ચરણવન્દના વન્દતાં પદપુષ્પોમાં જ રમતાં.

નાગપંચમીને દિવસે નગરજન નાગ પૂજવા જતા, પણ મહે' તો નાગણી પૂજા કરીધી. કોઈ ઉઠે તેથી વહેણે ઉડ્યો, ને કોઈ વીણે લેની પહેલાં ફૂલવાડીનાં સર્વોત્તમ ફૂલ વીણી લીધાં. ચન્દ્રિકાને કહ્યું, સાપની ફૂલકાંચળી ગૃંથી આપ, જે નાગણીના અમૃતકંઠ મહેને વાગ્યા હતા ને જેના અધરકંઠની મહેને ઇચ્છાવાંછા રહેતી તે ઉપાની સખી-નાગણી જેવી વેણીને ચહાવવા ને દરની પેઠે ઢાંકવા ફૂલકાંચળી મહે' પાઠવી.

લોગાએ લયથી વિષ પૂજ્યાં, મહે' સ્નેહથી અમૃત પૂજ્યાં.

ઉપાને હું કાઈ પાઠવતો ત્હારે મંહી એક જ શબ્દ લખતો, સ્નેહ.

એક વેળા આકાશમાં ચન્દ્ર ઉગ્યો હતો; ચન્દ્રિકાએ ઉપાની તે નાગણીને પકડી હતી, ને કમલકંઠ નમાવી તે ચન્દ્રમુખીને ચન્દ્રાભિમુખી કરી લેને ચન્દ્રિકા પાછ નીકળેલી નહી પણ અમૃતકંઠી કરીધી હતી ને હૃદયદેશે ચન્દ્રામૃતનો અભિષેક કર્યો હતો: પુષ્પપરિધાન પાઠવતાં તે સખીલીલાનાં મહેને સ્મરણ ને અલિલાષ થયાં.

જો કોઈને ભોજનકલાનું પ્રદર્શન ભરવું હોય તો આવણી કૃષ્ણ પક્ષની ષષ્ટિએ ધરધરની વાનીઓ સંગ્રહવી. લોકને નિલ જમાડનારી અન્નપૂર્ણાઓ તે ષષ્ટિને ભોજનકલાનો ઉત્સવદિન સહમજે છે. વર્ષાએ સજીવન કરીધેલી સર્વ વનસ્પતિઓ લાવીલાવી સહુ લેમાં અધૂરા રહેલા સ્વાદ પૂરે છે ને પ્રકૃતિએ ઉણું રાખેલું પરિપૂર્ણ કરે છે. જેવા નયનેન્દ્રિયના ઉત્તમ છે, તેવો તે સ્વાદેન્દ્રિયના પરવનો દિન છે. આલકને ધવરાવવા જેવો પ્રિયજનને રાંધી જમાડવાનો પ્રિયાઓને સદા યે ઉમંગ હોય છે, ને તે ઉમંગનાં વ્રત તે તિથિએ ઉજવાય છે. ઉપાએ મને એ વાનીઓ મોકલી હતી, પણ વૈષ્ણવોના છપ્પન ભોગની સામગ્રીમાં એ તે નહીં આવતી હોય ! તાલસુરના નવસંવાદથી સંગીતશાસ્ત્રીઓ

નંવસંગીત સુજે છે તેમ સ્વાદનાં મિન્ન લિન્ન રસમિશ્રણ કદપી નવું જ કાંઈક ઉપાએ સરજ્યું હતું, અને પ્રકૃતિકૃત્ય કરી સૃષ્ટિની સહધર્મિલી સખી બની હતી. પ્રકૃતિ સખી સ્ત્રીઓ તો સદા સૃજના-રીઓ જ છે ને ?

કેટલીક સ્ત્રીઓ વાનીઓનાં પુસ્તક રચે છે, પણ વાનીઓ નથી રચતી. ઉપાતું એથી ઉલટું હતું. તે વાનીઓ રચતી ને વાનીઓના ગ્રન્થ નહોતી ગૂંથતી. અવનવા સ્વાદ ઉપા બ્રહ્માની પુત્રી પેઠે સૃજતી ને લક્ષ્મીની પુત્રી પેઠે પોષતી. સ્વાદના રસશાસ્ત્રનાં જાણે એ કાવ્યો જ રચી ઉપાએ મૂળે પાઠવ્યાં હતાં. મહેં ચાખી બહેનને ત્હેના રસ ચખાડયા.

નયનને દર્શનથી, શ્રવણને ગીતથી, બ્રહ્માને ભોજનથી, ત્વચાને સ્પર્શથી, ધ્રાણેન્દ્રિયને નિજ સુત્રાસનાથી: એમ પંચેન્દ્રિયને પંચામૃતથી ચરિતર્પે છે તે સુન્દરીઓને સદા ધન્ય હો ! પુરુષવર્ગ ! બોલો, અન્ય હો ! ધન્ય હો !

સુન્દરીમંડલ ન હોત તો નિશ્ચન્દ્ર ને નિસ્તારક રજની જેવું જગત અન્ધારૂં થાત કે નહીં ? પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો રસજ્ઞાનથી રસસૂચ્ય અનૃપ્ત રહેતાં આત્મા તૃષાતુર સૂકાત, ને નવપદ્મવે ન પદ્મવત. જ્ઞાનેન્દ્રિયોને રસજલ સીંચી આત્માને પરિતર્પતો સૌન્દર્યપરિવાર જગતમાં ચિરંજીવ રહો !

એમ કરતાં કરતાં તે દેવવિખ્યાત જન્માષ્ટમી આવી, જગતના પરમ બંસીધરની જન્મતિથિ પધારી. ગોકુલ મથુરા કે વૃંદાવનમાં ચે નથી ઉજવાતો તેવો તે જન્મસોતસવ અમારા રસનગરમાં વર્ષોવર્ષ ઉજવાય છે.

એ વર્ષની જન્માષ્ટમી જેવી તો આજ જન્માષ્ટમી એક જ કે કૃષ્ણજીવનભરની જન્માષ્ટમીઓ હોય તો ભલે.

દસેરાને દિવસે રહવારથી અશ્વેા જેમ થનગન થનગન નાચી રહે છે તેમ પ્રાતઃકાલથી જ ગદારા મનનાં અશ્વ થનગનતા હતા. ચન્દ્રોદય થતાં પહેલાં જેમ અજવાળાં આકાશમાં ઉડે છે, એમ કૃષ્ણચન્દ્રના જન્મયોગનાં અજવાળાંના ફૂવારા આગળથી ઉડતા. મહેને ચે ત્હેનાં છાંટણાં છાંટાતાં હતાં.

તે દિવસે આલ સ્વચ્છ હતું, ને વરસાદ ન હતો. આકાશનાં ઉધાડેલાં દ્વાર સમાં વાદળ સંકેલાઈ ગયાં હતાં, છતાં લોક માનતા કે વાદળ વરસશે. વૃદ્ધો કહેતા કે એકે જન્માષ્ટમી વરસ્યા વિનાની નથી જતી.

પૃથ્વી તૃપ્તિમાં માણતી, ને ભરેલાં ખેતરોમાં ગોપગોપિકા કદમોલગીત ગાતાં.

પંદર તિથિએ સમી કૃષ્ણચન્દ્રની પંદર જન્માષ્ટમીએ ઉપા ઉપર વરસી ગઇ હતી, ને એ રસવર્ષાથી ઉપાના આયુષ્યની એકએક કલા પોષાઇ હતી. નાસ્તિક જેવો હું ત્હેના બાવીશ જન્માષ્ટમીએએ બાવીશ અવતાર થયા હતા, પણ ફેાગટ. એ સહુ જન્માષ્ટમીએ અમારે આવી હતી કે નહીં: પણ આ તો અમારા જીવનની જન્માષ્ટમી હતી. તે તિથિએ અમારા અન્તરના આલમાં અવનીના અજવાળાં પ્રગટયાં.

કેાઇ મહાપ્રસંગને અનુકુળ દેવમુહૂર્તનો તિથિયોગ વિશ્વમાં જામે એવુ કાંઇ લોકલોચનને દેખાતું તો ન હતું, પણ વાતાવરણમાં ત્હેના પડછાયા ઉડતા લાસતા. સૂર્ય ઉપર ચન્દ્રની છાયા પડે છે તે ગ્રહણ દિવસની બપોરે આલમાં જેવા ફિરીસ્તાઓના ઓળા ઉડે છે ત્હેવા ઓળા તેજપોરના તડકામાં ઉડતા. મધ્યાહનના તેજસરોવરમાં તેજજલની ઉર્મિએ ઉછળતી, ને નરનારીનાં હૃદયનાવડાંએ રસછોળમાં ઉછળતાં. જમનાનાં જલ ડોલે ત્હેવા ભર્યા. આત્માનાં જલ જનકુલમાં ડોલતાં.

અન્તરિક્ષમાંથી જે કાંઈ અવતરે તેને ગ્રીલવાને અન્તરની ગડીઓ ઉઠેલા ધ પટ પંથરાઈ રહ્યા હતા. શુદ્ધને બોધીસત્ત્વ ઉતર્યા, હેવાં અમારાં જીવનસત્ત્વ તે તિથિએ ઉતર્યાં.

પ્રિય ને પૂજ્ય કેા અતિથિ આવતો હોય ને આંગણું જેમ વાળી-સમારી સજ્જ કરે, તેહું જગતનું તેમ જ મહારા અન્તરનું આંગણું સમારેહું ને સ્વચ્છ લાગતું હતું: આદરના સ્વરિકાથી શણગારાયેલું હતું.

મુમુક્ષુઓને બ્રહ્મજન્મની તિથિ ઉગે છે તેવી. તે અમારા જીવન-જન્મની તિથિ હતી.

પ્રાતઃકાળે શ્રીમદ્ ભાગવતમાંની જન્મસ્તુતિ ગાતો ગાતો હું ઉઠ્યો. ચન્દ્રિકા ગોપિકાગીત ગાતી હતી. માતૃશ્રી મંગલાનાં દર્શન કરી આવ્યાં હતાં. ચન્દ્રિકાના ગોખ નીચેથી ખરોડની કાકિલ સમી ખંસી બોલતી બોલતી ઉડી ગઇ.

દાતણ કરતાં ચન્દ્રિકાને મહેં કહ્યું: મહેં સાંભળી છે હો ! તે કાકિલા નહોતી. ચન્દ્રિકાએ કહ્યું: ના, તે કાકિલા ન હતી, કાકિલ હતો-ત્હારાં રાધા રાણી ન હતાં, મહારો કૃષ્ણચન્દ્ર હતો. શા બાઇને રાધિકાજીના છે કોડ !

તે સારો યે દિવસ ઉપાની મહને આરત રહી. સહવારે પાણી-આરે ઉપાની હેલ શોધી. ઉપા ત્યાં ન હતી, નગરના ચોક તેના વિના સૂતા હતા. કન્યાશાળામાં તો આજે રમ્મ હતી, ને શીખવા નહીં પણ શીખવવાને મિષેં યે ઉપાનું ત્યાં આજે આગમન ન હતું. ઉપાની હવેલીનાં પહારીખારણાં બધાં યે નિર્જન હતાં. એ આંખડલી અટારીએ હજી નહોતી ઉગી કે જે જગતને આજે અજવાળવાની હતી.

તે કૃષ્ણજન્મમાષ્ટમીને દિવસે મહેં અપવાસ કીધો હતો. ભગવાનનાં પરમ ભક્ત સદાના અપવાસી જ હોય છે, ભકિતના ભોજનની તૃપ્તિ

તહેમને શક્ય જ નથી. એ તો એમ જ ઉચ્ચારે છે કે તુમિર્હિ નાસ્તિ મેઽમૃતમ્. મૃને લાગે છે કે તેથી જ ઉષાના અમૃતની મહને આજે ચે હજી તૃપ્ત નથી.

પ્રિયતમાના સંયોગ ને વિયોગ ઉભય પ્રિયતમને તો અતૃપ્ત જ રાખે છે. એકમા અમૃતની આચ્ચમનઅંજલિ પાધને, ને બીજામાં અમૃતસરોવરનાં દર્શન માત્ર કરાવીને. પણ પ્રિયતમાનાં અમૃતની તૃપ્તિ પ્રિયતમને તો હજી દીડી કે સુગી નથી. મહારી ઉષાનો હું જીવન-ભરનો તૃષાર્ત છું. પાઠક ! તહારી ઉષાનો તું ધરાયેલો નથી એની મહને તો ખાતરી છે; ને તે શું ખોટી છે ?

તે બપોરે મારા વાસ મહને મથુરાના કેદખાના જેવા જ લાગ્યા. પ્રારબ્ધનો કંસ ખડ્ગ લઇને ખડો હતો, ને તહેનો પડછાયો મહારાં જીવન વીધી પડતો. ઉષાસૂતી દિશાઓ તે જાણે રાધાસૂતી કુંજગલી ભાસતી. મહને શૂન્યનાં સ્વપ્નાં આવતાં. નગરના વૈષ્ણવોમાં ઉન્સવની ભગ્તી મહડતી, મહારે ઉર તો ઉષાના ઓટ ઉતરતા. મહારી વૈષ્ણવી વૃત્તિ ઓસરી ગઈ હતી.

કૃષ્ણજન્મ વેળા પ્રકૃતિ જેવી બહાલથી વિહ્વળ ઉત્કંઠ ને આતુર ઉભી હતી, તહેવી ઉત્કંઠા ને આતુરતાની વિહ્વળતા મહારા અન્તરને બહોલી નાંખતી. મહને પ્રસવવેદના સમી વેદના થતી, જાણે મહારા દેહદેશમાં ઉષાનો અવતાર થવાનો હોય ને !

રાત્રી પડી, ને ભાવિક ભકતોની ભાવનાઓ રાત્રિકમલ સમી પ્રફુલ્લિત થઈ. પણ મહારી ભાવનાનાં ફૂલ ન ઉધડ્યાં.

મહારી આંખો ખઠાવરી બની એકને શોધતી કે જે આજે જડતી ન હતી.

અન્ધકારની ઘટ્ટ ઝાડીઓની ઘેરી ઘટાઓ ક્ષિતિજ ઉપર જગતને આપતી ઝૂકેલી હતી, ને મંહી અગ્નિજીવ જેવા તારલિયા તરવરતા.

આંખ ઉપર પોપચાં પડે છે એવો રાત્રીનો અન્ધારપછેડો નગર ઉપર પથરાયો હતો.

કોઈ કહે છે કે સૃજન પહેલાં એ કાળજીકાળો અન્ધકાર હતો, ને એ અન્ધકારના ઉદરમાં વિશ્વગર્ભ વિરાજતો. જન્માષ્ટમીની અન્ધારી રાત્રી એ કાળા સાળુના ઘેર જેવી ઘેરાતી; ને મંહી સુન્દરીના સૌન્દર્યદેહ સરિખડી સૃષ્ટિસુન્દરી શોભતી.

નગરના રાજમાર્ગ સચેત થયા. ધીરે ધીરે દર્શનાભિલાષીઓના જનબિન્દુની ધારાઓ બની, ને ધારાઓએ ઝરણુરૂપ ધર્યાં. ઝરણુના ધોધ થયા ને ધોધની એ થોડેક કાલે ઘૂંઘવતી સરિતાઓ વિસ્તરી. દેવમન્દિરના માર્ગ ચેતનથી ઉભરાતા. તહેમનાં પગલાંમાં આશપાશ ને ઉપર તિમિરપગથાર હતા, પણ તે તમિસ્ત્રા ધોવાને જ પ્રભુ અવતરવાના હતાં.

મહારા હરની તમિસ્ત્રા ઉપા ધોશે કે કેમ? એ પ્રશ્ન પૂછતો પૂછતો જ શ્રદ્ધાસુઅવસ્થામાં હું દર્શને નીકળ્યો. પણ શ્રદ્ધાસુને જ્ઞાન કે મુમુક્ષુને મોક્ષ કાંઈ બહુ દુર્ગમ છે ?

રાત્રીની રાજમાર્ગની નહેરોમાં ભકતોનાં પૂર ઉભરાતાં. ભાવના તરંગ મૂર્તિમાન ચાલતા બાસતા. હું પણ મારા મનોભાવની મૂર્તિ સરિખડો એ લહરીઓમાં ભળી ગયો.

કોઈ કહેશે કે જગતના જે જ્યોતિ તહેને કૃપણ કેમ કહ્યા ? આત્માને દેહનાં પરિધાન પહેરાવ્યાં, ને બ્રહ્મને બ્રહ્માંડના પડદા ધરાવ્યા તે મહામાયાની અકલિત કલા છે. કાળા કાચના ક્ષાનસમાં અમૃત-દીવડો પધરાવે તેમ જગજ્જ્યોતિને શ્યામ રંગે રંગ્યા, ને સ્નેહજ્યોતિને કામવર્ણ ચહાવ્યા તે જ મમ માયા દુરત્યયા છે. જગતને જોનારી કીકી એ પ્રભુએ કાળી કીધી છે.

મન્દિરને દરવાજો ઉપા ને ત્હેનું કલમંડલ હતું. તહેમનાં દર્શન કરતો-દેવનાં દ્વારમાં હું ઉભો. હું લંકાને ઉત્તર આરે હતો, ઉપા કન્યા-

કુમારીને દક્ષિણ કાંઠે વેરાજતી. સાગર ઉપર રામસેતુ સમો જનસાગર ઉપર અમારો નયનસેતુ બંધાયો.

- - ઉપાનાં લોચનમાં પ્રભુનાં આગામી તેજ અવતર્યાં હતાં. મંદિરની દિપાવલિમાંના સર્વ દીપનાં કિરણો જાણે એ કાકાઓમાં જ સંકીર્ણ થયાં હોય એમ લાગતું. મેઘઘટામાંથી, વીજળીઓ ઉડે એમ એના પોપચાંની પાંપણોમાંથી નયનવીજળીઓ ઉડતી.

લતામાંથી ફૂલ ખરે, ધણુમાંથી ઘેનુ વિખૂટી પડે, એની ઉષા કુલમંડલિથી સહસા વિખૂટી પડી ગઈ, ને માનવજલરેલમાં ખેંચાતું ત્હેતું નાવડું મહારી રહેડમાં આવ્યું. હથેલીની પાંદડીઓથી મહારી અંગુલિવિટપો ચાંપી મૂકે સત્કારતાં બોલી, મહારા સમસ્ત જીવનના કૃષ્ણચન્દ્ર !

હું ચમક્યો. એ રસબોલનો રણકો ન્યારો જ હતો. એક કળ ફેરવે ને પાણીની નળશાખાઓમાં સરોવરનાં જલપૂર ગડગડવા માટે એમ મહારી નાડીઓની શાખાઓમાં હૈયાનાં રુધિરપૂર ગાળવા માંડ્યાં.

મૂકે લાગ્યું કે આજનો સંજોગ અનોખો છે.

મનુષ્યમેદનીની તરંગમાલા અમને મંદિરચોકમા ધક્કેલી ગઈ. હલ્લેસાંમાં હલ્લેસાં પરાવી એ નાવડાં મહાસાગરનાં મોજમાં સંચરે એમ અમે જનસાગરમાં પરવરતાં.

અન્ધારાઆલમાં અસંખ્ય તારકાવલિતરવરતી તેમ મંદિરચોકના ખુલ્લા ધુમ્મટમાં થે અગણિત દીપાવલિની શિખાઓ ઝળહળતી હતી. જાણે મંદિરસુંદરીને કેશપાશે હૃદયદેશે કટિપ્રાન્તે ને ચરણધૂંટીએ શગમોતીના શિપફૂલ નવસર હાર છુદ્ધંટિકાની કટિમેખલાને ધૂવરી-ગૂંચણનાં ઝાંઝર ધરાવ્યાં હોય ત્હેવી દીપમાલા અદ્ભુત દીપતી.

દેવદારે હજી પડદા હતા, દર્શનને હજી વાર હતી.

મનુષ્યજલનાં મોજાં ઉછળતાં ત્યાં એકસ્થ રહેવું-લંગરની વજ્રખૂંટી વિના તો અશક્ય જ હતું. જનમોજમાં તરતાં તરતાં અમે એ જલકિનારા ઉપર ગયાં, ને આરે ઉતરી પડ્યાં.

ત્યાં તો નવવર્ષનાં નીરથી સીંચાયેલી પુષ્પપ્રપ્લિવિત ફૂલવાડી હતી. ગગનના તારલિયા જગતમાં વેરાયેલા હોય તહેવાં ફૂલરોપે ફૂલ ઉભરાતાં. પૃથ્વીના હંયાના રસની ધારાઓ ઉછળતી હોય તહેવી ફૂવા-રાની જલધારાઓ ઉછળતી. શરદનાં સ્વસ્થ જલ સમાં ઉપાતી આંખ-લડીનાં તેજ એ અન્ધારી રાત્રીએ યે પુણ્યનિર્મલ પ્રકાશનાં, ને શરદની ચન્દ્રિકા સમા અમૃતઉજ્જ્વલ ઉઘડતાં.

ફૂલવાડીની પાંખડીઓ પોદેલી હતી એમ અમારાં યે દિલની પાંખડીઓ તે સ્વછ વાતાવરણમાં નમી, ઢળી, ને ઘડીક પોઢી ગઇ.

ઉપાએ કહ્યું, આજ સ્હવારથી મ્હારા ઉરમાં ખંસી યોડે છે. મ્હે કહ્યું, રોદના એ અનલદ નાદ.

ચન્દ્ર ફરતાં તેજવર્તુળ દોરાય તેમ પરસ્પરને અમે કટિમેખલા સમી કરમાલાંયા વીંટી દતા. લતાં જેમ લતામાં ચૂંથાય, ને સખી જેમ સખીને ભેટે એવાં અમારાં દેહચૂંથણ અવિકારી ને અવ્યય હતાં. અમારું પોપચું યે ફરકતું ન હતું; એકે રોમના કિરણબાણમાં યે વિપતો વિકાર કે ડંખ ન હતો. પૃથ્વી ઉપ ઉભેલાં પૃથ્વીને અમે વીસર્યાં હતાં: આત્મ-ભૂમિમાં જ પાંખ ભીડી અમે ઉડતાં હતાં.

પણ તે રાત્રીએ અમારા દેહના મહેલમાં સૂચ ઉગ્યા.

જાણે સંસારની ફૂંક વાગતી હોય, જાણે દિશદિશનું સૂચન વહતું હોય, જાણે જગતપ્રવાહનો સિત્કાર આવતો હોય, તેમ તહેવે એક ઝીણી ચાયુસદરી વાઈ, ને ફૂલઝોડને ડોલાવ્યા. જાણે પૃથ્વી ઉપરના પરિમલ દારના હોય, જાણે નયનોનાં અમૃત ઉપડતાં હોય, જાણે દેહમન્દીરના સુગન્ધ સરતા હોય: તેમ ડોલન્ત ફૂલરોપની ફૂલેદારમે અંમને વધાવ્યાં, અને અમારા દેહપ્રાસાદની ઉઘાડી ખુલારીઓમાં થઇને રસરંગીલાં અન્ત-

ખંડોમાં ઉડી રહી. દેવગારમાં ધૂપ ઉભરાય તેમ અમારી અન્તર્ગુહા-
ઓમાં પૃથ્વીનાં પુષ્પોનાં પરિમલ પ્રસરી રહ્યાં.

અમારી યે વસુન્ધરાના વસુ ને ગન્ધવતીના સુગન્ધ એ પૃથ્વીના
પરિમલોએ જગાડ્યા, ને નિવાતસ્થાનમાં અડોલ રહેલા આત્મદીપને
એ પરાગલક્ષરીએ ડોલાવ્યા. નહેરોમાં પૂર ગર્જે તેમ અમારી નાડી-
ઓમાં હૈયાનાં પૂર ધબકવા માંડ્યાં. કુદરતના કેટલાક બન્ધો એ પળે
અમને તૂટતા લાગ્યા.

એવે આરતીની ઘંટા વાગી, ને ત્રિલોકને જાહેર થયું કે જગતના
રસચન્દ્ર શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રને! જન્મયોગ વળી વર્ષે દિવસે આન્યો છે. જન્મ-
રાત્રિએ જન્મનાતું પૂર ઉલટયું હતું તહેવું લકતોનું પૂર આજે યે
ઉલટતું હતું. તે જ પળે એક વાદળીએ જગતને અમૃતછાંટાથી
વધાવ્યું, તે જ પળે આકાશનાં મહાજલમાં તરતું-સરતું ચન્દ્રમાનું
નાવડું, શ્રી બાલકૃષ્ણ સરિખડું શશાંક ધારી, ક્ષિતિજ ઉપર ચ્હાયું:
જાણે બ્રહ્મલોકમાંથી બ્રહ્મન્યોતિને જગતમાં લાવતું હોય ને !

અમારા યે સ્નેતજ્યોતિ એ પળે જગતમાં અવતર્યા.

- કટિપ્રાન્તથી સરતો મહારો હાથ ઉપાને કેશપાશે ચ્હાયો, ને
નીચેનાં ફૂલડાં નિહાળી રહેલી ઉપાને ઉન્મુખી-ચન્દ્રાલિમુખી કરી ચન્દ્ર-
વિરાજિત શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રનાં દર્શન કરાવ્યાં, ને એ જ્યોત્સ્નાના બોબલે
બોબલે-ચન્દ્રકાના રસાલિષેક સ્મરી સ્મરી-ઉપાના મુખચન્દ્રને
અલિષેક કીધા.

ઉપાએ મહારી આંખડીઓમાં જોયું: શતદલ કમલ સરિખડું તહેવું
મુખકમલ પ્રકુલ્લતું હતું, ને દિશદિશમાં એ પાંખડીઓનાં ફિરણ પ્રસરતાં.

મહારૂં મુખારવિન્દ તહેની મહેમાનીએ ગયું, ને અમ્મુજપાંદડીઓ
પાંદડીઓ ઉપર ચંપાય એમ અમારા અધરોએ પરસ્પરને ચાંપ્યા, ને
ત્રેમના પ્રથમ સુમંગલનો અમૃતખાલો બેએક ઘડી ચસચસીને
અમે પીધો.

અહો ! આયુષ્યની તે દિવ્ય પળ ! રસચન્દ્રિકામાં ઝૂલતાં ઝૂલતાં સચ્ચિદાનન્દને રસદિન્ડોલે હીંચકતાં હીંચકતાં, જગતના રસાનન્દને અમે અનાધનાં હતાં. એવો એ વેળાનો અમધન્ય શવનયોગ હતો.

આમ ગૂંથાયેલાં શવન કદી વિખૂટાં પડતાં હશે ?

સરોવરની પાળો ફેાટી જળધોધ વહે એમ અમ અધરપાળોમાંથી પ્રેમધોધ પરસ્પરમાં વહતા હતા.

અમારી કરવેલીઓ દેહના આંખાને વીંટળાયેલી હતી એટલે નયનનાં નમનથી બાલમુકુન્દની રસકલાને નમસ્કાર કરી હૃદયસિંહાસને એ રસમૂર્તિ અમે પધરાવી.

ચન્દ્રિકા ચમકવા લાગી તે જાણે અમ ઉરદેહમાંનાં રાધાકૃષ્ણનદ રસચમકાર અમને જગતભરમાં ચમકતા લાગ્યા.

ખોળિયામાંના શવ અરસપરસ ખદલાતા વાંચનાર ! તું તો અનુભવ્યા છે ને ? અમારે તો એવું થયું. મ્હારો શવનલ્પોતિ ઉપાની દેહડાળે જાણે જઈને એકો, ને ઉપાનો શવનલ્પોતિ જાણે મ્હારા દેહમાળે આવી વિરાજ્યો એવું અમને એ પ્રથમ પ્રેમચુબનની પુણ્યક્ષણે લાગ્યું.

પ્રેમપ્રભુનો કામાવતાર એમ અમારે તો થયો.

શરત્પૂર્ણિમા

એ રસમરી રાત્રી આવી કે જે રાત્રીનો પ્રભુતે થે મોહ થયો હતો; તે ચન્દ્રમા ક્યો કે જેને પ્રભુએ છ માસ આલમાં થંભાવ્યો હતો, ને અર્પણ અમૃત ઝીલ્યાં હતાં.

શરત્પૂર્ણિમા પૂર્ણિમાઓની રાણી છે. તહેની, માત્ર, કુમારિકાની કળાઓની જ નહીં, પણ પૂર્ણિમાઓ સમી સુન્દરીઓની થે ઉષા સ્નાન્દ્ય રાણી છે, સંસારજીવનની વિલાસ ને લીલા, પ્રકાશ ને સચ્ચિદાનન્દ છે, એમ તે રાત્રીએ હું સ્મજ્યો.

આકાશના અને પૃથ્વીના સેવ ધોધ ધોધ વર્ષા વીતી ગઈ. વ્યોમ ને વાતાવરણ, ઉષાનાં અંગ ને અંગર સમોવડાં, નિર્મળાં ને ઉન્નવળાં થયાં. ઉષાને અવયવે અવયવ પ્રગટતી કિરણાવલિ સરિખડી વનની વનશ્રી પ્રકૃત્વી રહી હતી.

અષ્ટમીએ દેવીએ અસુરને માર્યો, ને દસેરાને દિવસે રઘુવીર દેવે રાક્ષસરાજના વધ કર્યો. સ્મજ્યે-વાણસ્લમજ્યે લોકસંઘે એ ઉત્સવ પાળ્યા. કોઈ કહેશે કે કેટકેટલી માનવદેવીઓ ને કેટકેટલા માનવદેવો ઉરમાંના અસુર તે તિથિઓએ સંહારે છે ?

લંકાવિજયના રામસહોત્સવ પાળતી રાજનગરોમાં રાજસ્વારીઓ ચઢી, પણ ઉષાની રસમહોત્સવની રાજસ્વારીની જાહોજલાલી એ દહાડે અલોકિક હતી.

તે પછી શરદની પૂર્ણિમાનો સૂર્ય ઉગ્યો, ને અસ્ત પામ્યો, ને સન્ધ્યા પડી. જગતનાં નયનો પૂર્વમાં આશાલયોં નિરખતાં. એ એક ચન્દ્રના દર્શનનો સહુને અભિલાષ હતો કે જે ખાર માસે એક જ વાર દર્શન દે છે.

ધીરે ધીરે સન્ધ્યાને રાત્રીના રંગ મ્હડવા માંડ્યા, ધીરે ધીરે એ રાત્રીના રંગમાં તેજકિરણો પ્રગટવા માંડ્યાં. અન્વકારે જાણે ઉજળો હોય એવો આભાસ જામ્યો. સુંદરીઓના અંગ સરિખડી પૃથ્વી ચે તેજસ્વી થઇ, રસની રાજકુમારિકા સમી પૂર્ણિમાની ચન્દ્રકલા ગગનનાં તખ્તે મ્હડી વિરાજી.

તે રાત્રીએ તેજઝાયાના ધ્વજ જગન ભરી ઉડતા, ને પૃથ્વી ભરી પથરાતા.

જેવી આસના તખ્તે એ પૂર્ણિમા, એવી મ્હારા ઉરના તખ્તે ઉધા પ્રકાશતી: જાણે મ્હારી જીવનકુંજની શરતચન્દ્રિકા;

દેહનાં આયુષ્ય કેટલાં વર્ષનાં છે હોતો તો અડસઠો હું જાણું છું; પણ આત્માનાં આયુષ્ય કેટલાં યુગનાં છે એ તો કોઈ સદમગ્નવો, તે રાત્રીએ મ્હારા આત્મચલાંકે શરતપૂર્ણિમા ઉગી એ તો મ્હને એટલાં યુગ જેટલી તપશે એમ લાગે છે.

ચન્દ્રનીનાં જ હોય એવાં શ્વેત વસ્ત્રો નગરજને ધારણ કર્યા હતાં: જાણે સદ્ગનાં પ્રગટેલાં પુણ્યનાં પરિધાન. હું ચે મલમલનું એક પહેરણ પહેરી ચન્દ્રનીમાં નીકળી પડ્યો. શ્વેત ધોતિયાને દ્વધતી આંધેલી જાણે કોર હતી.

શેરીઓમાં ભીડ હતી. નગરના ચોકમાં લોકોની ઘૂમાઘૂમ હતી. મન્દિરોનાં દ્વારમાં મેદની જામી હતી. લોકોનો મહાસાગર ઉજળોતો, ને ભરતી અનેક ઉપસાગરોમાં ધસતી ને ઉભરાતી. જગનનાં સુભાગ્ય સમે અન્તરિક્ષમાં ચન્દ્રિકાનો મહોદધિ રેલ્યો. જેમ જેમ ભરતી જામતી ગઈ તેમ તેમ ઉજળાટ ઓછો થયો, તેમ તેમ ચન્દ્રિકાના અને માનવીઓના મહાસાગરની મહદોર્મિઓની પ્રચંડ ડોલાડોલ મંડાઇ.

સૃજનકાલે પદાહિન્ડોલે થ્રલા ડોલતા, તેમ રસહિન્ડોલે ચન્દ્રદેવ
ને હું આજે ડોલતા, ને કંઈ કંઈ તેજસૃષ્ટિઓ રચતા હતા.

વ્યોમસુન્દરીના વદનમાંથી વરસતા સ્મિતના પીયૂષપ્રકાશ અમારા
નગર ઉપર ઢળતા હતા.

નવરાત્રિના ગરબા પૂરા થયા હતા. દિવસે દિવસે ચન્દ્રમાની
એકએક કલા વધતી ગઈ, રાત્રિએ રાત્રિએ ચાન્દ્રકાનો બહાર વિશેષ
ને વિશેષ ખીલતો ગયો: લોકના અન્તરનો ઉભરો એ દિનપ્રતિદિન
ઝહડતો ગયો. એ ભરતીના રસોત્સવનું આજ પરવ હતું.

કેના હૈયામાં ગોપગોપીના ભાવ નથી ? જગસૂકી જમના નથી,
કે અમૃતસ્રકો ચન્દ્ર નથી. સુધાકર સુધા વરસે છે તે જગતમાં ને અખંડ-
સ્થવતી રસયમુનાને તીરે વસતાં મધુવનનાં નરનાર સહુ ગોપગોપી જ-
છે, ને રમના રાસ જ ખેલે છે, કે વાંછે છે.

વૃન્દાવનની તે છમાસી પૂર્ણિમાની આજ ઉત્સવતિથિ હતી.

દૂધ પૌંઆ ને સાકરનો, જાણે કટોરા ભરી ભરી ચાંદની પીતા
હોય તેમ, ઉપભોગ કરતા નગરજનને નિહાળતો નિહાળતો હું
જ્યોત્સ્નાપૂરમાં વહતો હતો. ઠામ ઠામ લોકોએ દીપમાલા કરી હતી, પણ
અજવાળાવિહોણી દીપકશિખાઓ લીમડાનાં પીળાં પાંદડાં જેવી
ભાસતી. પૂર્ણિમાની એ ઉણપ પૂરનારા છે ને જગતમાં !

દૂરથી ચાંદનીમાં તરતો એવે રાસનો શબ્દ આવ્યો.

હરિ વેણુ વાય છે રે હો ! વનમાં.

વૃન્દાવનમાં હરિની વેણુ વાગી, ને ગોપિકાસંઘને એનાં આમન્ત્રણ
આવ્યે તનમનાટ થયા હતા ત્હેનું ગીત નગરનારીઓનું એક વૃન્દ
ગાતું હતું.

લાગી-લાગી તાલાવેલી મ્હારા તનમાં:

હાર વેણુ વાય છે રે હો ! વનમાં.

શાન્ત સરોવરમાં કાંકરી પડે તેમ મહારા અન્તરનાં જલમાં કાંકરી વાગી, ને ધીરી ધીરી લહરીએ તે ડોલવા માંડ્યાં. વેણુને ટહુકાર જાગ્યાં નહીં, તે તાલાવેલીના શબ્દે સળકી ઉઠ્યાં. રોમરોમમાં ઉર્મિઓ ઉઠળી, ને જાણે પૂછવા લાગી કે ક્યાં છે અમારો એ ચન્દ્રમા ? મહારો ઉદ્ધિ દર્શન કાજે ધૂધવવા માંડ્યો.

સૌન્દર્યની સાડીઓ સુમી તે સખીઓને વટાવી હું ઉષાની શોધમાં નીકળ્યો. પૂર્ણિમાને ખીજે પ્રહર જામ્યો હતો. મધ્યરાત્રિને હજી વાર હતી. કીયા રસચોકના રાસમંડલે ઉષા ધૂમતી તે હું જાણતો, તેથી તે ચોક ભણી વળ્યો. અન્તર તો પાંખ ઉપર આગળ પરવરી ઉષા ફરતું જ ઉડતું હતું.

પૂર્ણકલાને તેજઅંબાર પ્રસારી તારિકાઓના વર્તુલવૃન્દમાં વહતી ચન્દ્રજ્યોત તો ઘણી થે વાર આંખ માંડી નિરખી છે ને ? એમાંથી સર્વોત્તમ પૂર્ણિમા સંભારો તો ઉષાનું સખીમંડલમાંનું એ રસવહન કંઈક સહમજશે.

એ ચોકને રતનચોક કહેતા; કારણ કે રતનહવેલીઓમાં રતન જેવા સજ્જન ને રતન જેવી સન્નારીઓ સહલાવના રતનચમકારે ત્યાં નિત્યે ચમકતાં હતાં. આજેયે આંખઝડીનાં રત્નો ત્યાં અનુપમ ઝળકારે ઝળકતાં.

ત્યાં તો અજબ તમાસો હતો. પૃથ્વીપૃથ્વીના સૂરજ હોય એવું ભાસતું. ઝુમ્મરો લટકતાં હતાં, ને ઝુમ્મરોમાંના દીપકો જેટલી રસ-દીપિકાઓ સમોવડી રસિકાઓ રાસમાં ફરતી હતી. સહુ સખીઓ વ્હાલમને સન્દેશો મોકલતી હતી, ને સહુ પોતપોતાની દિશામાં ફિરણો ફેંકતી હતી.

કુંજલડી રે ! સન્દેશો હમારો

જઈ વ્હાલમને કહેજે જી રે.

અલખેલીઓનાં અંગઅંગમાંથી તણુખા ઉડતા, ને દિશદિશમાં જઈ જવાલાઓ જગાડતા.

સહુના દિલની કુંજલડીઓ દૃષ્ટિની પાંખે પરવરતી, ને રસિકા-
ઓના રસસન્દેશ રસિકવરને કહી આવતી.

વિહ્વળ પંખિણી સમી ઉપાની દૃષ્ટિ તે જનવટામાં ફેગટ તડ-
કડની, ને નિરાશ થઇ ઉડી ઉડી પાછી વળા દેહની ડાળે બેસતી મહે-
દીડી. ત્યાં તો ખીજી એક સહેલડીનાં ચક્રાર જેવાં લોચન પોતાનો
ચન્દ્ર શોધવા ઉડ્યા તે જ પળે ઉપાએ મળે નિરખ્યો, ને નિરખ્યો
તેવો જ રિમતની બલકથી સત્કાર્યો. પાંખો સમાં પોપચાં નમાવી
નમન કીધું, ને ઉરસન્દેશડો સુણનાર સન્મુખ ખડો છે એ અનુભવનાં
'નિર્ધક નથી આજનું ગીત' એ ઉદ્ઘાસનાં વિદ્વેષ અજવાળા કીકી-
ઓમાં ચમકવા માંડ્યાં.

તે પછી ગીત શું ગવાયું એ મળે ને ખબર નથી મહારી
મન્દિરો નયનવાસી હતો, ને નયનો ઉપાવાસી હતાં. ઉપા રાસમંડલમાં
ઘૂમતી તેમ નયનો એ ઘૂમડી ઘૂમતાં.

એ રાત્રિએ મને ત્રણ થયો કે ઉજ્જવળ પૂર્ણિમાને આમના
પરિધાન કેમ પહેરાવ્યાં છે ? ઉપાને અંગે એ રાત્રિ સારખડી રથામ
સાડી હતી, ને મંહીથી સોનારૂપેરી તારલિયા તગતગતા. વચ્ચે ચન્દ્રમા
જેવો મુખચન્દ્ર પ્રકાશનો શરતપૂર્ણિમાના ગગનની જ મૂર્તિ પૃથ્વીપાટે
બાણે ઘૂમતી હોય એવી ઉપા ઘૂમતી હતી.

ગહનતાના આભરણુ ત્હેના આત્મતત્ત્વને હતાં ત્હેવાં જ ત્હેનાં
દેહતત્ત્વને એ હતાં.

કુંડના ગહન જલમાં લહેરયાં ઉછળે ત્હેવાં ત્હેની સાડીનાં લહે-
રિયાં ઉછળતા હતા. વચ્ચે હૃદયદેશને ઉપારગી ગુલાખી ચોળા ઝીલી
લેતી, મંહી કમલ ગૂથેલા હતાં. લમગ જેવો મહારો જીવ એ કમલ-
કળાઓમાં પૂરાયેલો હતો.

એ ગાત્ર પ્રેમ થયું : ઉપા ઉભી રહી ત્યાં મહેં બાણ્યું કે ગીત પ્રેમ
થયું, ને ફરી રાસ ફરતો થયો. ગોપિકાના ગીતનો ટહુકા નગરની હવે-
લીઓ વીધતો વળી ઉછળ્યો.

મહારા મનગમતા મહારાજ! મહારે મહેલે આવોને.

સહુ ગોપીકાઓએ બોલ હેંશથી ઝીલી લીધો. જાણે પોતાના મનને લાવ જ ઉચ્ચાર્યો હોય તેમ પોતપોતાની પ્રિયતમ દિશાઓમાં મરકલડાં કરતી સહુ સુંદરીઓએ ગીતટહુકો પાછો વાળ્યો. સાગરમાં ભરતી ઉભરાતાં કાંઠાનાં જલાજ ડોલવા માંડે તેમ પ્રેક્ષકવર્ગના વર્તુળમાં યે ડોલાડોલ જમી

સહુ સુંદરીઓનાં વદને રસતેજ પ્રગટયાં, હાસ્ય ઉદ્ગયાં. ઉષાના અધરે શ્મિત ને શરમની લહરીઓ આવતી-જતી. યુરુની બે તારિકા સમાં પ્રદુલ્લ પ્રોજ્જવળ નયન ઉઘાડી સિદ્ધા બાલ સરવ સમી પૂર્ણ શોભામાં એક વેળા મહારી સન્મુખ તે ઉભી, ને તાળી પાડતાં નમસ્કાર કરી પોપચાંની પાંદડીએ મહને નહોતર્યો. છવનની કુંજ ભરી-ને તહેને યે પેલે તટે-એ નયનનાં નિમન્ત્રણનાં સ્મરણ મહને સાંભરશે.

હું તો તલસું તહમારે કાજ, હસીને બોલાવોને.

આંખાવાડિયામાંના આંખાની ઘટાઓ વીંધતી કોકિલાની પરિદેવના ગાજતી ઉડે તેમ રાસવૈતાલિકાનો એ ટહુકાર રસમધુરા સહકાર સમા રસિકોની અન્તર્ધટાઓ વીંધતો વીંધતો ઉડ્યો. સહુનાં હયાની મંજરીઓ હિલોળે ચહી.

યૌવનની ઉખા ને અનેરા અભિલાષના રંગોમાં રંગાયેલી એક યૌવનાએ યૌવનની રેલ રેલાવી દીધી.

દુનિયામાં વહાલાંઓ દોણ કોને કાળે તલસતાં નથી? પ્રિય-તમાની આરઝૂ કીયા પ્રિયતમને નથી? ભૂખ ને તરશ જેવી એ પણ આત્માની પ્રકૃતિજન્ય ભૂખ ને તરશ છે. પણ જે અખંડ એકદૃષ્ટ છે, જે અડોલ એકશિખ છે, જે રનેહનો સમાધિસ્થ છે, તે યોગસદ્ધિને પામે છે.

રાસકરતી રસિકાઓની જુકુટિની કાળા માંછલીઓ અન્તરિક્ષનાં જલમાં ઉડવા માંડી, ને સહુ શ્યામઓએ ગીતનો પડવો પાડ્યો:

હું તો તલસું તમારે કાજ, હસીને બોલાવોને.

મધુરવા મધુરીઓના મધુર સંવાદમાંથી થે ઉપાનો જલમધુરે સુર મહેં પારખ્યો. દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં સ્વયંવરસ્તંભ ફરતા જલ-કુંડમાં ધૂમતું મત્સ્યપ્રતિબિંબ નિહાળી મત્સ્યનયન વીંધી ગાંડીવધન્યાએ મત્સ્યવેધ કીધો હતો તહેવું કંઈક મહારાથી થઈ ગયું, ને ઉપાનાં રાસ-ધૂમતાં નયનમીનની કીકીમાં મહાઈ દુગળાણુ જઈ વાગ્યું. એક જ મિથો-નિમિષ મળી, એક જ બાણુ છોડયું ને ઝીલ્યું. સ્વયંવરમાં હું મહારી દ્રૌપદી પાગ્યો, પણ પાંડવ સમા મહારા પાંચે પ્રાણુ મહારી દ્રૌપદીવશ થયા.

રાસનો તે સ્વયંવર હતો, ને તહેમાં ઠામઠામ પ્રિયતમપ્રિયાઓના મત્સ્યવેધ ચાલતા હતા. શું નર કે શું નારી: સહુ પોતપોતાનાં પ્રિય-જનને આશાભરી આંખલડીએ શોધતું હતું, ને પામતું હતું.

માનવીનાં સારાંનરસાં નાનાવિધ લક્ષ્ય છે. મોક્ષ સમી સ્નેહલીલા પણ આ જીવનનો પરમ લક્ષ્ય છે.

એ રાસ પૂરો થયો. દેવીઓ દુર્ગા કને જાય તેમ સખીઓ ઉપા પાસે સંચરી, ને વીનવણાં વીનવ્યાં; પણ ઉપાએ તે પ્રહરે ગાયું નહીં.

શું યુવાનો એકલા જ ટીખળા છે? યુવતિઓનાં ટીખળ તો એવાં હોય છે કે આત્માની અમૃતસેરો અંગઅંગમાં ને અંકુરે અંકુરે ઉડાવે.

પાછળથી રસચમકાર ચમકતી ચન્દ્રિકા આવી, ને બોલી: સૂર્ય-પગલાં હજી નથી થયાં કે શું? ઉપાને ઊગવાને હજીવાર હશે કેમ? ઉપા!

ઉપાની આંખોમાંથી ત્રિશૂળ ઉછળ્યાં, શખ્દો મુખધુમ્મટમાં જ સમાઈ ગયા. સર્વે સખીવૃન્દ મહારી એક દિશામાં નિરખતું અડખડાટ હસી પડ્યું: જાણે ફૂલડાંની ઝડીઓ પડી.

એક દિવસુડી સાહેલી બોલી: ત્યારે ભલે ને ચન્દ્રિકા ચમકે અત્યારે.

ચન્દ્રિકાએ કિતર વાળ્યો: ચન્દ્રિકાને ક્યાં ના છે ? એ તો આભ ત્સરી કબી છે જ ને જ્યાં ને ત્યાં. પશુ બેજો, તે પછે હોના કિતર સ્થાનને હો.

ક્ષિતિજ દરતી તારકાવધિ વેરાય તેમ સખીઓ મહુએ રાસવર્તુળ પાછું રચ્યું. ચન્દ્રિકાએ એ અલ્પબેલી ગરબી આદરી કે જેના પ્રશ્નો ઉપાને દમેશાં પૂછી પૂછીને તે પગવતી.

સોદાગમૂર્તિ શી રે કે શાયુગારી આ તો ? સાહેલરી !

વીજળી જેમ ક્ષિતિજની વારીઓમાં ઉડી ને અજવાળા રહે તેમ પ્રશ્નની સાથે જ ચન્દ્રિકાની નયનવીજળી દસતી દસતી અદિયગેની વારીઓમાં ઉડી રહી, ને સખીઓને રસપ્રશ્ન પૂછી દસાવવા લાગી. ગમ્મીરાના વદને થે સ્મિતરેખ ઉઘરી.

હોતો તો માંડિયે રે કે દીસણંની વાતો, સાહેલરી !

પહેલ્લે જ ફૂટકે તારો સરિતાના પૂરઝોલુમાં તરવા ને ઉછળવા માંડે તેમ રસિકાઓ રસઝોલુમાં વડવા ને ડોલવા માંડી. ઉપનિષદ જેને જગત્યાં જગત કહે છે તેમાં સ્થિર ચિત્ત ને સ્થિર પગલે કેટલાં કબી શકે ? આત્મા વગરનો એક કોઈ છે ? પછાયો થે પડ્યો ન હોય એવી ક્રેમારિકા ભૂમિ કેટલી છે ?

રૂપની કલા કરી રે કે ચતુરા ! ક્યાં ચાલ્યાં ? સાહેલરી !

છળિલી ! આ ઠોગલાં રે કે મોહનાં શે ચાલ્યાં ? સાહેલરી !

દુશ તો વસન્તની રે કે સ્ફંડર ખેંલી આવે, સાહેલરી !

હરને હમણકે રે કે વિશ્વ જે ! વધાવે, સાહેલરી !

દુશ ય તો વાર છે રે, કે આવરી બેલી ? સાહેલરી !

એવાં શાં કામ છે રે ? કે આવરી થેલી ! સાહેલરી !

- સરોવરનાં મીઠાં જલની લહેરોમાં પવિત્રીઓ જેવી ઉછળે ને ઢળે
તહેવી રસયુવતીનાં દેહવદ્ધોઓ રાસ કરતાં નમતી ને ઉપરેતી. એ લહરી-
ઓમાં ઝોલાં ખાતાં કમલો સમાં સુન્દરીઓનાં સુન્દર વદનકમલ ઝોલાં
ખાતાં હતાં.

ચન્દ્રિકાનાં મુખ ને લોચનમાંથી ચકલીનાં ખચ્ચાં ઉડતાં, ને સહિ-
યરોની હૃદયઘટામાં જઈને ચીં ચીં કરી આવતાં.

ચન્દનકંકાવટી રે, કે કુંકુમ ભગિયાં, સારેલડી !

ગોરાં ગુલાબને રે, કે એમ મુખે ધરિયાં, સાહેલડી !

કુંપળને ટોડલે રે કે તારલી પલકે, સાહેલડી !

ચોપચાંને પાંદડે રે કે છીછીઓ મલકે, સાહેલડી !

સુકુમાર કરકરતાં નવપદ્મવમાં તેજકિરણો રમે ને તરવરે તેમ
નયનનયનની કુંપળોમાંથી છીછીઓનાં કિરણ પરવરવા માંડ્યાં. રસિ-
કાઓના રસહેણમાં જોમ જમ્યું, ને રાસને ચકાવે ભમરીઓ ને
ઘૂમડીઓ ઘેરાવા માંડી.

વાયુની લહરી વાતાં ગુલાબની વેરાયેલી પાંદડીઓ ઉછળે ને ઉડે એવી
સુન્દરીઓની સાન્દર્થપાંદડી સરિખડી પદકુંપળો સુકોમળ નૃત્યે-કિરણ
સમોવડી-નાચતી હતી.

સરિતામાં પૂરે તો રે કે આજ આ શાતું ? સાહેલડી !

મેહુલે શું માંડિયું રે કે આવકું મહાતું ? સાહેલડી !

અંસુજળ્યાંખડી રે, કે અંજન સાર્યાં, સાહેલડી !

ભરમરના ચાપમાં રે કે બાણ કેમ ધાર્યાં ? સાહેલડી !

ચાંદાને સેંચલે રે કે વાદળા નમતી, સાહેલડી !

ભાલમાં ચહડીને રે કે એમ અલક રમતી સાહેલડી !

શણગાર સજ્યા રે કે કન્યના કોડે, સાહેલડી !

મનોહર મોગરો રે કે ઉઘડે અંખોડે, સાહેલડી !

વદનકટોરીમાં રે કે અંમૃત લીધાં, સાહેલડી !
 શાશ્વત સૌભાગ્યના રે કે ચન્દ્રક કીધા, સાહેલડી !
 પૃથ્વીને પૂનમે રે કે ચન્દ્રસૂર્ય રાજે, સાહેલડી !
 એવા બે કાનમાં રે કે હીરલા વિરાજે, સાહેલડી !
 કમલનો ડોડલો રે, કે પત્રે બિન્દુલેખા, સાહેલડી !
 કંઠને ઢોળાવ રમે રે કે મોતિડાંની રેખા, સાહેલડી !
 વનેવન આંબલે રે કે મ્હોર મ્હોર્યા દીઠા, સાહેલડી !
 દેહડાળે પ્રેમના રે કે મ્હોર એવા મીઠા, સાહેલડી !
 જાસુદની બેલડી રે કે ઢળતી હાસે, સાહેલડી !
 હૈયાનાં ફૂલડાં રે કે ફૂલતાં વિલાસે, સાહેલડી !
 ત્હારે તો ઉગિયા રે કે અંગઅંગ લાનુ, સાહેલડી !
 ઢાંકે શું છેડલે રે ? કે નથી હવે જાનું, સાહેલડી !
 ફૂલને હિન્ડોલે રે કે ફૂલડાંની માળા, સાહેલડી !
 દેહઝલે ઝૂલતા રે કે હાથ બે રૂપાળા, સાહેલડી !
 ફૂલડાંને ફૂમતે રે કે સોનલા સિતારી, સાહેલડી !
 એવાં સૌભાગ્યના રે કે કંકણે પધારી, સાહેલડી !
 સરોવરપંકમાં રે કે પંકજ ઉઘડે, સાહેલડી !
 ધરતીના ચોકમાં રે કે પાપ એમ ઉપડે, સાહેલડી !
 કમલની પાંખડી રે કે પાંદડે પડીઓ, સાહેલડી !
 મખમલની લીલુડી રે કે પાવલે મોનડીઓ, સાહેલડી !
 ક્ષિતિજેથી કાઢ તો રે કે તેજફૂલ હેરે, સાહેલડી !
 વૂધરીની તારલી રે કે ધાધરને ઘેરે, સાહેલડી !

મોરલાની પાંખ બે રે કે ઉડતી ડાલે, સાહેલડી !
ચોરસાના ચોક તો રે કે એમ ચહડ્યા ઝાલે, સાહેલડી !

પૂણિમાની ચન્દની રે કે શરદની સોહે, સાહેલડી !
રંગેલા અંગરંગ રે કે મોહિનીના મોહે, સાહેલડી !

મંજરી ગૂંથેલી રે કે આમ્રવટા ઢળતી, સાહેલડી !
અંબરની જ્યોત્સ્નિકા રે કે દેહજ્યોતે લળતી, સાહેલડી !

વારૂ વસન્તની રે કે ફૂલવાડી ફૂલે, સાહેલડી !
સાળુની વેલીઓ રે કે અંગે એમ ખીલે, સાહેલડી !

વાદળાની વાડીમાં રે કે વીજળી રમતી, સાહેલડી !
સારા સંસારમાં રે કે સુન્દરી ધૂમતી, સાહેલડી !

એકાકી સારસી રે કે આલમાં ઉભી, સાહેલડી !
પ્રેમની પંખિણી રે કે એવી દીસે દૂભી, સાહેલડી !

સૂરજમાળા ચકાવે ચહડે એવો રાસ ધૂમતો હતો. ઉપાના અંગે
ઉપર ચન્દની ઢોળાતી હતી, ને અંગની ચન્દની ફરતુ આલવણું
ઓઢણું ઉડતું. સરિતાની ઉર્મિઓમાં તરતી દીપનોકાઓ ઝખકે ને
મીંચાય તેમ ઓઢણાની ઉર્મિઓમાં ઝીંકના તારલા તરવરતા. કમનનાં
ફૂલ ઉપર જેમ ઘેરાં કમલપત્રોનાં ઘેર ઢાંકતાં ને પુષ્પને દાખવતા
હોડે ને પડે તેમ હોડેનાં ચરણારવિન્દ ઉપર ચણિયાનાં ઘેર ધૂમતા. વસ-
ન્તની અનિલલહરીઓમાં લતાઓ નાચે, તેમ હોડેની કરલતાઓ રસ-
લહરીઓમાં નાચતી. હૂંમના ઉમળકાને ઝાલી લેતી હોય ત્હેવી હોડેની
ચોળા નમતી. એ અજબ ઉઘાડ હોડેને આખે અંગે ઉઘડતો કે જે
પુરુષનયન સૂજનકાલથી સુન્દરીદેહે નિરખવા તલસે છે. ગગનના
ચન્દ્રમામાંથી જેટલાં કિરણો પ્રસરતાં, તેટલાં રસનાં ઝરણો ઉપાવદનેથી
આજ નીર્ઝરતાં. કો મહાકવિની મહાકલ્પના કલ્પે એથી યે ઉપા વધુ

સુન્દર હતી. સુન્દરીઓ જોટલી શોભા શોધે તેથી ચે વધારે શોભાવન્તી ઉપા શોભતી: જાણે પરમાત્માના ઉરમાંની સૌન્દર્યભાવના પૃથ્વી ઉપર મૂર્તિમાન અવતરી હોય ને!

મહેતીજી જેમ બાળાઓને વારાફરતી સવાલો પૂછે તેમ ચન્દ્રિકા વદનનાં હારચે ને નયનનાં તોફાને સહુ સહિયરોને વારાફરતી પ્રશ્નના બાણ ફેંકી પજવતી. 'પ્રેમની પંખિણી' ઉચ્ચારતાં જ બ્રુકુટિયાપમાંથી મહાશર છોડ્યું ને ઉપાનું હૈયું વીંધ્યું.

ગાંડીવધન્વાનાં કે પુષ્પધન્વાનાં જેવાં સુન્દરીઓનાં શર પણ આગ્યે જ નિષ્ફળ જાય છે; વાણુંખરું લક્ષ્યવેધી જ હોય છે.

પિયુના પન્થમાં રે કે ખહાવરી બાળા, સાહેલડી !
આંખડીમાં ઉડતી રે કે ઉરની જવાલા, સાહેલડી !
જગતની પૂર્ણિમા રે કે પ્રગટી શું આજે ? સાહેલડી !
રૂપ કેરી ચન્દ્રિકા રે કે ઉછળા શી ગાજે ? સાહેલડી !
સોનાપાલવડે રે કે વાદળા ઉગી, સાહેલડી !
પારસપૂતળા રે કે એવી કાં મૂંગી ? સાહેલડી !
સારા ય વિશ્વની રે કે વાડી શે વેડો ? સાહેલડી !
કોડીલા કન્થનો રે કે એવડો શો નેડો ? સાહેલડી !

સૂર્ય ફરતી પૃથ્વી ફરે છે તે જ સમયે નિજ ધરી ઉપર પણ પૃથ્વીની ફરકડી ફરે છે ત્હેવા ચક્રરાસ ને ધરીરાસ, અને ત્હેમાં ચે વળી અનેક-વર્તુળા વર્તુળે, રાસેશ્વરીઓ રમતી હતી. મહેને તો ભગવાનનું વચન યાદ આગ્યું કે રસના

इश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति
भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया;

ને એ પૂતળાં નચાવનાર નટેશ જેમ પૂતળાઓને અનેકવિધ

માયાના ખેલ ખેલાવે ને જાદુગરા નાચ નચાવે ત્હેવી નગરની રસપુત-
ળીઓ આજ ખેલતી ને નાચતી હતી. વેલીઓના જેવો અંગવેલીઓનો
હિન્ડોલ ડોલતો, ને પ્રેક્ષક વર્ગનાં નયન ને નયનવાસી આત્માઓને યે
ડોલાવતો.

અંગમાંથી આવડો રે કે આગનો ઉછાળો, સાહેલડી !

કોને દગડવો રે ? કે પાંખ કાંઈ ઢાળો, સાહેલડી !

ઘડીક એ વર્તુળ મંડાયાં, ને સ્હામસ્હામી તાળીઓ ઝીલતી સુન્દ-
રીઓની સ્હામસ્હામી રાસગતિથી પ્રતિકૂદડીઓ ફરતી થઈ. સુકુમાર
તરુવરોની ડાંખળીઓ જેવી એ કોમલાંગી તરુણીતરુઓની પાલવની
પાટલીઓ સ્હામસ્હામી રસતાલીઓ લેતીદેતી. કેશપાશથી સરી જતી
સાળુકેાર કોઠક સંકેારતી, પાલવની ઉડી-ઉપડતી પાંખો કોઠક સમા-
રતી. પણ ફૂલછોડના પરિમલ પુષ્પોમાં થઇને ઉડે તેમ એ ફૂલછોડ
સરિખડી રસિકાઓના રસપરિમલ ત્હેમનાં નયનપુષ્પોમાં થઇને ઉડતાં
ને પ્રસરતાં.

આજે વસન્તની રે, કે પંચમી આવી, સાહેલડી !

આવડી ઉતાવળી રે, કે સખી ! ક્યાં સિધાવી ? સાહેલડી !

કોકિલા બોલાવતી રે, કે ઉભલાં રૂંહેને, સાહેલડી !

દૂર તો એ દેશ છે રે, કે ડગ ધીરે દેને, સાહેલડી !

‘કોકિલા બોલાવતી’ એ બોલની સાથે જ કરતાલી ને પદતાલીથી
ભૂમિપગથાર ગાજવા માંડ્યો, ‘ઉભલાં રૂંહેને’ બોલનાં તો રાસધારિ-
ણીઓ ઉભી રહી ગઇ, ને સુવર્ણ ને રજતવર્ણ દેવહિન્ડોલ આગળ જાય
ને પાછળ આવે એમ એ રસરંગીલીઓના યે સુવર્ણવર્ણ ને રજતરંગી
રસહિન્ડોલ ધપતા આગળ જતા ને ધપતા પાછળ ફૂદી બેસતા ને
ઉભતા. ઘડીક તો એ કહીની રસધૂન જામી: પણ કોકિલમધુરી ધીરી
ને મદલોલ હલકે.

સન્ધ્યાની ચન્દ્રિકા રે કે જ્યોત ઝીણી ટોળે, સાહેલડી !
 ઉતરે છે દર્શને રે કે તારલીઓ ટોળે, સાહેલડી !
 વેરેલ ફૂલડાં રે કે સખીજને પન્થે, સાહેલડી !
 પૂરેલ સાથિયા રે કે પ્રેમના કન્થે, સાહેલડી !
 આનન્દે ઉજળાં રે કે જાવ રસગેહે, સાહેલડી !
 શાણી ! સદા શોભજે રે કે નાથને નેહે, સાહેલડી !

રસિકાઓનો છેલ્લો શબ્દ, આભને વીંધી આથમતા કિરણ સરિખડો, આથમી ગયો. ગીતના વિલાસ આથમ્યા, પણ નૃત્યની લીલા તો સવિશેષ જાગી. મન્દિરના રંગમંડપના ધુમ્મટમાં રંગેલી હોય છે તે રંગગોપિકાઓ સમોવડી આ રંગસાહેલીઓ મૌનનાં પરમ ગીત ગાંતી ગાતી, આખ્યાયે અંગના અહ્લુત રસનૃત્ય નાચતી નાચતી, રાસદંડક સમી કરેખ ઉછાળી કરતાલી લેતી-દેતી, હીચને હિન્ડોલે હીચકવા લાગી. કટાક્ષનાં કારમાં કામણુ, નખરાંની રંગજેરંગી રતન-ચંચાયાના ધન્દ્રરંગ, ઉર્મિલાઓનાં અંગના હાવભાવની અમૃતછોળો, વિધવિધરંગી અપોરિયાના રંગઅજવાળાંની પેઠે, અન્તરિક્ષમાં ઉછળી રહ્યાં. રસલીલા ને ભાવવિલાસની જગતની સકલ કવિતા એ રતનચોકમાં ઉતરી ધૂમણુ ધૂમતી હોય એમ લાગ્યું, વડની વાડીને પાંદડે પાંદડે દીવા પ્રગટાવતો ચન્દ્ર તે સાહેલીઓને વદનપત્રે રસજ્યોત સળગાવતો હતો. મરકલડાંના મન્ત્રપાશ ને નેત્રપલ્લવીનાં જાદુજીવાળ વિસ્તારી રસની નજરઅંધીનો ખેલ રાસધારિણીઓએ રચ્યો હતો. વીજળીની વેલ ટોલે એવો ઉધાનો દેહઝૂલો ઝૂલતો હતો. સરોવરની લહરે લહરે ચન્દ્રનાં પ્રતિબિંબ ઉછળે એમ એ રતનચોકના સરોવરિયાની રસીલીઓની વદનોર્મિઓમાં ચન્દ્રનાં પ્રતિબિંબો પથરાણાં હતાં. જગતનું સૌન્દર્ય જાણે છેલ્લે ચડયું હતું.

આખરે પાળ તૂટે ને જળ ઝરી જાય તેમ એ રસવર્તુળની રંગપાળ તૂટી ને રસનાં મોજાં ઉછાળતી સુધાધારાઓ સમી સુંદરીઓ

નિર્ઝરી ગઈ. વેલીઓ ફૂલ ખરે છેવાં છેમનાં હાસ્યનાં ફૂલ પૃથ્વીને પાલવડે ખરતાં હતાં.

એ શરત્પૂર્ણિમાએ મહેં જાણ્યું કે ઉષા મહારી આયુષ્યલીલાતું અમૃત હતી.

એ રાસ પૂરો થયો. કેટલીક સુન્દરીઓ શ્રમ ઉતારવા બેઠી: જાણે નવરંગી ફૂલડાંની ભરી ભરી છાંયડીઓ. ઘડીક પછી ખીન્ને રાસ મંડાણો, પણ ઉષા છેમાં નરોત્તી ફરતી. એક ઓટલાની ધારને અઢેળાં વાદળ ને ચાંદનીની ગૂંથેલી વેલી સમા તે નમેલી ઉભી હતી. સુવર્ણની અભ્રમાલા સરખાડી ચારેક સાહેલીઓ સમીપમાં ફરતી વિરાજતી.

રતનચોકના એક ખૂણામાં પીપળાતું વૃક્ષ હતું તહેની શાખાની જાળીઓમાં થઈને ચન્દ્રતેજનાં ચાંદરણાં, ફૂલડા સમાં, પૃથ્વી ઉપર વેરાયેલાં હતાં. ઉષા ઘડીક એ રથાને યધારવાની હતી માટે જ જાણે ચન્દ્રમાએ ચન્દ્રિકાનાં આદરપુષ્પો વેચ્યાં હોય એમ લાગતું.

પીપળાના છાયાજલના કિનારા ઉપર જ એક અરખો હતો, તે તે અરખાની છાયાની કાંગરી અશ્વત્થછાયાના સરોવર જલ ઉપર પડતી. તે છાયાની કાંગરીમાં સખીઓ વચ્ચે ઉષા ઉભી હતી: જાણે દુર્ગા ઉપર દુર્ગાનો વિજયધ્વજ !

શરત્પૂર્ણિમાની રાત્રિએ ચન્દ્રિકા છોડી છાયામાં રહેવું કેાને ગમે ? પણ ઉષા તો સ્વયં ચન્દ્રમા હતી, ઓટલે તહેને ચાંદનીમાં રહેવું શું ને ન રહેવું શું ? અને જ્યાં દેવી ત્યાં જ ભક્તતું તો વિચરવું હોય. શરતજ્યોત્સ્નાનાં અમૃત ત્યાગી મહારી રનેહજ્યોત્સ્નાનાં અમૃત કાળે એ થડ પાસેની અશ્વત્થની જાંડી ઘેરી છાયામાં હું પરવર્યો.

રાસ ચાલતો હતો. વહાલની વાણી-અન્તરિક્ષ ભરતી નગર ઉપર ઉડતી હતી.

રૂડી શરદ પુનમત્રી રાત રે, ચન્દની ચમકે છે:
વહાલી લાગે વહાલમની વાત રે, ચન્દની, ચમકે છે.

સહુના અંતરમાં હતું એ જ સહુ ગાતાં હતાં.

મહેં ધીમેથી કહ્યું, ઉપા !

પીંપળાનાં પાનમાંથી વાયુ વહતો તેથી એ ધીરો મ્હારો શબ્દ હતો.

ઉપાએ ન સાંભળ્યું, પણ સખીઓએ સાંભળ્યું. ઉપાનું નયન પુરુષમેદનીને પારખતું હતું; સખીઓના શ્રવણ શબ્દોના ઉત્સુક હતા.

સપ્તાષ અને આઠમા ધ્રુવરાજ સમોવડા આઠ શોધનદીવડાનાં અજવાળાં એકાએક મ્હારી લાંછી વળ્યાં, ને હું ચમક્યો. એ ડગલાં અશ્વત્થઘાયામાં હું પાછો ગયો કે એ સખીનયનોના શોધનદીવડા મ્હને ન ઓળખે.

પણ સુન્દરીઓના શોધનદીવડાથી કેણુ છૂપું રહી શક્યું છે ?

એક સખીએ ઉપાને વૃથાયત્નમાંથી જગાડી, ને અશ્વત્થના થડ ભણી ખીજું મનુષ્યથડ હતું તે દાખવ્યું. સખીદૂતના સમભાવ ને અનુકમ્પ નિહળી ઓસરી ગયેલી હિંમત મ્હારી એ પાછી મ્હડી, ને મહેં કહ્યું, ઉપા !

ક્ષિતિજપારથી એ ધીરગમ્ભીર ધન ગરજ્યે મોરસો ઉતકંઠ થાય એમ ઉપા ઉતકંઠ બની, કલાપ સમારી સજ્જ થઈ. અશ્વત્થઘાયામાં જાંડું નિહાળ્યું. એ નજરની નીકમાં અંતર વહતું હતું. માથાને પાલવ સંકેારી હેણે અડધો ગાલ ઢાંક્યો. ઉપાનું ઉર ઉછળતું હતું, પણ ચરણો લજવાતાં.

સાહેલીઓ અનુભવી અને તેથી બહાદુર હતી. અર્ધી ચન્દ્રમાં ને અર્ધી ઘાયામાં એક હલેતી નવયૌવના ઉભી હતી. મંગલ જેવાં હેતાં રક્ત નેત્રો ચમક ચમક થતાં. હેણે ઉપાને ધક્કો માર્યો ને કહ્યું; જો મ્હણે, બેલાવે છે ત્હને; જા.

તે ધક્કાએ અટારીમાંથી સખીઓને માથે પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ, ને ચારે

પ્ર. ૭, ૧૦૪

સખીઓને ઉરદેશે ચાર પુષ્પમાલાઓ અન્તરિક્ષથી વરસી. કવિયુગમાં જે પુષ્પમાલાઓ અન્તરિક્ષમાંથી વરસતી રહે તે ત્યારે નજરે નિરખી.

ધ્રુવ અને પ્રહલાદને પ્રભુ મળ્યા હતા તેવાં અમે મળ્યાં. કૌમારની અને યૌવનની અમારી સક્ત સદ્ભિલાષાઓ, અંખાને મહેર પ્રગટે તેવી, પ્રગટી ને પ્રવૃદ્ધી.

મુમુક્ષુના મોક્ષ સમી] અમારી જે તે-કાલ માત્ર તો-મોક્ષની ઘડી હતી.

રાસ ધૂમતો જ હતો. અશ્વત્થને પાંદડે પાંદડે દીવા કરતો રાસ-ધારિણીઓનો ગીતટહુકો ગાજતો.

ભરી ભરી અનન્તના લોક રે ચન્દની ચમકે છે;

મહારા બહાલમની હૈયાને ચોક રે ચન્દની ચમકે છે.

મધ્યરાત્રિ જામી હતી. દેવોના મુગટ સરિખડો જગતને માથે ચન્દ્ર વિરાજતો હતો. સંસારના વનની કુંજેકુંજમાં તેનાં અમૃતનાં પૂર રેલી રહ્યાં હતાં.

વૃન્દાવનમાં ગોપી ને કહાન મળ્યાં હતાં તેવાં અમે મળ્યાં.

અમારા અશ્વત્થછાયાના સરોવરજલને તીરે થઇને એવે એક ગોપિકા ગાતી ગાતી ગોકુળ તથા પોતાના વૃન્દાવનમાં ગઇ કે

કેમ રહિયે ? કેમ રહિયે ?

ગોકુળમાં કેમ રહિયે રે ?

ઉપાના ઉરમાં જે એ ભાવનો ઉભરો હતો. પુષ્પપાંખડી ઉપર પાંખડી સમી અમારી કરતલિકાઓ હતી તેને આંખીને ઉપાએ પૂછ્યું : મહિયરને ગોકુળ કયાં સૂધી રાખશે ? સાસરવેલનું વૃન્દાવન કયારે દેખાડશે ?

કરમાં કર ગૂંથી મહારાં વદન તથા નયનને વાંચતી તે ઉભી હતી. ચન્દ્રિકા કિરણ ફેંકે છે ને પૃથ્વી ઝીલી લે છે એમ રહે ઉપાની અંગુલિ-

ઝોનાં ને નયનનાં કિરણ ઝીટ્યાં હતાં. મહારાં ખેંચણાંની સફેદ ખાંખ-
ડીઓ ઉઘડી ગઇ હતી.

મહેં ઉત્તર વાળ્યો કે: આ સમય આવ્યો છે તહેવો એ અવસરે
આવશે, જીંદગીનાં બંધ ખારણાં બધાં યે ઉઘડશે.

દુનિયાથી અન્નગ અશ્વત્થજાયોનો દ્વીપ હતો: તે દ્વીપમાં અમે
અન્ને ઉભાં હતાં.

ઉપાએ વળી કહ્યું: મહારા અનિરુદ્ધ ! નિસ નિત્ય મળે હવે
તહમારાં જ સ્વપ્નાં આવે છે.

સ્વપ્નસંસારને આરે અમે ઉભાં હતાં: કંઈ કંઈ સ્વપ્નાં નિર-
ખતાં ને કલ્પતાં હતાં.

કવિતાના ગગનમાં કલ્પનાનો પતંગ ઉડાવી કદી યે વીજળી
ઉતારી છે ? કવિ કવિના રચે છે એમ અમે યે ત્યારે જીંદગીની કવિતા
રચતાં હતાં.

ઓ કલ્પનાના ખાલક ! જીંદગીની કવિતા તો તહેં યે રચી છે
ને ? એ સ્વપ્નાની સંસારસૃષ્ટિઓ તો તહેં યે સરજી છે ને ? અમારાં
કવિતસ્વપ્ન એથી અનોખાં ન હતાં.

મહેં કહ્યું: પેલી ચિત્રલેખા ન હોત તો આપણું આજનું આ
સ્વપ્નું યે સાચું ન પડત. જીંદગી જ સ્વપ્નું છે, આ ધડી યે સ્વપ્નું
છે, અને મહારે રકન્ધે આ તહારો મસ્તકનો મુગટ, પ્રપુલ્હ કમલપુષ્પ
સરિખડો, વિરાજે છે—

એવે રાસચક્ર વેરાણું, ને એક રસરંગીલીનો ખોલ ગાળ્યો કે
ઉપા કયાં ? મધ્યરાત્રિ જામી છે; તો તે પોતાનો પૂર્ણિમાનો રાસ ગાય.

અમારો અંગુલિદોર તોડી ચન્દ્રપુષ્પોને અને મહારાં હરપુષ્પોને
જીંદગી ઉપા છાયાસરોવરમાંથી ચન્દ્રિકામાં અને સાહેલીઓમાં ગઇ.

જાણે આંખનાં અતલ ઉંડાણુ નિરખ્યા હોય તેમ હું. તો આ-
શ્ચર્યમુગ્ધ જ ઉભો. સ્વર્ગદર્શન પછી કે માનવી પૃથ્વીપાટલે ઉતરે
એવી મ્હારી સ્થિતિ હતી. જગતના ને જીંદગીના ભેદના પડદા સંકેલાતા
લાગ્યા, ને જીવનના નાટકનો મહાપ્રવેશ ભજવાતો ભાસ્યો.

ઉપર અશ્વત્થ છાયા પાચરતો, ને ચાંદની ચે દઝાડે નહીં માટે
માથે છત્ર ધરતો. હું અશ્વત્થની ગુહામાં હતો, ઉપા ચન્દ્રિકાનાં
અમૃતમાં હતી.

કોયલનો શબ્દ જાણે ગાજતો આવે એમ મ્હારી કોકિલા ટહૂકી-
સખીઓનું આમન્ત્રણ સ્વીકારી ઉપાએ રાસ ઉપાડ્યો.

ઉગી કાંઠ શરદની પૂર્ણિમા રૂપાળી,
વિરાટ આજ રમણે ચ્હડ્યો રે લોલ.

ખીજ રાસ સરિતાની લહરીઓ સરિખડા હતા; આ તો જાણે
રસસાગરના મહામોજ ધૂમતા ને વિસ્તરતા લાગ્યા.

ગગનો ચન્દ્રરેખા ભરી એ ટહૂકો ગાજતો. વિરાટની પેઠે ઉપાનું
અન્તરે રમણે ચ્હડ્યું હતું. એના કંઠમાં એ ઉલ્લાસનો ઉછાળો હતો,
એની અંગઘટા એ મદઓલે ઝોલાં ખાતી હતી. મ્હારા ઉરના ઉંડાણમાં
એ ટહૂકો ઉતર્યો, ને અંતર્જલશાયી વિરાટને ચે રમણે ચ્હડાવ્યો.
મન્દરાચળની દોરી ખેંચતાં ક્ષીરસાગરમાં વમળવતુંજો ઉપડ્યાં હતાં.
તેવા મ્હારા ઉરના સાગર વહોવાવા ને ઉછળવા માંડ્યા.

ચન્દ્રાકરેણની કલિકાઓ સરિખડી-સુન્દરીઓ રાસમાં ધૂમતી
હતી. ઉપાને શબ્દે શબ્દે ઉરની દોરીને આંચકો વાગતો. મ્હારાથી
તે અન્તરતું વહોણું ન ખમંચું, ને હું ચાલ્યો.

ઉપાનો ખીજે ટહૂકો, મ્હારા આત્માના મહાનુભાવ અભિલા-
ષનો જગતમાં જાણે પડઘો પ્રાડતો પાડતો, ચન્દ્રિકાના જલમાં
તરતો-સરતો આવ્યો.

લોકલોક ગાજે ગભીર રસનાલી,

વિરાટ આજ રમણે ચહાયો રે લોલ.

તે બાલિકાએ વિરાટને રમણે જ ચહાવ્યો હતો. બ્રહ્મે બ્રહ્માંડ-
લીલા વિસ્તારી એ અવસરનો ટક્કો ઉષા પાડતી હતી. મહારા ઉરમાંનું
તેમ જ બહારનું બ્રહ્માંડયુક્ત સમસ્ત આજ મહારાસમાં ફૂદડી ફરતું મહેને
ભાસ્તું. ગોપિકાના ફૂલગૂંથ્યા ઘાઘરના ઘેર સમેા ચન્દ્રની તારકગૂંથી.
ચન્દ્રિકાનો ઘેર ગગનમાં ધૂમનો દીડો. વિરાટની ઘેરીગભીરી રસતાલીનો.
અનહદ નાદ અવકાશના મહાસાગર ઓળંગી લોકલોકમાં પરવરતો
લાગ્યો. રાસધૂમતી કે રસિકા સમેાવડી પૃથ્વી યે ધૂમડી ધૂમતી ભાસી.
ઉડતા વિમાનમાં ખેડેલ માનવી યે ઉડે તેમ રમણે ચહડેલા વિરાટમાં હું
પણ વીંઝણા જેવો રમણે ચહડયો. હું ક્યાં હતો, ક્યાં જતો, તે
મહારે સર્વ શૂન્યવત્ હતું. વિરાટ ધૂમનો, ચન્દ્રિકા ધૂમતી, હું ધૂમનો, ને
રાસમાં ઉષા ધૂમતી. મહારે તો તે સમયે એ જ એક પરમ સાત્ય હતું કે-
બ્રહ્માસમાં બ્રહ્માંડનું ને બ્રહ્માંડનાં બાલકોનું નિરન્તરનું ધૂમવું.

રાધિકાજી ને કૃષ્ણચન્દ્ર રમ્યાં હતાં, મહામાયા ને પરબ્રહ્મ રમે છે,
તે પરમ જીવનરાસ ઉષાએ ને મહારે યે આયુષ્યભર રમવો એ જ મહારા
અમર શા આત્માનો ઉદ્દેશ ને આદર્શ, લેક્ષ્ય ને મોક્ષ હતા: એ જ
અમાન રસજીવનની કાલાતીત રસલીલા હતી.

કૃષ્ણપક્ષ

કાલ ને અવકાશ વાળા આજગતમાં તો વિયોગ વિનાના સંયોગ દીઠા નથી, વિન્દ વિનાના વિહાર સાંભળ્યા નથી. દિવસ ને રાત્રીની ઘટમાળ ફરે છે ત્યાં સૂધી અજવાળિયા પછી અધારિયુ જ ઉતરશે. બ્રહ્મભહેલમાં અનસ્ત તેજનો તે બ્રહ્મદિવસ ઉગશે ત્યારે રાત્રીઓ સંકે-
લાઈ જઈ કૃષ્ણપક્ષના અન્ધકારપડદા થે વીંટાળાશે, ને પરમજ્યોતિનાં જ એક સાગરજલ વિસ્તરી રહેશે: સત્ ને ચિત્ના ત્યારે પરમાનન્દ પ્રગટશે.

મૃત્યુલોકમાં તો ત્હેની આશા જ છે.

. માનવી અમ્મર નથી, ને જન્મ ને મૃત્યુ જેવા સંયોગ ને વિયોગે માનવજાતિને, દેહના પાકા રંગ સરિખડા, દીધેલા જ છે.

મહારે થે એવું થયું. આશાને હું જીવનાધાર માનતો, પણ ઇતિહાસ તો નિરાશાના જ રચાવા લાગ્યા.

ને કાને એવું નથી થયું ? એવું મનુષ્ય કોઈએ દીધું છે કે જેના અન્તરમાંથી વિધાદત્તી બાષ્પ ન ઉછળી હોય ? કે જેનાં નયનમાંથી શોકનાં અશ્રુ ન વરસ્યાં હોય ? દીધું હોય તો દાખવો, ઓ દુનિયાના ડાહ્યા ! એવું કોઈ માનવી.

વિરહઝાળમાં ન દાઝ્યા હો તે મહત્તે સુખેથી હસજો; જેમણે એ અડકાના ભેળની કફનીઓ ઓઢી હોય તે અનુકમ્પા ધારજો !

પૃથ્વીપરિક્રમણવાસીઓ અનુભવે છે કે પૃથ્વીના પગથાર સપાટ નથી. બખ્ખે-ત્રણ ત્રણ ગાઉ ઊંચા-આડા પર્વતકોટ ને શૃંગકંગરા છે, બખ્ખે-ત્રણત્રણ ગાઉ ઊંડી ફરતી મહાસાગરની વિશાળ ખાઈઓ છે, છતાં યે રણથૂરા એ નરે છે ને ઓળંગે છે, ને જગતદુર્ગે જયજ્વળ રેપે છે.

દુનિયામાંનો કે અછત દુર્ગ કેાઈ દાખવશે ?

જીવનમાં વારંવાર નથી આવતી એવી તે મ્હારી શરત્પૂર્ણિમાની વળતી સદ્વારથી જ જગતમાં ને મ્હારા જીવનમાં કૃષ્ણપક્ષ બેઠો. ત્ય્હાં સુધી અમ સૌસાગ્યના ચન્દ્રની એક એક કલા વધતી જતી હતી: તે પછી ત્હેની એક એક કલા ઘટવા માંડી.

અમારા ભાગ્યના સોળપાંખડી કમળની એક એક પાંખડી હવે નિત્ય નિત્ય ખરતી થઈ. વણકરમાંતાં પુખ્તો તો દેવવાડીનાં, માનવી પોતે કરમાય છે, તો માનવીનો વાડીઓ ને વાડીઓનાં ફૂલડાં યે કાળની લમાં કરમાય જ ને?

રોજ 'બ્રહ્મમુહૂર્તે' હું જાગતો; આજ 'બ્રહ્મમુહૂર્તે' ઉંઘ્યો. મ્હારા જીવનની ગંગાએ અવળું વહેવું આદર્યું.

પૂર્ણિમાને વળતે દિવસે હું સદ્વારે દશેક વાગતાં ઉઠ્યો. માતાએ આરોગ્ય પૂછ્યું. આરોગ્યના પ્રશ્નોત્તરમાં અર્થહીન એક શબ્દ લોકસંઘ વાપરે છે, ને લક્ષી માતાને ઉત્તર દેતાં મેં પણ ત્હેને કુમકે જોલાવ્યો, ને કહ્યું, હીક છે. શરીરનો થાક તો મ્હારો ઉતર્યો હતો, પણ મનના ત્રિશ્રામ વળ્યા ન હતા. પણ આરોગ્ય પૂછે છે ત્હારે સૌ શરીરનું જ પૂછે છે ને ? અન્તરનું આરોગ્ય કેટલાક પૂછે છે ? જગતમાં વૈધરત્નોએ દુકાનો જોલી છે તે યે દેહનાં આરોગ્યની. આત્માના આરોગ્યની ઔપધીઓના સાચા ધનવન્તરી કય્હારે અવતરશે ? ઓ પ્રભો !

માનવીઓની મહાપાઠશાળાઓમાં માનસશાસ્ત્ર ખમ્મલે છે,

પ્ર. ૫, ૧૧૦

મનસૂનાં નિદાન ને ચિકિત્સા, શસ્ત્રવિદ્યા ઔષધિશાસ્ત્ર ને આરોગ્ય-
સંહિતાઓ કયાં ? મનસૂની ચરકાચાર્ય ને શુશ્રુતાચાર્ય તો ઉપાની-
ષેલી અતુલવિચારુ સખીઓ હતી કે જેમણે ઉપાને અશ્વત્થજાયામાં મહારા-
કરમંડલમાં મોકલી હતી.

પણ એ જાયાદ્વીપમાં ઉપાના આવવાની ઘડીથી જ અમારો
કૃષ્ણપક્ષ બેઠો.

લોક પોતે વાંછે છે તે બીજાને વાંછવા દેતા નથી; લોક પોતે કરે
છે તે બીજાને કેમ કરવા દેતા નહીં હોય ?

એ અશ્વત્થના જાયાસરોવરની કિનાર ઉપર જે અટારીની
જાયાભૂશીરની પાળ પડતી હતી તે અટારીમાં ઉપાનો મ્હોટો ભાઈ ને
તેના ત્રણ મિત્રો હતા. ચન્દનીઓઢેલી સાહેલીઓ ઉપર તેઓએ અન્તરના
ઉભરા સમી અન્તરિક્ષથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી હતી. પણ ઉપા ઉપર મ્હે
અન્તર્વૃષ્ટિ કરી તે ત્હેમણે જોઈ, ને ન રૂચી.

પોતે નયનથી નયન મિલાવ્યાં, ને હસ્યાં, ને આઠનાં સોળ નયન
કીધાં. પણ ઉપાએ બેનાં ચાર કીધાં, ને હસી, તે ન ગમ્યું.

બીજે દિવસે રહેવારે ભાઈએ પિતાને પોતાની કથા ન કહી,
પણ બહેનની કથા કહી. પિતાને પોતાનો કે પુત્રનો યૌવનયુગ યાદ ન.
આવ્યો; માત્ર પુત્રી જ યૌવનદોષની દોષિતા લાગી.

અડધું કહેવાથી અવનીમાં અનર્થ થાય છે એટલા આખું
કહેવાથી નથી થતા.

ભાઈને જે પરનું પાપ લાગ્યું, પિતાને તે ભૂલ લાસી, માતાને
એ હલેતાપણું જણાયું. છતાં એ કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાને દિવસે ઉપાને હુકમ
મળ્યો કે દેવદર્શને કે ધર બહાર જતાં ત્હેણે માતા કે મ્હોટી બહેનનો
સંગાથ કરવો.

કેટલાક હુકમ તો તોડવાને મારે જ ફહડાય છે ને ? લોક ભાંગશે

એમ માનીને જ કેટલાંક એતરોની વાડો વિશેષ મજબૂત રચાય છે.

ઉપાને આજ સૂધી નાથ ન હતી તે ચહાવવા માંડી. પણ ગાય કે વાછડીને નાથ ક્યાંઈ દીડી કે સાંભળ્યું છે ?

પ્રતિપદાની સ્તંભે માતાની આંગળાએ વળગી, જાણે સંસારમાં માતા દોરતી હોય તેમ, ઉપા દેવદર્શને આવી. હું દેવમંડપમાં હતો, ને મન્દિરનાં પગથિયાં ચહડતાં તે ઘેતુ અને ઘેતુવત્સાને મ્હેં દીકાં. વાછડીનાં નયન, વાછડીનાં ચરણની પેઠે, ઘેતુ પછવાડે જ ચાલતાં હતાં. પણ યૌવનને-ને ત્હેમાં ચે નિર્દોષ યૌવનને-ત્રગામે કેટલાંએ ને ફટલી ચહાવી છે ?

દેવદર્શને ઉપા ગઈ ત્યાં દેવમૂર્તિમાં દેવ ન દીકા-કે પછી ગમે તે હો, -પણ ઉપાની આંખડીઓ હિન્ડોલે ચહડી ને મન્દિરને ધ્રુમટ ચૂમડી ખાઈ મ્હારા ઉપર ઉતરી. આજ એમાં ઉદ્ધાસ કે પ્રેતસાદન ન હતાં, પણ પ્રથ ને ચિન્તનભાર વિરાજતા.

વિજળા જેવી તે મીટ પલક પલકી ને નમી ગઈ. વાદળાં જેવાં પોપચાંમાં એ પ્રકાશ ઢંકાયો.

યૌવનનો ઝરો ઉછળે ત્યારે વંડિલોએ ત્હેને નિર્મળા છાંટવી, સરોવરમાં વાગવો. એ પાતાળઝણ સદાનું સજીવન છે, ને જગતનાં કદયાણુ કાજે જગતના કદયાણુનિધાન પ્રગટાવે છે.

મ્હારાં ને ઉપાનાં યૌવનનાં ઝરણુ પ્રગટ્યાં હતાં, ને ત્હેમના ધોધ ગડગડતા હતા. પણ ઉપર મૂણુપક્ષના અન્ધકારઓળા તરવરતા.

ઉપા ગઈ, ને ત્હેની ને મારી વચમાં અણુદીક વાતાવરણ સમા અન્તરાય કાઢીએ પાથર્યાં લાગ્યા.

એ સ્તંભેર ઉપાની ભમ્બરો અણુસંકારેલી અને કરચલિયાળા ઘોરભાયેલી હતી. મૂણુપક્ષની પ્રતિપદાનું તે ચિહ્ન ને પરિણામ હતું.

‘મ્ર. ૩. ૧૧૨

આખી યે રાત્રી મને તે ઘોરંભાયેલી ભંમર ને ત્હેમાંની અંધારેખ કરચલીઓનાં સ્વપ્નામાં પુનઃદર્શન થયાં.

વળતી સ્વવારે નદીએ નદાર્ધ આપ્યા પછી માથે હેતનો હાથ પંપાળતા મ્હને માતાએ ફલફોરમને શબ્દે કહ્યું; દીકરા ! લોકને મ્હોડે કંઈ ગરાણું છે ? જગત તો નરાતાર જૂઠું છે. પણ કોઈની પાછળ આપણે ભમીએ, કે આપણી પાછળ કોઈ ભમે ? મ્હારા તો કહાન કુંવરને કોડીલાં રાધા રાણી લાવીશું—આભમાંથી ચન્દ્રમા ઝડપીને ઉતારીશું. હું તો જાણું છું એ બદી યે છોકરીઓના છાક.

મ્હારી માતા ઉત્તર માગતી નહીં, આજ્ઞા જ કરતી; એટલે મ્હારે કાંઈ બોલવાનું ન હતું.

અલ્પસુદ્ધર્તનો ભોગી કીયો આહાણુ ઉપાદર્શનનો અભાગી રહે છે ? મ્હારે યે એવું થતું. જ્યાં જોઈ ત્યાં અજવાળાંની પૂતળા જેવી ઉપા સ્થામી જ મળતી.

આણુ ફેરવી સ્વવાર ઉગતાં કેટલાંએ અટકાવ્યાં છે ?

તે દિવસે સ્વવારે ઉપાને માથે જલબેડણું, મંદિર ઉપરના કળશ સરિખડું ઝગારા મારતું, પણ કેશભાર વિખરાયેલો ને સંસ્કાર-વિહોણો હતો. તેજના પંખા જેની ઉડતી ઓઢણીની કોરમાંથી તો એકાદ એ શામળી લટો બહાર ફરફરતી. સમતિયાળ ગતિથી પહેલાં જાણે તે સારે રસ્તે નાચતી જેવી જતી આવતી. વિચારમારવિહોણી તે મૃત્યુ-ગતિ ઓસરી હતી; ચિન્તનનો પડછાયો ત્હેનાં પગલાંમાં આજ પડતો જણાતો. મ્હોટી બહેનની હારેહારે હેલ ભરીને જે ગાઇ. માત્ર જલ ભરતાં ભરતાં ક્ષિતિજમંડલની યાત્રા ત્હેના દષ્ટિકિરણે કરી લીધી, ને ક્ષણેક—અધક્ષણેક મ્હને ખરતા તારાની એ જ્યોતિષે ઝાંખ્યો.

દેખતી રીતે જ ઉપા આજ્ઞા પાલકપુત્રી હતી, કલ્યાગરી કુંવરી હતી. પણ માતાપિતા એવી આજ્ઞાઓ કાં કરતાં હશે કે ન પળાય ?

માનવી વીસરી જાય છે કે પુરૂષની દેવી સ્ત્રી છે, સ્ત્રીનો દેવ

પુરુષ છે. આણના અન્તરાય માંડશે તો એ છેમનાં અન્તર પરસ્પર ઉભરાશે ને પૂજશે. નરનારીનાં તત્ત્વો અન્યે-ન્યાશ્રયી છે, અન્યોન્યને કાળે છે. એ લોહયુગકને વેગળાં રાખ્યે આકર્ષણ આથમશે નહીં, પરસ્પરને પામશે ત્યારે જ રિથિતિસ્થાપકતાના સામ્ય ને સૌમનસ્ય સધાશે. જગતના બનેલા ને કલ્પેલા સહુ ઇતિહાસ સાક્ષી ફરશે કે વિયોગથી યોગવાંછના શમી જતી નથી.

એ એક ઝરણુ છે કે જેમાંથી અનેક ઝરણુો નિર્જરે છે. એ સહુ ઝરણુો સાગરમાં જમ સંગમ નહીં પામે ત્યાં સૂધી સારણુ રૂપે, ધોધ રૂપે, નદી રૂપે, મહાનદ રૂપે—અનેક રૂપે એ ભણી વહશે, કે ન્હાં સહુને જીવનના સંગમવિશ્રામ લાધે છે. જે જલ સરોવર સરિખડાં જગતને આરે એકાકી ઉભે છે એ ય આખરે વરાળ થઇ ઉડે છે, અને તે જગતશિખરે સંગમ પામે છે, કે ન્હાંથી છેમનો જન્મ થયો હતો.

સ્રીપુરુષનાં અન્તર્ઝરણાંની કથા એ કંઈક એવી છે.

અમારો કૃષ્ણપક્ષ જામતો જ ગયો. ઉપાના ગાલ ઉપરતું છુંદણું દિવસે દિવસે વધારે શ્યામ થતું હતું. ત્હને વદને ગોપિકાનો રંગ મરી શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના રંગની છાયા પથરાવા માંડી. એ રંગછાયા જ મ્હને કહેતી કે ગોપીકા નિજ કૃષ્ણચિન્તનથી કૃષ્ણમય થતી હતી.

મોરની કબગી એ કેટલીક વેળા ઘેરી પડે છે: ઉપાની ભમ્મર વચ્ચેતું છુંદણું એ એમ શામળું પડતું.

ચન્દ્રની કેરે દિનદિને ભાગતી ગઇ, ને રાત્રીઓ કાળી પડતી ગઇ. શ્રાવણનાં સરવડાં જેવાં અમારાં નયનમાંથી આસોમાં એ સરવડાં કાઢી કાઢી વેળા વરસતાં. ઉપાના ઓઢણાની કાળી કેર જેવી ઝીણી ઝીણી વર્તુળરેખાની કાળી કેર અને પોપચાં ફરતી દોરાતી હતી. "કૃષ્ણ મહારાજે શ્રી રાધિકાજીને પોતાનાં જ જાણે લોચન ધરાવવા ન માંડ્યાં હોય !

અન્દ્રિકા મ્હારા મુખ ઉપરના ઉચ્ચાટના સખ્દો વાંચી ગઈ હતી ને પૂછતી, ભાઈ ! શું છે ? હું કહેતો, સ્હેજ: મારા જેવું ત્હને માહજો ! પણ તે સહમજ ગઈ કે અન્તરના અગ્નિના ધૂમાડાના ગોટાની રજ મ્હારા વદન ઉપર પથરાવા માંડી છે.

મ્હારા ઉરમાં રાત્રિએ ધરતીકંપ જેવું થતું, ને હું વારંવાર નિદ્રામાંથી જાગી ઉડતો, ને નયન ડોલતાં, ને સારા વિશ્વને ડોલતું નિહાળતાં.

એમ કરતાં કરતાં આસોનો કૃષ્ણપક્ષ અડધોક વીત્યો.

કોઈ કહેશે કે પ્રકૃતિનો રંગ કયો ? પ્રભુ કૃષ્ણ રંગે અવતર્યા હતા, ને જગતછત્ર સમા વાદળાનો યે શામળો રંગ છે. પ્રકૃતિમાં ઉતરતાં પરમાત્મા પ્રકૃતિનો રંગ ઓઢે છે, ને આત્મા જન્મે છે ત્હારે શરીરથી જ ત્હેનાં દર્શન થાય છે. અન્તરના અગ્નિ અવતરે છે ત્હારે વદનની ધુમ્મરજથી તે ઓળખાય છે. મ્હને લાગ્યું કે મ્હારા ઉરના જેવો જ જવાલામુખી ઉષાના ઉરમાં યે લલૂકતો હતો, ને ત્હેમના ધૂમાડાની ધૂળ અમારા મુખપત્રે ચઢતી હતી, ને પ્રાકૃતિક રંગે રંગતી હતી.

એ બધું છતાં યે એમ નથી લાગતું કે દિવસને રાત્રી ઉભય પ્રકૃતિનાં બાળક છે ? રાધા ને કૃષ્ણ બન્ને પ્રાકૃતિક રસમૂર્તિઓ છે ? શ્વેતમાં શામળ માંડીને વેદઋચ્યાઓ લખાઈ છે, ને જગતછતિહાસ સહુ એમ જ લખાશે ? તેજ ને અન્ધકાર-ઉભયના યે શું આદ્ય રંગો નથી ?

એ એકાદશીએ સ્વર્ગનાં દ્વાર મ્હારે માટે તો ખુલાં ન હતાં : દેવમંદિરે ઉષાનાં દર્શન ન થયાં, ને દેવનાં મંદિર દેવી વિનાનાં સૂનાં હાસ્યાં. સાંભળ્યું કે ઉષાને તાવ આવ્યો છે.

વિરહિણીઓને તાવ કેમ આવતા હશે ? કોઈ કહે છે ક્રોધીને યે તાવ આવે છે, ને શરવીરને યે તાવ આવે છે. હૈયાતું રુધિર ઉબળ

જે, ને એ રુધિરનો ઉલરો યે ઉણુ છે; ને ક્રોધ ને વિરહ ને શોયની
ચંદીઓમાં હૈયામાં ઉણુતાના ઉલરા આવે છે.

ચાન્દ્રકા એક દિવસ ગાતી હતી, ને એ તહેનું ગીત પછી વારંવાર
ગાઇ સંભળાવી હું તહેને રહીડવતો. આજે એ મ્હને રહીડવવા આવી,
ને કંઈ કંઈ નખરેચાળે નાચતી નાચતી મ્હને ઘરાઇને પજવવા લાગી કે

લકરી જલ જલ હુવે કોયલે, કોયલા જલ હુમ રાખ;
મેં વિરહસેં ઐસી જલી કે ન રહે કોયલે, ન ખાખ.

અમે ભાઈબહેન પરસ્પરને પજવતાં, પણ એકતારાના જે તાર
જેવા અમારા અનુકમ્પ હતા.

એ જે અશિથી દાઝેલી હતી તહેની જવાળામાં હું આજે લડલડ
સળગતો હતો.

હુનીયાડાણાંઓ કેટલીક વાર ગાય છે કે

દિલની કહિયે નહીં, દિલ તો દમયે નહીં.

પણ શું એ ગાનારાં સાચ્યાં છે ? દિલના દિલારામ ઠામઠામ નથી,
ઔટ ને ચોરે નથી. પણ જે માનવીને દિલનું દિલારામ કોઈ યે નથી તહેને
દિલ જ છે કે નહીં એવી શંકા છેક અસ્થાને નથી.

ચન્દ્રિકા ને હું પરસ્પરનાં દિલના દિવાસા હતાં.

વાઘ બારશને દિવસે ઉપાનો વાઘ ચીતરવા ચન્દ્રિકા ઉપાને ઘેર
ગઈ. મહેં તો કહ્યું, વાઘણને વળી ચીતરવી શી ? ચન્દ્રિકા કહે, ના ચાલેઃ
લોકાચાર કરવા જોઈએ.

ઉપાનો વાઘ ચીતરવા જતાં ચન્દ્રિકા જ વાઘણ ચીતરાઇને આવી.
તે આમ બન્યું:—

ઉપાની હવેલીએ ચન્દ્રિકા ગઈ ત્હારે ઉપાની માતા ઉપાને-શુદ્ધાં-
અજળનાં પોતાં માથે મૂકતી હતી, ને એમ ભાગ્યદેશે ઠંડક કરવા મથતી
હતી. ચન્દ્રિકાને દેખતાં જ ઉપા બેઠી થઈ ગઈ, ને બોલવા માંડી. માતાએ

બારે મેઘ તે રાત્રીએ ઉલટયા હતા. ક્યાંક એ અન્ધકાર ઉગળવા ને ક્યાંક એ અન્ધકાર દર્શાવવા બાણે કીધી હોય તહેવી દેવમન્દિરે ને લોક-મન્દિરે દીપમાળાઓ પ્રકાશતી. તારાઓ ફરતાં અબધેર ઝમૂમે છે તહેવી દીવાઓ ફરતી અન્ધકારની ઝાલર ઝમૂમતી હતી. તેજઅન્ધકારના નિત્યસંગ્રામમાં આજની રાત્રીએ તો તેજસેના હારતી ભાસતી હતી.

મહારા જે અન્તરમાં એમ હતું. આશાનિરાશાના રણસંગ્રામમાં આશાનો પરાજય થતો લાગ્યો, ને નિરાશાના કૃષ્ણપક્ષની છેલ્લી મહા-ધોર અન્ધકારવન્તી અમાવાસ્યા વિજયવન્તી થતી ખાસી.

એક રાત્રી આવી કાળા ને લાંબી મહને લાગી: તો છ માસની. ત્યાં અખંડ રાત્રીના અનન્ત શા અન્ધકારનાં મહાવન વિસ્તરતાં હસે ત્યાં શું થતું હશે? આમના છેડા જ્યાં રાત્રીનાં જે છેડા ન જડે એ સ્થિતિ કદપનામાં કળી શકે છે ?

પણ ત્યાં પોહ ફાટે ને દિન ઉગે ત્યારે જે છમાસિકો દિવસ તપે હો ! એનાં જે અજવાળાંના છેડા દુર્ગમ લાગે.

નગરમાં ફટાકડા ફૂટતા હતા તે પ્રત્યેક બન્દૂકની ગોળા મહારા ઉરમાં આવીને વાગતી. ટેટાની તોપો દિલના કુંગર ડોલવતી.

આછેરા ધૂંધટ, ચન્દ્ર ઉપર સરતી આછી મલમલી વાદળી જેવા, એ મુઝાઓના વદનચન્દ્ર આચ્છાદાદ ઉઘડતા.

રસદર્શનના મહારા કોડ પૂરાતા હોય નો મહારા બન્ને લોચન-અપ્પોરિયાં રજનીલર સળગાવું ને ઘડીએ ઘડીએ પલટાતાં ઇન્દ્રવર્ણી અજવાળાં, કલ્પનાના મેઘધનુષી રંગો જેવાં, નગરલરમાં પ્રસરાવું એવે મ્હને ઉમળકો ઉછળતો. પણ ખાણોમાંની સોનારૂપાની ને હીરામાણેકની વેલો જેવી મહારી એ કલ્પનાવેલો હજી તો ઊંડેરા અન્ધકારમાં જ અપ્પકતી, ને ફૂલડાં ખેરવતી.

લોક હવાઇઓ છોડતા, જાણે કે આકાશમાં અજવાળાં ઓછાં છે તે અન્ધકારની ઘટા ઉગળવા મથતા. મહારા યે શેખચક્લી શા વિચારોની હવાઇઓ મહારા આત્માના આલમાંનાં ત્રિમિરવન ઉગળવા ઉડતી, પણ ફોગટ. આદિલાવલિ અજવાળી નથી રાકી એ આમને પૃથ્વીએ પાઠવેલા પલકદીવડા શું અજવાળશે ?

નગરની નાણાવટના ચોકમાં એક ઉમી ન્હાનકડી દીપમાળા સળગતી હતી. ફરતી દુકાનોમાંનાં ઝાકઝમાળ અજવાળાંયે એથી ઝાંખા પડતાં: જાણે વીજળીનો માણેકથંભ નગર વચ્ચે રાખ્યો હોય ને! મ્હને લાગ્યું કે ઉપાને અવયવે અવયવે જવાળા પ્રગટી છે, ને નગરના નંગમાળ સરખાડાં નાણાવટચોકમાં જાણે તે સહુ નગરોના મહાજનને ને નાણાવટીઓને જોધ દેતી દેવી, સહજ ભાવે પ્રાકૃતિક પ્રગટેલી અગ્નિશિખાઓમાં સળગતી સૈન્દર્યકુંભી જેવી, સતી થાય છે.

તે મધરાતે આંસુનો મ્હને ઉભરો ઉભરો આવ્યો, ને એક સરવડું આંખડીની વાદળીઓમાંથી વરસ્યું, પણ તેથી હંયાનો ભાર કે ઘોરંજો ઉતર્યો નહીં. લોચનમાં અન્ધકાર અંજળ્યા હતા તે કાંઈક ઘોવાયા, નિગશાની પાંદડીઓ કાંઈક કુમળી પડી, પણ કૃષ્ણપક્ષનો મેઘાડમ્બર વેરાયો નહીં.

ઉંઘમાં સ્વપ્નામાં યે નાણાવટના ચોકની શતશિખ દીપાવલિની સળગતી કુંભી દીડી. પાંદડાં કરતાં ફૂલડાં ઝાઝેરાં એવું દ્રઢિયા પુષ્પોતું

ઝીંઝીતું ઝાડ તો જોયું છે ને ! એ ઝીંઝીપત્રોની જાણે ખીડીઓ વાળી ડાળેડાળે લટકાવી, એક સામટી સળગાવી, એ ફૂલફૂલ્યા બાલ વૃક્ષને એતાવ્યું હોય એવું સ્વપ્નદર્શન મ્હને થયું. જાણે ફૂલખરણીઓનું ન્હાનકડું સરવ અગ્નિફૂલમાં વેરતું હોય એવા મંદીથી તણખા ખરતા ને મ્હને દઝાડતા.

આયુષ્યની એવી નિરાશાની અમાવાસ્થા કાઢતી જે વીતશે મા. નવીન વર્ષનું પ્રભાત ઉગ્યું, પણ તે કેટલાંનાં અન્તરમાં ? પૂર્વને માંડવડે રંગભર ઉષા પ્રકટી; પણ તે મ્હારી ઉષા ન હતી, કે મ્હારે કાજે જે ન હતી.

બાળકો સખરસ વેચતા. બાળકો બાળક જેટલું જ સહમજે ને ? વસ્તુ વિનાના પડછાયા જેવા એવા રીતરીવાજો હવે શા અર્થના છે ? જીવ વિનાનાં તે શય જેવાં નથી ? દેવસૂનાં મન્દિરોમાં જે દર્શને જશે ? પ્રબળન !

પણ એ સંસારજીવનનાં મૃત્યુ છે કે મૂર્છા ? સંસારની મૂર્છા હશે તો વળશે. જૂઓ ! જૂઓ ! કાઢ કાઢ અંગ હવે ફરકે છે એનાં.

સકલ રસ વેચાતા હતા તે પ્રભાતે મ્હને એકરૂ રસ મળતો ન હતો. રસ વેચાતા મળતા હોત તો જગતમાં કાઢ રસના નિર્ધનિયાં જ ન હોત.

લોક વેચાતાં લે છે તે પુણ્ય નથી લેતાં, રસાલાસનાં પાપ વોહારે છે.

ટેટાની તોપો ફેાડી છોકરાંઓએ જગતને જાહેર કર્યું કે નવા વર્ષનું પ્રભાત પધાયું છે. દેામન્દિરોમાં મંગલા આરતીઓ ગાજી રહી. વિશ્વને વધામણી ઉચ્ચારતો ત્હેમના ઘંટારવનો ગુંજાર એ પ્રભાતે ઝોર મધુરાં ભવિ ય ભાખતો.

હમંગ ને ઉત્ત્યાદનું પ્રભાતિયું ગાતી ગાતી મ્હારી માતા ઉડી ને આંગણામાં દીવડા મૂક્યાઃ જાણે નવા વર્ષના જ્યોતિ અમારે જે આરણે આની ગિરાજ્યા.

પણ કે વધામણીના વાયુ કે ઉત્સાહના પ્રકાર મ્હારા હૈયાના :
આંગણમાં આવ્યા નહીં.

રહવારે ઉજળાં વસ્ત્રપરિધાન સજ્જ શોકસંધ ઘૂમાઘૂમ કરતો હતો.
કોઈક સાધુજનોએ અન્તરનાં ચે અંચળ એવાં ઘોષેલાં ને ઉજળાં સન્ધ્યાં
હતાં. પણ તે પ્રભાપ્રોજ્જવળ આશાવન્તા સૌભાગ્યરંગી રહવારે ચે
મ્હારા અન્તરની અન્ધારઘટા ફાટી ચે નહીં, ને શીટી ચે નહીં. મ્હેં તો
એ કૃષ્ણપક્ષની કાળા કામળા જ ઓઢેલી હતી.

ચન્દ્રિકા ઘેરઘેર મીઠાઈ આપી આવી, મન્દિરે મન્દિરે દર્શન કરી
આવી, ને મ્હને આવી કહ્યું; વીર ! આજના રહવાર જેવું ત્હારું ભાગ્યે
ઉજ્જવળ છે.

તે ખેસતા વર્ષની અપોરે ઉપાની માતા સાથે ઉપાને અન્નકૂટનાં
કર્શને જતાં મ્હેં જોઈ નહીં. એ કુટુંબ કુટુંબવક્ષમી ભૂલી આવેલું મ્હને
આસ્યું.

એવું અંપયુકનિયું મ્હારું નવું વર્ષ એકું. પણ શુકનાવત્તિનાં
સંક્રાંતિ, વેદસંક્રાંતિ સમાં, શું સાચ્યાં જ છે ?

રાત્રિએ હિન્ડોળાખાટે હું હીંચકતો પડ્યો હતો. અન્વકારની
હિન્ડોળાખાટમાં અકાર અભાંડ હીંચકા લેતું હતું. ઉરમાં એ કૃષ્ણપક્ષના
હર્મિઓ ઉજળતા, ને જીવ નાટકનું એ ગીત ગણગણતી હતી કે

હિન્ડોળા સમ સખિ ! હૈયું મુજ ઓલાં ખાય—ખાય.

મહાસાગરના મહામોજમાં હોડકું ઝૂલે એવી મ્હારા હૈયાની હોડી
હોડતી.

ખીજતી રહવારે કેસરકંઠાવટી ને અક્ષતયાળ લઇને ચન્દ્રિકા
મ્હારે ઓરડે આવી મ્હને તિલક કર્યું ને કહ્યું: યુગયુગ પહેલાં આજે
રધુકુલભાણને રાજસિંહાસને પધરાવી શાન્તા બહેને સૌભાગ્યતિલક કર્યું
હતું. ત્હારું ચે સાભાગ્ય સૂર્યવંશીઓના સૂરજ સરિખડું તેજસ્વી છે.

અ. ૮, ૧૨૨

એવાં જ છે—અરુણની રેખા જેવાં—બહેનનાં તિલક ભાઈને આજે ૫ તે-
ભવિષ્યવાણી ભાણું છું: મહેને ત્હારી પયગમ્પરણુ માનજે હો !

એવાં મધુરાં મધુરાં પયગમ્પર ને પયગમ્પરણુ સંસારનાં સકલ-
સન્તાનોને મળજો !

પણ મ્હારો નિરાશાનો કૃષ્ણપક્ષ એક પખવાડિયાનો જ ન હતો-
એ અન્ધકારના શામળા અભેદ પડદા, આભ જેવા, ગહનતાના રંગથી
રંગાયેલા, સહુ દિશાઓ બાંધી લટકતા હતા.

આટઆટલા વિરહના યુગ વિશ્વમાં વીત્યા ને આટઆટલા વિરહી-
ઓ વિરાટને માંડવડે ફૂલેલાં કરમાયાં ત્હો એ હજી વિરહની ઉકિતઓને
અતિશયોક્તિઓ માનનારાં માનવી છે ને ? હોય તો તેઓ અણુઅણુ-
ભવિયાં હશે. વિરહનાં પાતાલજલમાં ત્હેમણે ડૂબકી ખાધી નહીં હોય.

શિયાળાની લાંબી રજનીઓ ઉતરી ત્હારે ઉરના ઉભરા લખવાનો
મહેને ઉછાળો આવ્યો. પ્હેલબ્હેલો પ્રેમપત્ર લખતાં લખતાં કેટકેટલાં
કલમે ને કાગળ ત્હેં બદલ્યાં હતાં ? મ્હેં તો પાંચમી કલમે ને છટ્ટે
કાગળે તે પૂરો કર્યો હતો. વિરહના ઉરઉભરાઓ લખતાં એ છેક એવી
તો નહીં, પણ કંઈક એવી મ્હારી દશા થઈ હતી.

કાગળ ને કલમ લખને બેઠો કે પ્હેલો પ્રશ્ન તો એ થયો કે નવલ-
કથા લખું કે કવિતા ? જગતના કવિઓની જન્મકુંડલીઓ જડે તો
જેજે: ઘણાખરા કવિઓની જન્મતિથિ વિરહપક્ષમાં હોય છે.

અમારો પ્રેમવિરહ અમ્મર કરવાના અલિલાષથી ને જગતની
કવિતામાં એ ઝાળના ભડકા હજી યથાવત્ ઉતર્યા નથી એવી અચળાચળ
માનીનતાથી કવિતા લખવાનો તો નિર્ણય મ્હેં સુગમતાથી કર્યો. પણ
મહાકાવ્ય આદરવું કે ખંડકાવ્ય ? કે હાફિઝ સમાં ગઝલનાં સુલસુલ
બોલાવું, કે અમર સારખડી કાઢીલાના છુટામીઠા ટુકડા ? એ નિર્ણય
તો ત્હારે ન થયો, ને હજી એ બાકી છે.

અમારો પ્રેમવિરહ અમર ન રહ્યો, ને તેથી અમર નથી થયો.

આજે એ મહારી નોંધપોથીઓ નિહાળું છું ત્યારે મ્હને—
સાચ્યું કહું છું હો, વાંચનાર! હસીશ મા.—ઘણી વેળા એમ થાય.
છે કે જગતમાંનું સર્વોત્તમ પ્રેમકાવ્ય લખાવું બાકી રહી જાય એવા
વિધિના વિધાન જ હશે.

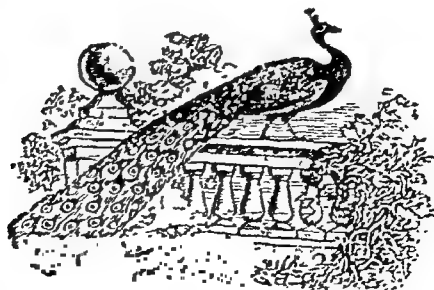
ઉપા કહે છે કે જીવન એ જ સર્વોત્તમ કાવ્ય છે, લખતાં
આવડે તો.

પણ એ શિયાળાની લાંબી વિરહરજનીઓમાં તો હું લખ્યે જ
જતો, નોંધે જ જતો, સારી રાત્રિઓની રાત્રિઓ કલ્પનાતરંગનાં
કંઠ કંઠ ધમડળ ટપકાવ્યે જ જતો, ને દલપતરામની પેલી હોરીમાંની.
અતિશયોક્તિ ગણગણતો ગણગણતો સાચી પાડતો હતો કે.

લખી લખી કાગળ લખવાની લેખણ

ઘણું લખતાં ગદ્ય થાસી.

પૃથ્વી ચાલ્યે જ જાય છે, તેમ હું લખ્યું જ જતો. અદ્ભુત
સાનન્દાશ્ચર્યથી ચન્દ્રિકા એ વાંચતી, ન સહમજતી ત્યાં બુદ્ધિપ્રગલ્ભતા
અગોચર ગહનતા ને અદ્ભુતત્વ માનતી, ને સહમઝયું—અણુસહમઝયું
કંઠકંઠક ઉપાને પડેઆડતી. ઉપા આજે કહે છે કે એ અમ દીર્ઘ-
કૃણુપક્ષમાં એ પ્રેમસન્દેશ જ મહારો તેમ લેનો એ જીવનચન્દ્ર હતો.

દેવમન્દિરે સિંહાસનમાં દેવમૂર્તિ વિરાજે છે તેમ પ્રિયજનના દેહસિંહાસને એ આત્મબન્યોત્તનો અખંડદીવડો ઝળહળે છે. દેવમન્દિરે એ સિંહાસનના દર્શને સંચરે છે? કે સિંહાસનવાસી એ દેવબન્યોત્તિનાં?

માનવી વસ્ત્રોથી દેહને ઢાંકે છે તેમ સરજનહારે દેહીને દેહથી ઢાંકેલો છે. પ્રિયજન પ્રિયતમને વાંછે છે, કે પ્રિયતમનાં વસ્ત્રોને? કાણુ કહેશે કે એ મહાવાંછના વસ્ત્રોની છે? કાણુ કહેશે કે પ્રિયજન પ્રિયતમનાં વસ્ત્રોને અવગણે છે? કાણુ કહેશે કે પ્રિયતમનાં વસ્ત્રો પ્રિયજનને આકર્ષતાં નથી? કાણુ કહેશે કે પ્રિયતમનાં પરિધાનનાં પદ્મવ પ્રિયજનને રસરસ્યનાં ગંભીર મન્ત્રો ભાખતા નથી? કાણુ કહેશે કે પ્રિયજનનાં પરિધાનનાં રંગરૂપપરિમલમાં પ્રિયજન રસસન્દેશ વાંચતા નથી? વિરાટ વર્ણવતાં દ્વંપાયન વ્યાસ ભગવાનેયે ગાયું છે કે

દિવ્યમાલ્યાંવરઘરં દિવ્યગન્ધાનુલેપનમ્

સર્વાશ્ચર્યમયં દેવં અનન્તં વિશ્વતોમુખમ્.

હા, પ્રિયતમનાં દિવ્ય અંબર અને દિવ્ય માલાઓ અને દિવ્ય ગંધલેપન પ્રિયજનની આંખે સર્વ આશ્ચર્યોથી ભરેલાં છે; પણ તે વસ્ત્રવાસી વિરાટ અનન્તતા અને વિશ્વતોમુખતા છે ત્હેની જ ત્હેને દેવવાંછના તો છે.

કાઠ વસ્ત્રોને વાંછતું નથી, સહુ વસ્ત્રધારીને વાંછે છે. કાઠ દેહને વાંછતું નથી, સહુ દેહધારીને વાંછે છે.

અદૃશ્ય કે દૃશ્ય દેવે ન હોય એવા દેવસૂના મન્દિરે કેટલા ભક્તો બંદગી કરવા પરવરે છે? ભક્તો મન્દિરના સૌન્દર્યને પૂજે છે કે મન્દિરવાસી દેવના સૌન્દર્યને?

અન્ન વિના દિવસો વીતી શકે; જલ વિના કલાકો ચાલે, શ્વાસોચ્છવાસ વિના મિનિટો ચે રહેવાય; પણ હૃદયચેતના વિના તો પ્રલકે ન જીવાય. જીવનની તેમ જ રનેહજીવનની એવી જ ઘટના છે. હૃદયચેતન જ તેનું અમર ચેતનતત્ત્વ છે.

પણ પરમેશ્વરે જ આત્માને સૃષ્ટિમાં શરીરવિહોણો ન સરન્વે।
તે દેહી કાળે દેહનાં આભરણ અનાવરયક ન લાગ્યાં, જન્મત્યાજ્ય
ન ભાર્યા-ત્હારથી જગતે દરાવ્યું કે દેહી ને દેહનો નિત્યયોગ તે
જાંઘી, ને દેહી ને દેહનો નિત્યવિયોગ તે મૃત્યુ. પ્રભુને માનવલોક કાળે
આવરયક લાગેલો દેહનો અપરિત્યાગ મનુષ્યે એ આવશ્યક માન્યો એ
શું મનુષ્યનો વાંક ?

સૂજનપરંપરાની મહાગંગા શરીરના શિખરેથી પ્રભુએ પ્રગટેલી
કીધી ત્હારથી તે પહોડના પથરે પૂજવા લાગ્યા. નવચેતન જન્માવતું
બ્રહ્માતું અદ્ભુત સૂજનઝરણ દેહના સરવજલમાંથી પ્રભુએ નિર્ઝરતું
કીધું ત્હારથી તે ગોમતીની માટી એ ગોપીચન્દન રૂપે વન્દના
પામતી થઇ.

પ્રભુએ મનુષ્યને લોચન દીધાં ત્હારથી ત્હેને મૂર્તિપૂજક કીધો.
પૃથ્વીવાસીઓ સદ્ માત્ર ચેતનજ્યોત નથી, કે દિવ્ય ચક્ષુવન્તાં નથી.
સામાન્યતઃ માનવી સ્થૂલચેતન ઉભયનો ઉપાસક હોય તો, ત્હેના
આજન્મ પ્રાકૃતિક સંગરંગનું જ તે શિક્ષણ ને પ્રતિકરણ છે.

પ્રાકૃતિના પટ ઉપર તેજછાયાના રંગ પૂરી બ્રહ્માંડનું મંદાકાવ્ય
પરબ્રહ્મ મૂર્તિઅક્ષરો વડે લખ્યું ત્હારથી મૂર્તિપૂજન જન્મી, ને મનુષ્ય
મૂર્તિપૂજક અન્યો. ત્હાં સૂધી ભાવપ્રદર્શન કાળે શબ્દમાલા આવશ્યક
છે, ને શબ્દમાલાના દર્શન કાળે વર્ણમૂર્તિઓ આવશ્યક છે, ત્હાં સૂધી
તે પોતાની ભાવનાઓનાં દર્શન વાંછશે, ને પ્રભુભક્તિમાં તેમ જ પ્રેમ-
ભક્તિમાં તે મૂર્તિપૂજન માંડશે. પૃથ્વીલોકમાં માનવીને કાળે અમૂર્તિપૂજન
ને મૂર્તિપૂજન ઉભય સત્યપૂજનવિધાન છે. મૂર્તિપૂજનાં મૂલ્ય મનુષ્યની
દેવદીધી આંખમાં છે. મૂર્તિપૂજના ઓ મૂર્તિભંજકો ! મૂર્તિઓ ફોડતાં
પહેલાં મનુષ્યની આંખો ફોડો. માનવજાતિની આંખો ફૂટી જતાં
મૂર્તિદર્શનની આરઝ જગતમાંથી નાબૂદ થશે.

ને ઝોગ રહેમછને જ. ઉત્તરાવરથામાં 'સંયમચક્રવર્તી' યોગીન્દ્ર સુરદાસ મહારાજે તેજમણિ સરિખડી ગન્ને કીકીઓ દોડી હતી કે લોચનને જગદર્શનની લાલસા જ ન રહે.

પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો દ્વારા મનુષ્યને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય છે, તો સ્હમ-બ્રવશે કે આંખને કેટલાક જુદી કેમ કહો છો? નેત્રધર્મ સાચો, તો દર્શનવ્યાપાર સાચો; દર્શન વ્યાપાર સાચો, તો મૂર્તિવાંછના સાચી. મૂર્તિપૂજનાં મૂલ દર્શનેન્દ્રિયની દર્શનભાવનામાં છે. દર્શનેન્દ્રિયની દર્શનભાવનાનાં આયુષ્ય છે એટલાં જગતમાં મૂર્તિપૂજનાં આયુષ્ય છે. અમ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિના ભક્તજનોની તો, રસરસિયા દ્વારામની પેઠે, એક મૂર્તિચન્દ્રની જ અભિગ્રાયા ને ઉપાસના હોય છે.

ત્હમારા પ્રભુ સઘળે રે, અમારા તો એક સ્થળે;
તમો રીઝો ચાંદરણે રે, અમો રીઝું ચન્દ્ર મળ્યે.

ઉપા મહારે! જીવનચન્દ્ર તનો, ને એ ચન્દ્રનાં ચન્દ્રામૃત હું
ખીંછતો. શું રનેહમાં કે શું બ્રહ્માંડમાં એકમેવાદ્વિતીયમ જ પરમ સત્ય
છે, ને ચન્દ્રિકાને બદલે ચન્દ્રપૂજનના રસવિધાનોમાં તે પરમ સિદ્ધાન્ત
જ ચમકે છે.

અનેકપતિવિધાન માનનારાં તો હવે કાક હોય તો ; પણ
અનેકપત્નીવિધાન માનનારાં તો હજી છે. ઉપનિષદની કુમક લક્ષ-
તેઓ ભણે છે કે બહેન્યાથી ઝોાહું થતું નથી, ને પૂર્ણમાંથી
પૂર્ણ લેતાં અવશેષે પૂર્ણ જ રહે છે. તેઓ ભાળે છે કે દાશરથી-
સ્મૃતિમાં અનેક પત્નીવિધાનની પરવાનગી છે. એ સ્મૃતિનાં સદ્-
ભાગ્યે મહને દર્શન થયાં નથી, તેથી મહને તો એમ લાગે છે કે
અનેકપતિવિધાન સમોવકું અનેકપત્નીવિધાન છે. એક સ્થાને એક
કાળે એક જ વસ્તુ રહી શકે, ને એક કાળે એક વસ્તુ એકને જ
અર્પી શકાય: દેહધારીઓના વસ્તુવિચારના એ ન્યાયસિદ્ધાન્ત મહને

તો અનુત્તર જ લાસે છે. એક છતાં અન્ય પતિ કે પત્ની કરનારાંઓ સ્નેહ નહીં પણ બીજું જ કંઈ આપે-લે છે એમ વાંચનાર! ત્હને એ નથી લાગતું ?

રસિકતાના કલાવિધાયકો ગીતથી કર્ણેન્દ્ર દ્વારા ને ચિત્રથી નયનેન્દ્રિય દ્વારા રસનું ઉદ્દાપન કરે છે. અમૂર્ત પૂજના પૂજારી ગાનાં ચાર્યો સાચા છે, અને મૂર્તિપૂજના પૂજારી ચિત્રકારો ખોટા છે એમ ભાખનાર કો રસમીમાંસક હજી જન્મ્યો નથી. ને કાણ કહેશે કે ઝાંકારના ઉચ્ચારણને એ વાયુમૂર્તિ નથી ? ભક્તે, ધ્યાનીએ, જોગીજતીએ ઝાંકારનો ભાવોચ્ચારણ કરી વાયુમૂર્તિ રચી માટે જ ત્હેની ઝાંકારભાવના અસત્ય કહેશે ?

કાલીચેલી ઉપાની આ કવિતા લખી માટે જ મ્હારા ઉપાભાવ જોદ્ધા: એમ ને ? વાંચનાર ! ત્હારી ઉપાને તું એ ન જોલાવતો; ઓ અલ્પકથાકાર ! ત્હારી અલ્પકથા એ બંધ કર; નહીં તો ભાવોચ્ચારણથી વાયુમૂર્તિઓ રચાતાં બુદ્ધિબાહુલ્ય દાખવતા અમ તર્કસાંગધારી મૂર્તિભંજકો ત્હમારો ઉરભાવને જુકા ભાખશે, ને એ વાયુમૂર્તિઓને ભાગવા એ ગદાધરો ગદાઓ ઉઠાવશે.

પરબ્રહ્મે પ્રકૃતિનો સ્વાંગ ધર્યો ત્હારથી પરબ્રહ્મની મૂર્તિ રચાઈ: બ્રહ્મે બ્રહ્માંડ ધારણ કર્યું ત્હારથી એ અંડજ મૂર્તિ અવતરી. નિરખવી કે ન નિરખવી એ સહુ સહુના નેત્રધર્મનો પ્રશ્ન છે.

બકતજનોની અને યોગીશ્વરોની પંચેન્દ્રિયો પ્રભુને વાંછે છે તેમ સ્નેહયોગીન્દ્રોની પંચેન્દ્રિયો પ્રિયતમને વાંછે છે, પ્રિયતમનાં સૌન્દર્યદર્શન નેત્ર વાંછે છે, પ્રિયતમનાં ગીતમાધુર્ય શ્રવણ વાંછે છે, પ્રિયતમનાં મૃદુ સ્પર્શન ત્વચા વાંછે છે, પ્રિયતમનાં અધરામૃત જીહ્વા વાંછે છે પ્રિયતમના પરમેત્કટ ગન્ધ ઘ્રાણેન્દ્રિય વાંછે છે. દેહ દેહને વાંછે છે. આત્મા આત્માને વાંછે છે. કાણ શું નથી વાંછતું. એમ પૂછજો: સર્વ સર્વને વાંછે છે. હું ઉપાનું શું નથી વાંછતો ? મ્હારામાંનું શું ઉપાને નથી વાંછતું ?

મહારં સર્વ ઉપાના સર્વને વાંછે છે. આ પૂર્ણ છે, એ પૂર્ણ છે, પૂર્ણમાં પૂર્ણ લખતાં સર્વ પૂર્ણ છે.

વાંચનાર ! જરા ધીરજ રાખજો. હજી એ ભેદબૂલામણીના આ નહાનકડા ઉકેલતો યે પાર નથી આવ્યો. રસયાત્રામાં ચાક્યો તો નથી ને ? ગંગા ઉતર્યા, ને મહાવનમાં પ્રવેશ હજી બાકી છે.

દેહ ને દેહીની રસમીમાંસાનું આ એક પ્રકરણ છે, ને તે બન્ને માંથી એકકેના કાટયાવધિ ફિરણ જેટલું યે તે લાભું નથી.

ઉપાને મહારી ઇન્દ્રિયો વાંછે છે કે એ એકાદશે ઇન્દ્રિયો દ્વારા મહારે આત્મા ? ઇન્દ્રિયો સ્વતન્ત્ર વ્યક્તિઓ છે ? કે કેા સ્વતન્ત્ર વ્યક્તિની સાધક, અંશુલિઓ શી, અનુચરીઓ ?

વાંચનાર ! તારાં લોચન સદાસર્વદા તેજસ્વી રહેજો, ને તારે ચશમાં પહેરવા વારો ન આવશે. પણ ચશમાં પહેરનારનાં ચશમાં જગત જૂલે છે કે ચશમાં પાછળની આંખ ? હવે એક પગલું આગળ ચાલ, નિત્યભાષાના પડદા વીધી આગળ વિચર. મનુષ્યની આંખડી ને કીકી જગતને નિગ્રહે છે, કે આંખ ને કીકીનાં ચશમાંમાં ચમ્પને ચેતન ? ઉપાને મહારાં ચશમાં કે આંખ નથી નિરખતાં, પણ એ ઉલયમાં ચમ્પઆત્માનાં ફિરણ નિરખે છે. ચેતન લોભમાં ચેતનમૂર્તિને, - દિવ્યરૂપે સાકારને - વીજળાની પાંખો છે; ને તે પાંખોનાં ફિરણપીંચ નિજ સ્થૂલમાં ચમ્પ પરસ્થૂલને ને પરસ્થૂલવાસી ચેતનને - નિરખે - અડકે - અનુભવે છે, અને પરસ્થૂલમાંથી રોમરાજી જેવાં પ્રગટતાં ચેતનફિરણોના સન્દેશા નિજ ચેતનરાજને ચરણે લમ્પ જમ્પ ધરે છે. વૃત્તિઓ સમી ઇન્દ્રિયો યે આત્માની કલાઓ છે, સખીઓ છે, સખીકૃત્ય કરે છે; પોતાને કાજે નહીં, પણ ચેતનને કાજે.

ચન્દ્રિકા ઉપાને વાંછે છે તે પોતાને માટે કે મહારે માટે ?

ઇન્દ્રિયો દેહ કાજે નથી વાંછતી, તેમ દેહ માત્રને યે નથી વાંછતી. વિઘટકમળની પાંખડીઓ સમી પ્રગટતી ને પ્રસરતી પ્રિયજન

નની ધન્દ્રિયો પ્રિયતમ આસપાસ ઉડતી ચેતનવીજળાને વાંછે છે. પ્રિયતમનાં વસ્ત્રાલંકારની લાલસા રહે છે, તેમ પ્રિયતમના દેહની ચે વાંછનાં છે. પણ વસ્ત્રાલંકાર સાથે તે વસ્ત્રવાસી દેહની, તેમ દેહ સંગાથે તે દેહનિવાસી દેહીની ચે પરમ વાંછના પ્રિયચેતનને હોય છે.

ઉષાનાં દર્શને મહારાં રામરામ ખડાં થાય છે, ને એ રામરાજને ઉષાની રામરાજની વાંછના જન્મે છે. પણ લોહચુંબકમાંની આકર્ષણ-વિદ્યુતથી જેમ લોહપતરીઓની રામરાજ ખડી થાય છે, તેમ મહારી ને ઉષાની ખડી થયેલ રામરાજ પણ ચેતનભોમમાં ચેતન્યાકર્ષણનાં કિરણોનો અવતાર જ છે. નેત્રકુંભકમાંથી પ્રગટતાં કિરણો ચન્દ્રકુંભમાંનાં સર્વ કિરણોને વાંછે છે, તેમ મહારી રામરાજમાં અવતરતી ચેતનકુંભની કિરણરાજ ઉષાની રામરાજમાં જન્માન્તર પામતી રહેતી ચેતનકુંભની કિરણરાજની વાંછનાવન્તી છે. પૃથ્વી ઉપર વરસતો વરસાદ જેમ વ્યોમ-દેશથી વરસે છે, તેમ પ્રિયજન ને પ્રિયતમની દેહચુંબક વિદ્યુતનાં પરમ આમ ચેતન્યભોમમાં છે. અંભાંડલીલા તે પરંબ્રહ્મની રમણુખેલના છે, તેમ પ્રિયજનની રસલીલા ચે રસચેતન્યની રમણુખેલના છે.

આત્માનં રથિનં વિદ્ધિ શરીરં રથમેવ ચ;

પ્રાંચનાર ! કહીશ કે રથનાં રણધૂમણુ—કે રસધૂમણુ—રથને કાળે છે, કે રથાને કાળે !

ઉષા કહે છે કે ભોજનની ભૂખ ને પાણીની તૃષ્ણા લાગે છે. તેમ જ હેને મહારી વાંછના ચે પ્રગટે છે. મહારા અનુભવથી કહું છું કે ઉષા સાચું ભાગ્ય છે. માતાના હૃદયમૃતની તૃષ્ણા લઇને આજક જન્મે છે, તેમ મનુષ્યની ચે પ્રિયનાં અમૃતની તૃષ્ણા જન્મજૂની છે. વાવેલા ખીજના ઋતુ ખેસતાં કાલાન્તરે ફળુગા ફૂટે છે, તેમ આજન્મ વાવેલા તે ખીજના ચે કાલાન્તરે ને ઋતુ ખેસતાં ફળુગા ફૂટી છોડકાળે છે, ને મહોર મહોરે છે. ઉષા કહે છે કે અમે જયહારે જયહારે મળાએ છીએ

ત્હારે ત્હને અંગોઅંગની ડાળે-લૂમળે મ્હોર પ્રગટે છે. દેહખંડની ભૂશિરે ભૂશિરે મ્હને જવાલામુખી લભૂકે છે તેથી કહું છું કે ઉપાતું એ કહેવું મહાઅર્થવન્તી રસઝગ્યા છે. મ્હને જવાલા જવાલા કૂટે તો કામળાંગી ઉપાને જવાલાઓને બદલે મ્હોર ઉગે તે યોગ્ય જ છે. વસન્તને આંખે મ્હોર આવે તેમ જીવનની વસન્ત ઉગ્યે માનવરુધિરમાંની રસિકતાના માનવીને આંખલે યે મ્હોર મ્હોરે છે.

યૌવનના ખીલ માનવીવદને પ્રગટે છે, ત્હારે આયુષ્યની વસન્ત બેઠી દેખાય છે. એ આયુષ્યની વસન્ત તે જ પ્રિયતમની વાંછનાની ઝલતુ.

વર્ષાકળે જેમ પપૈયો પુકારે છે તેમ મનુષ્યનો અન્તર્વાસી વિરહ-ગ્રીષ્મનો રનેહતૃપાર્ત પપૈયો એ ઝલતુરાજમાં ટહુકાર્યા કરે છે. સહુ કવિવરોનાં ગાન એ ટહુકારનાં માત્ર અનુગાન જ છે.

જમનાને કાંદો કાનડે બંસી બગાવી ત્હમાં એ ટહુકાર હતો, આત્માની એ આરઝૂનો બોલ હતો. જીવનના જમનાનાં ઘેરાં જલમાં આત્માની બંસીનો એ શબ્દ ઢાળાયો હતો. ગોપની ગોપી પ્રત્યેની ગોપલાવનાનાં એ ગીત હતાં.

આત્મા જેટલી જ સહુ સહલાવનાઓ યે અમ્મર છે, ને આત્મા જેટલી જ રનેહલાવના યે અમ્મર છે. પરબ્રહ્મને પ્રકૃતિને કાળે ને વિષ્ણુ ભગવાનને મહાલક્ષ્મીજી પ્રત્યે તે જ ભાવ છે જેના તણખા પ્રિયજનોનાં પ્રેમમન્દિરમાં આજે યે પૂજ્ય છે.

અને રનેહ તે શું છે? ચોરી છે, લૂંટ છે, દાન છે, કે વિજય છે? ચોરે તે ચોર, લૂંટે તે લૂંટારો, માગ્યાં દાન પામે તે લિશ્તુ. અશ્વમેધ જીતે તે ચક્રવર્તી: એ તો શાસ્ત્રજૂના સત્યો છે. ઇન્દ્રે અહત્યાનો ને સેકસ્ટસે દ્યુકેશિયાનો વ્રતભંગ કીધો તે ચોરી; ને રાવણે સીતાનું ને પેરિસે હેલનનું હરણ કીધું તે લૂંટ. એ રસ નથી, રસાલાસ છે: અમૃત

નથી, વિષ છે; જીવન નથી, ખૂન છે. શકુન્તલાના આશ્રમમાં મૃગલી-
ઓના શિકારનો નિષેધ છે. પણ દુષ્યન્ત મહારાજે ભિક્ષુ હતા, તે
સદ્ભાગ્યશાળી એ માગ્યાં રસદાન પામ્યા હતા. રસદેશના મહાવીરોની
એ ઇચ્છા કે આશા નથી હોતી. એ રધુકુળભાણુ રાધવ ને એ ગાંડીવ-
ધનવા અર્જુન તો નિજ રસેશ્વરીનાં ગુણકીર્તન સુણી સ્વયંવરમાં સંચરે,
ત્રાંબક તોડી કે મત્સ્ય વેધી પુરુષાતન પ્રકાશે, સ્વયંવર જીતે, ને નિજ
સીતા કે દ્રૌપદીની નિજ ગુણવીરત્વને સમર્પેલી વિજયવરમાળ પામે.
રસનો વીરકેસરી સુન્દરીના સૌન્દર્યની ચોરી નથી વાંછતો, લૂંટ નથી
વાંછતો, ભિક્ષાનાં દાને નથી વાંછતો; પ્રભુ ભકતનાં વાંછે છે તહેનાં સ્વતન્ત્ર
ને સ્વેચ્છાજન્ય સુન્દરીનાં સૌન્દર્યનાં સમર્પણ વાંછે છે, અંગના એ
અભિષેક ને પ્રાણની એ પુષ્પવૃષ્ટિ ઇચ્છે છે. ‘રસિકવર! ત્હમે જ
યોગ્ય છો, લો આ ફૂલછાવનાં ફૂલ:’ દેહ ને દેહીના એવા ઉપહારની
પ્રેમીઓને પરસ્પર પીપાસા હોય છે. જે તરણશ્રદ્ધાથી યોજનગન્ધાના
નાવમાં સાન્તતુ ઐહા તહેવી જ રસશ્રદ્ધાનાં સમર્પણની નિજ
યોજનગન્ધા કનેથી સૌ સાન્તતુને આરઝૂ છે. સંકાન ને શઢ જેવાં
એક નૌકામાં એ વિચરે, ને એ હલ્લેસાંની એક ગતિ જેવાં એ જતાં એકં
જીવન વહતાં થાય, એ રસિકોની રસભાવના છે. સરિતા ધસતી સાગર
ભણી વહે, સાગર ઉજળતો સરિતાને સત્કારી મીઠો થાય, ને રસછોળમાં
રસછોળ ગૂંથી પરસ્પરમાં સમાય, એ અન્યોન્યના ઉરઅભિનન્દન ને
રસસત્કારને પ્રેમના મહાવીર રસવિજય કહે છે. એ સ્નેહ ને એ
સ્નેહનાં જીવન

પ્રભુએ પ્રકૃતિને સૂર્યકિરણની અર્ચા કીધી ત્યારથી નારી તે
નરની દેવી. પ્રકૃતિએ પ્રભુને પૂર્ણિમાનો ચન્દ્રક કીધો ત્યારથી નર તે
નારીનો દેવ. સ્ત્રીપુરુષ એક જ બ્રહ્મવેલનાં એ ફૂલ છે: કોણ કોનાંથી
ચલે-ઉતરે?

પાઠક! દ્વૈતવાદથી ભડકે છે? તો તું સ્નેહીમીમાંસા નહીં શીખે.

તું ત્હને જ વાંછે છે, કે ત્હારી ઉપાને? ત્હારી ઉપા પોતાને જ વાંછે છે, કે ત્હને? દ્વૈતવાદને ખોટો કહેનારાં સ્નેહનાં સાજનિયાં નથી. હું ઉપાને વાંછું છું, ને ઉપા મ્હને વાંછે છે.

एकोहम् बहुस्याम् પરમાત્માએ ભાખ્યું ત્હારથી દ્વીવચન તો શું પણ બહુવચનનો જન્મ થયો; ને એ બ્રહ્મલીલા સંકેલાશે નહીં ત્હાં સુધી બહુવચન ભાષાવ્યાકરણમાંથી તેમ જ બ્રહ્માંડના વસ્તુવ્યાકરણમાંથી લુપ્ત થશે નહીં.

વડલાનું એક થડે સાચું, ત્હેની ફેટલીક ડાળીઓ યે સાચી, ત્હેમની બહુ ડાંખળીઓ યે સાચી, અને ત્હેમનાં અસંખ્ય પાંદડાંઓ યે સાચાં. એ સહુમાં પ્રાણસ્ય પ્રાણ સમેા એક રસ વહે છે તે જોટલું ખરું છે તેટલું જ ખરું એ છે કે તે એક જ રસના પરમ તત્વથી પોપાતા. અનેક રંગરૂપગુણધારી વ્યક્તિભાવ પણ વિલસે છે.

અદ્વૈતે સાચું છે ને દ્વૈતે સાચું છે. દ્વૈત સાચું ન હોય તો અદ્વૈત ખોટું પડે. દ્વૈત વિના કેાનું અદ્વૈત? ઉપા કહે છે કે રાસમાં ફરતાં ત્હેના એ હાથ તાળી પાડવા આકર્ષાય છે ત્હેવા અમારા સકલ જીવનના દ્વૈતભાવ પરંપર ભણી અદ્વૈતભાવે આકર્ષાય છે.

પેણ એ જીવનતાળી પડી કે નહીં? એ કાળે તો અમ સમસ્ત જીવનનો તે મહાપ્રશ્ન હતો.

શ્રુતિવાક્યાનુસાર એક ને બેના ભેદ નથી, પણ એક ને બહુના ભેદ છે. તત્તતઃ એકનેકવાદ જ ખરો છે. એક જ્યોતિર્વન્તા અનેક નાર-લિપા ગગનમાં પ્રકાશે છે.

અદ્વૈત શબ્દની સિદ્ધિ દ્વૈત શબ્દમાંથી છે, ને અદ્વૈત શબ્દને વિશે જ દ્વૈત શબ્દ વસેલો છે, તેમ અદ્વૈતભાવની સિદ્ધિ યે દ્વૈતભાવમાંથી છે, અને અદ્વૈતભાવને વિશે પણ દ્વૈતભાવ વસેલો છે. અદ્વૈત કેાની? દ્વૈતનાં જ. જગતનાં માતપિતાને વાગર્યાવિવ સંપૃક્તૌ કહેલાં છે. વાણી ને અર્થ, એક છે કે જૂદાં? જૂદાં છતાં એક છે, એક છતાં

જૂઠાં છે. ઉપા અને મ્હારા જેવાં, પ્રિયતમ અને પ્રિયતમા જેવાં, રાધા અને કૃષ્ણ જેવાં.

વિસર્જનાં એ ઠપકાનો એક ઉચ્ચાર ને સ્તિરિયોસ્કોપમાંની એ છબિઓમાંનું એક દર્શનઃ એનું નામ દ્વૈતાદ્વૈતભાવ.

એક કિરણમાં સાત રંગ, ને સાત રંગમાં એક કિરણ; એક લ્યોતિનાં અનેક કિરણ, ને અનેક કિરણનો એક લ્યોતિઃ એનું નામ એકાનેકવાદ.

હું ચે સાચો, ને ઉપા ચે સાચીઃ તું ચે સાચો ને ત્હારી ઉપા ચે સાચી. આપણે સહુ કાંઈ અંજવાનાં જળ નથી, કે રાત્રીનાં સ્વપ્ન-તરંગ નથી. આપણે સહુ અનન્તનાં અજવાળાંવાળા દિવસના વાસી અનન્તનાં કુમાર ને કુમારી છીએ. અનન્તને આંગણે ખેલિયે છીએ, અનન્તની લીલા રચિયે છીએ.

સહુ પ્રિયતમ ને પ્રિયતમા અનન્તના જ વંશનાં વંશજ છે. સાન્ત છે તે લીલા છે, અનન્તની રસજલની ઉર્મિઓ છે, રસજલ સમાવડ સાચી છે.

નરસૈયાએ ગાયું છે કે ‘અલ્લ લટકાં કરે અલ્લ પાસેઃ’ અમને તે અર્થ લાગે છે. ઉપાનાં મરકલકાં મ્હને ને મ્હારાં મરકલકાં ઉપાને પ્રેમના પરમ સત્યોનાં એવાં અલ્લલટકાં જ લાસે છે. વાંચનાર ! તું હસે છે, ને ગાંઠ જેવું કંઠે છે. હશે, તું સાચો દયશ. હું જ સાચો એમ મ્હાઈં ચે કહેવું નથી. પણ મેરુ ડગે, અલ્લાંડ ચળે, ત્હો ચે ઉપા તો સાચી જ છે. શું તારી ઉપા ચે એવી સાચી નથી ? ને એ ત્હારી ઉપા ચે એવું ભાખતી નથી ? પૃથ્વી જોજો-કાંકા હોય તો ફરીથી એક વેળા એવાં ‘અલ્લલટકાં’ કરીને.

ને-સૌન્દર્ય સૌન્દર્યને બોધાવે છે, રસિકતા રસિકતાને આમન્ત્રે છેઃ અસૌન્દર્યને નહી, અરસિકતાને ચે નહીં. કારણ કે સૌન્દર્ય નીતિ ને પ્રભુતા છે, અસૌન્દર્ય અનીતિ ને અપ્રભુતા છે. મનુષ્યની પ્રથમ

સહજં વૃત્તિ પુણ્ય છે, મનુષ્યની દ્વિતીય અંતે વિક્ષીડિત વૃત્તિ પાપની છે તેથી જ પ્રભુનો પુણ્યબાલક સૌન્દર્યાભિમુખ છે, ને અસૌન્દર્યાભિમુખ નથી.

અને સૌન્દર્ય એટલે ઘોળો રંગ જ નહીં હો ! એમ હોત તો પ્રભુનો પુણ્યવિતાર અસુન્દર કહેવાત, ને રસમૂર્તિ રાધિકાજી અસૌન્દર્યનાં ઉપાસક ઠરત.

પ્રકૃતિ દેવીના મહાપ્રાસાદમાં સુન્દરતા નિયમ છે, અસુન્દરતા અપવાદ છે, ને અપવાદોમાંથી સિદ્ધાન્તો સારવવાનો ઇગરો તો મૃગજળ ને સર્પરજ્જુભ્રમનાં સ્વપ્નજળમાં રમતા વેદાન્તાચાર્યોને કાજો જ રહેવા ઘો. અસુન્દર ફૂલ કે અસુન્દર તારો ક્યાંઈ દીઠાં છે ? પરમ-આત્મા પરમ સૌન્દર્યનિધાન છે, તેથી પ્રભુનાં પુત્રપુત્રીઓ સૌન્દર્યપૂજનાં પૂજારી છે. રશેશનાં રસસન્તાનોને રસસુન્દરતાની પ્રભુતાનાં આકર્ષણ છે.

મનુષ્ય સ્વભાવસુન્દર છે, શું નર કે શું નાર.

ખીજમાં રસ છે ત્હેનું પ્રાકૃતિક મૂર્તસ્વરૂપ તે પુણ્ય : તેમ નરનારીની અન્તર્વાસી રસિકતાનું પ્રાકૃતિક પ્રતિમાદર્શન તે સુન્દરતા. રસનાં જામેલાં પુણ્યો તે સૌન્દર્ય. એ કારણે જ રસિકડાં સૌ સુન્દર હોય છે, ને સુન્દર સહુ રસિકડાં હોય છે. પ્રિયજનના દેહ દેહનાં સૌન્દર્યને વાંછે છે, પ્રિયજનના આત્મા આત્માના સૌન્દર્યને વાંછે છે. પ્રિયમું શું શેને વાંછતું નથી ? પ્રિયતું સકલ સૌન્દર્ય પ્રિયનાં સૌન્દર્ય-સર્વસ્વને વાંછે છે.

વિશ્વની વિકૃતિઓ ત્હેં નિરખી છે ? બગ્ગાતકારે વિધવા રહેલી કે યૌવનયુગમાં કુમારિકા રહેલીને નિરખી મળે વિશ્વની વિકૃતિઓ ને વિધાતાની વિચિત્રતા યાદ આવે છે. મળે તો એ ફૂલડાં વિનાના ફૂલછોડ ભાસે છે. ઋતુરાજ જામ્યે ચે જાણે મ્હેર વિનાના આંખલિયા ઉગા.

નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કે બ્રહ્મચારિણી પૃથ્વીને પગથાર બ્રહ્મવેલીનાં બ્રહ્મ-
ફૂલડાં છે. સ્મરણસંગી પ્રેમવ્રતિયાં વિધુર કે વિધવા સંસારના અગ્રાર
મહાવનમાં સ્નેહનાં સન્તજન છે. પણ સંન્નેગચ્છાત્કારની વિધવા ને
કુમારી નવયૌવનાઓ તે વસ તપુર્ણિમાની ધન્ય ચન્દ્રિકામાં પ્રગટેલી
હોળીઓની જ્વાલાઓ લાસે છે, અણુપુર્ણા કોડની ચિતાઓ લાગે છે,

આળસગન ને પ્રાદસગન બન્ને ખોટાં છે. રસશાસ્ત્રમાં તે ધ્યાનવ્રતન
જ સાચ્યાં છે.

બ્રહ્મડમાં એ વિધનાં મહામળો છે: કેન્દ્રગામીને કેન્દ્રાપગામી. ત્હેમાં
એક કોટિ દેવની, બીજી શયતાનની; એક તેજની, બીજી અન્ધકારની;
એક જીવનની, બીજી મૃત્યુની. એકનો પરિવાર સ્નેહવાત્સલ્યાદિ સમન્વયી
વિભૂતિઓ, બીજાનો પરિવાર ધર્ષ્યાદ્રિષ્યાદિ કુમંપિણી પ્રવૃત્તિઓ સૂર્ય-
માલાઓના ને સમસ્ત વિરાટના ચક્રમણ ને ધરીરમણ પ્રગટયાત્કારથી
અહર્મઝદ ને અહરમનના, દેવ ને દાનવના, મહારામ જન્મ્યા છે.

નરનારીનાં મહાયુસ્ત્વાકર્ષણ કેન્દ્રગામી છે, ને તેથી દેવી, અહર્મઝદનાં
છે. માટે જ આટઆટલા યુગ વીત્યે યે ત્હેનાં યશોગાન ગાતાં કવિગણ
વિરામ્યા કે થાક્યા નથી.

મહતે થાય છે કે અહોરાત્ર ને આયુષ્યના અન્ત સૂચી ઉપાની આ કથા
આલેખ્યાં જ કરું. પણ આંખે મહાર એસે એટલી કેરીઓ ન ઉતરે, ને
મનુષ્યને અલિલ્લ પ જાગે એટલાં કળ ન હોય.

પૃથ્વી ઉપર પહેલો સૂર્ય ઉગ્યો, ને મનુષ્યે એ માર્તંડરાજનાં પ્રથમ
દર્શન ચક્રિત નયને કીધાં એવા આશ્ચર્ય પ્રિયતમના પ્રથમ સાન્દ્યદર્શને
પ્રિયજનને થાય છે. સારા દિવસભર કુતુકનોમને નિરખાયેલો ભાસ્કર
રજની ઉતરે આથમે, ને અન્ધકારની વાદળગુફામાં રહેલી વાર
ફૂમે, ને માનવઆંખડી દિશદિશની ઝાડીઓમાં એને શોધની લાગે,

એવાં પ્રિયનાં પહેલાં આકર્ષણ પ્રિયજનને આકર્ષે છે. પ્રાતઃકાળે પુન-
રપિ સૂર્યોદય ઉગ્યે અન્ધકાર ધોવાય ને અજવાળાં અવની ભરી ઉઠી
રહે એટલે એ ભાસ્કરનાં ભર્ગનો પૂજ્ય ભાવ પ્રગટે એવો પૂજ્યભાવ
વ્હાલાંઓને વ્હાલાઓ માટે પ્રગટે છે. પ્રભાતના અરુણોદય સરિખડી
એ પૂજ્યભાવની કાલિકામાંથી સહનારની મધુરીશીળા પ્રભાસુધા સમી
વત્સલતાની પરિમલવન્તી પાંખડીઓ ઉઘડે છે, અને મધ્યાહ્ન તપતાં
ઉન્હાળાના બાપોર સમી મદ્યેલછાઓનો ચે ઉભરો ન્હડે છે. પૂર્ણિમાની
રાત્રીએ એ સૂર્યરાજના સ્નેહાવતારરૂપ ચન્દ્રરાજ રાત્રીભર પ્રકાશે છે,
જો કે તે સુધાકરમાં શશાંકનો ચન્દ્રક, તેજવદને ચામ છુદણા જેવો
વિરાગ રહે છે. ને એ પૂર્ણિમાની રજનીમાં ચન્દ્રિકા સરિખડી રસ-
લીલા ફૂંડી ફરે છે, ને ભાવનાનાં વૃત્ત, જ્યોત્સ્નિકાની ઉર્મિઓ સમે-
વડાં, સુલલિત હાસ્યે હસી રહે છે. પણ એ ચંદનીના મહાસાગરને ચે તલ
છે, અતલ નથી; ને સંસારની એ અપૂર્ણતામાં વસેલી પરમ કરુણતા
કાલવકાશભરમાં નિત્યપથરાએલી રહે છે. એવી રસની ભેદાવલિ આર
છે. ને સાગરની તરંગાવલિ ગણી જાય નહીં, તેમ એ રસની ભેદાવલિની
ચે પરંપરા ગણી ગણાય એવી નથી. જીવનના સૂર્યની ને સૂર્યતેજની
એ ગહન ભેદાવલિ છે. પણ રસાનન્તની ભેદભૂમિકા તો સૌથી ચે ગહન-
તમ છે. ઋષિઓએ ઉચ્ચાર્યું કે રસો વૈ સઃ એ શાશ્વત મોક્ષભૂમિનહ
ભેદમહેલો દેવમણિએ બાંધ્યાં છે ને દેવરત્ને શણગારેલા છે.

સ્નેહની સંમાધિની કથા કહેવી હજી અધૂરી છે. વાંચનાર ! કંટાળ્યાં
તો નથી ને ! પ્રેમનાં પૃથક્કરણ કરવાં તો મ્હને ચે નથી ગમતાં; પણ
ઉપાની પુણ્યકથા કથતાં મ્હને તો સદા પરમ પ્રમોદ જ છે. ત્હારાં
પ્રિયતમના ભાવમાં ઉડવું શું ત્હને કદી થકે છે ?

નિઃશ્વસ્ય તો સહુએ દીઠાં છે. ખુદશી આંખ આગળથી જગત
અલોપ થાય એ તો ત્હેં ચે અનુભવ્યું છે. પોપચાંના પડદા ખુદ્દા
છંતાં ને કીકીના હીરા તેજસ્વી છતાં દષ્ટિમાંના દૈવત ઉપરામ

પામે, ને દરિયાના ઓટ સમી દષ્ટિની ભરતીનેા ઓટ થઇ એ કિરણો. અન્તરમાં સંકીર્ણ થાય એ તો તહારાથી પણ કાંઇ અબાણ્યું નથી. વિચારને વિમાને આત્મા ઉડતાં સ્થૂલ સરી પડે, ઇન્દ્રિયો ઓસરી બન્ય, ને ચેતનવિદ્યુત આત્માના અહમહેત્વમાં જઇ સંકેલાઇ વિરાજેઃ એમાં તો તહેને આશ્ચર્ય કે ચમત્કાર ભાસતાં નથી.

તહેને જે કોઇ કેઇ વેગા સહજસાધ્ય છે, યોગશાસ્ત્રના શાસ્ત્ર વિજ્ઞાનીઓએ તહેને યત્નસિદ્ધ કીધું છે. નગરનાં ભક્તજન જેમ દેવમન્દિરમાં ઉભરાય તેમ દેહનગરનિવાસિની ઇન્દ્રિયો ને વૃત્તિઓ આત્મમન્દિરમાં દોડી આવે છે. પણ મહાભક્તોનેા ભકિતભાવ મન્દિરના ધુમ્મટ ફોડી ગગન ઓળંગી અહમ્મોકમાં વિચરે છે, તેમ યોગીશ્વરો ચે દેહનાં દૈવત સંકેલી લઇ, ચેતનવિમાનમાં આરૂઢ થઇ, માનવીના સંસારમાં, વિશ્વના અનન્ત વ્યાપવિસ્તારમાં, ને પરબ્રહ્મના અહમ્મોકમાં ઉડે છે. પ્રાણવિનિમય પરકાયાપ્રવેશ, અહમ્મસમાધિ, એવાં આત્માનાં ઉદ્ધયનની પ્રક્રિયાઓના પૃથક્ પૃથક્ પારિભાષિક નામ છે.

સ્નેહયોગ, સ્નેહજીવન, સ્નેહસમાધિ ચે એવાં છે. સ્થૂલપ્રવેશી કિરણોની પેઠે પ્રિયતમચેતનનાં સ્નેહકિરણો પ્રિયજનચેતનનાં સ્નેહકિરણોથી ગૂંથાય, દીલના તન્તુઓ વણાઇ એક દિલદોર રચાય, એ સ્નેહયોગીઓનેા સ્નેહયોગ. ઉરના ઉભરા રુધીરમાં ઉભરાય, ને વેલીઓની પાંદડીઓ સમોવડી ગૂંથાએલી એ શરીરીની શરીરપાંદડીઓ સંસારવાડીમાં એક માંડવડે સોહાય એ સ્નેહસંસારીઓનાં સ્નેહજીવન. દષ્ટિમાં ખડો છતાં ચે દેહને ન નીરખે, ગૂંથાએલી ડાળાએ ડાળા જેવાં અંગોઅંગ ગૂંથાયાં છતાં અંગમાંથી વીરમેલાં ચેતન, પૃથ્વી ઉપરથી ગગનમાં ઉડતાં તેજપ્રાણ સમાં, સ્નેહના અન્તરિક્ષમાં એ પાંખીની જે પાંખ જેવાં જે છતાં એક પુણ્યગતિ સાધતાં પરમ રસભોમમાં જે વિચરેઃ તે માનવીની સ્નેહસમાધિ. સ્નેહનાં એ ત્રણે સ્વરૂપ-યોગ જીવન ને સમાધિ-પુણ્ય છે, પ્રભુતા છે, જગતનું સૌભાગ્ય છે, સંસારમન્દિરમાંની દેવપ્રતીમા છે, અહાંડમાંની આત્મી રસકલા છે.

સ્નેહબાણે સ્નેહીજનનાં હૈયાં કાણે નથી વીંધી બાંધ્યાં? સ્નેહયોગના પરકાયાપ્રવેશ સ્હમભવવા પડશે ?

આહ્મી સ્થિતિનાં અહમહેલનાં અહમતેજ કેનાં છે ? અમી જેવાં આળનારાં, કે અમૃત જેવાં દારનારાં ? સ્નેહમુક્તીની યે પરમ સ્થિતિનો એ તાળો છે. સ્નેહનાં તેજે પીથૂષપ્રસ્થવન્તાં છે. નથી એ મદિરાનો નિશો, નથી એ ઝહેરનાં મૃત્યુ, નથી એ વહનીની ઝાળ. સ્નેહની આહ્મી સ્થિતિ તો પ્રસન્નતા ને સૌમનસ્ય છે, વત્સલતા ને ચિત્તપ્રસાદ છે. પ્રેમના પરમ રસાનન્દ તો સર્ચ્ચીદાનન્દની જ કલા છે.

સૃજનજૂની રસિકતાની એ ભેદભૂમિમાં એમ અમે રમતાં હતાં. ઉષાના રસભાવ મળે વાંછતા ને મહારા રસભાવ ઉષાને વાંછતા. ઉષાની કવિતા મળે બોલાવતી, ને મહારી કવિતા ઉષાને બોલાવતી. એમ અમારા રસશવનનું મહાકાવ્ય રચાતું હતું.

ઓ મુખડાંનાં લોહુપો ! સ્નેહ કેવળ સુખ નથી. નહીં તો વિપ્ર-લંબ શૃંગારનો દુઃખયુગ સ્નેહયુગ ન કહેવાત.

સ્નેહ એટલે શવનજ્યોત, સકલ સંસારનો અમૃતદીવડો. આયુ-ધ્યયાત્રાની એ પ્રેરણા છે, અલ્પધામની તે પાંખ છે.

સ્નેહજન્મની તિથિથી શવનમાં કવિતા જન્મે છે. જો શવનમાં કવિતા ન જન્મે તો જાણજો કે શવનમાં સ્નેહ જ જન્મે નથી.

એ સ્નેહવર્ષા વરસતાં શવનમાં ઉત્સાહ સાદસ વીરત્વના ફૂવારા ઉડી રહે છે. શરદનાં જલ જેવાં નિર્મળ ને વેગવન્તાં શવનનાં જળનાં પૂર સ્નેહની ઋતુમાં વહે છે.

વાંચનાર ! એ ચિરકાળની ભેદભૂમિમાં એક પડદો યે તારે કાજે ઉઘડ્યો કે નહિ ? આ શબ્દોમાં તારા આજના અનુભવ નહીં ને સ્મરણો હોય ત્હો યે બસ છે; સ્મરણો નહીં ને આશાઓ હોય. ત્હો યે પૂરતું છે. પૂર્વમાંથી નહીં તો પશ્ચિમમાંથી પડછાયા પડે જ

છે, તેમ ત્હારાં ભૂતકાલની નદી તો ભવિષ્યની ડાયાઓ આમાં ત્હને નિરખાવે !

હિપા અને હું એ ચિરકાલની ભેદભૂકામણીમાંનાં જૂઠાં જૂઠાં વનમાં ત્હારે તો ભમતાં હતાં, ને એક બીજને આગ્રેથી બોલાવતાં હતાં. અમે એ પ્રેમનાં આમન્ત્રણનાં ગીત સાંભળતાં હતાં. કદી કદી કંઠાંકરસજલને તીરે મળતાં ને આનંદતાં. ત્હો યે એ ભેદ અદ્ય જ અમને ઉકલતા. એવી જ છે અટપટી એ સ્નેહના સનાતન ભેદોની ગદન ભૂમિકા.

સરિતાને એ કાંઠે એઠેલાં ચક્રવાક ને ચક્રવાકી રાત્રિબર પરસ્પરને પોકારે, તેમ જીવનની સરિતાને એ કાંઠે એઠેલાં હું ને હિપા પરસ્પરને અન્ધકારમાં પોકારતાં હતાં. સમસ્ત જીવનના તે પોકાર હતા, આખ્યા આયુષ્યના એ ઉચ્ચારણ હતા. અનન્તતાના આંખાવાડિયાની એ કાયલો બાણે પરસ્પરને પોકારતી હતી.

સ્નેહેશ્વરના આશીર્વાદ ઉતરે સ્નેહનાં સૌ પંખિડાં ઉપર.

સંજીવન

વાંચનાર ! ચમત્કારને તહમે માનો છો ? મ્હેં તો જીવનમાં ચમત્કાર જોયા ને અનુભવ્યા છે.

ફરતી ફરતી વળી વસન્ત આવી. પણ મહારા અન્તરની વસન્ત પાછી નહીં જ પધારે એમ મ્હને લાગ્યું.

ફૂલરોપને કળીઓ બેડી, કળીઓ ખીલી ફૂલ થયાં; પણ મહારા આશાના ફૂલરોપને કળી થે ન બેડી, ને ફૂલ પણ ન ઉઘડ્યાં.

ઉષાને આંગણે ગુલાબનો ખગીચો હતો. તે ખગીચાની ક્યારી ક્યારી નાણે ફૂલભરી છાંય બની રહી. ફૂલવાડીમાં ફરતી ઉષા અપ્રુક્ષપુષ્પ ગુલાબના છોડ જેવી પ્રકાશતી. ત્હેને ગૌર દેહે ગુલાબની પાંદડીઓ ઉઘડી રહી હતી. ત્હેના શ્વેત માળુમાં ગુલાબી ગલ હતા. ત્હેની વેણી ત્રીકભરી ગુલાબી મખમલપટ્ટીથી બાંધી હતી. ત્હેના મુખડે દેવગુલાબ પ્રગટતાં હતાં. ઉષાના અંગોઅંગમાંથી ગુલાબની સુવાસના જગતની વાડીમાં લામૂકતી: નાણે ઉષા ગુણે ગુલાબની ગૂંથેલી પૂતળી જ ન હોય !

તે એ ગુલાબપૂતળી ફરતા કાંટા હતા; વીણવા જતાં મ્હને તે વાગતા.

અમારે દેશ વસન્ત બેઢી આવતી. વસન્તપંચમીએ તો વાડીઓ ભરી ભરી ફૂલની છાંય જેવી ઉઘડતી.

ધનુર્માસ વીતી ગયો હતો. મંગળાનાં દર્શન કરવા ઉપા માતાની ઝોડમાં લપ્પાતી લપ્પાતી જતી ત્યારે પ્રાદ વ્યોમચુન્દરીને દેહે અરણ્યાની કુંકુમરેખાઓ ઉછળતી વિરાજતી હોય એવું દર્શન થતું. દેવદર્શનથી પ્રદુલ્લેસા ઉપાના વદને દેવનાં અમૃતઅન્નવાળાં રમતાં. ધનુર્માસમાંના ઉપાના એ દેવી રંગ આજ અનેકધા ઉઘડેલા ઝોપતા હતા. કુવારાની ધારા સમોવડા, ઇન્દ્રધનુષ્યના ઉર્ધ્વરેખ દેવકિરણ સરિખડા, આયુષ્યના અન્ન સ્વર્ગરંગો ઉપા ફરતા ચોમેર સ્ફુરતા. અંગમાંથી અમર તત્વની જાણે ઉર્મિઓ ઉછળતી. રામરામમાંથી આત્માનાં અમૃતની સેરોનાં ફેરાંઓ ઉડતાં.

પણ ગગનની અદ્ભુત સુન્દરતા દર્શન કરવા કાળે છે, પોતાની કરવા કાળે નથી; તેમ ઉપાની સૌન્દર્યપ્રમાનાં એ ચક્રારે તો માત્ર દર્શન જ કરવાનાં રહ્યાં હતાં.

નગરમાં લગ્નોની ઋતુ એકી. ગાલકને ગાલિકા કેટલાંક પરાણ-વતાં, તો પ્રોઢાઓનો પ્રાદ કેટલાંક પરણતાં. કુલને કુલીનના કપ્પાંક પરણાવતાં, તો ધનને ધન કપ્પાંક પરણતાં. કપ્પાંક કપ્પાંક યૌવનને સુન્દરતા પરણતી. કોષક પ્રસંગે નરનારીનાં દેહી ગુરુત્વાકર્ષણને પરિણામે નરનારીનાં પ્રાકૃતિક સ્થૂઝ મૂલતત્વોનાં લગ્ન થતાં. એ સહુને લગ્ન માની, જગતની સર્વ પ્રજાઓની પેઠે, અમારો સંસારે સન્તોષાતો. હાર્યા જેવાં પગરણ માંડનારાં એ કેટલીક વાર છૂટે છે તેમ એ સંસારલગ્નમાંથી એ કોઈ વેળા અદ્ભુત દંપતીયુગલ જન્મતાં. પણ દુનિયાનાં લગ્નમંડપોમાં પ્રેમદેવની પ્રતિષ્ઠા તો ફલિત-ફલિત વિરલ જ થતી.

એક વેળા સાયંસન્ધ્યાએ મન્દિરની અગાશીમાં ઉપા અને હું રમતાં હતાં, ને તે વેળા ધૂમકેતુ ઉગ્યો હતો. ઉપા અપશુકન સ્થમજ પ્હીની, છતાં ધૂમકેતુના તેજસ્વાપની ભવ્ય શોભાથી સૌન્દર્યમુગ્ધ બિભી. ઉપાના ઝોઢાણાનો છેડો મ્હે માથેથી ઉતર્યો, ઉપાનો અઝોડલો છોડી વાળની ધારાઓ વિખેરી નાંખી, ને મહી શ્વેત

ફૂલડાંની તારકાવલિ ગૂંથી. પછી કહ્યું: ઉપા ! ત્હારા વદનના તેજ્યક દરની જેવી આ ફૂલધારાઓ વરસે છે, ત્હેવી જ ધૂમકેતુના તેજ્યક દરતી ત્હેની તેજરવી કેશધારાઓ વરસે છે. ઉપા ! તું ય મ્હારે ધૂમકેતુ.

મનુષ્ય બોલે છે, ગગન ઝીલી લે છે, ને પ્રારબ્ધ ઓછો વધતો પડ્યો પાડે છે. અપશુકનને બોલ અવિચારથી ચે કાંઈ બોલશે મા:

મન્દિરમાં અમે 'ત્રેમ' 'ત્રેમ' રમતાં ત્હારે કાષ્ઠક ચોક્ષપલિયાંને તે ન ગમતું. હું તો કહેતો કે સ્ત્રીપુરૂષો ભેળાં ભાવહિન્ડોળે ચ્હડે એવે કીચે દેવમન્દિરે કે લોકમન્દિરે આત્મા એમ રસઝૂલે ઝૂલતો નથી ? આત્માની સારી ચે સારંગી ગાજતી હોય ત્હારે શું પાસે પાસેના તારો નહીં કંપે ?

પણ અમારા હૃદયતારોને તો વચમાં અન્તર દાળી અળગા કીધા હતા.

નિરાશાનો મારો એકાન્ત વાસ મુઠી હું ચે એક વેળા નગરમાં ગયો હતો. સૂર્યતેજની પૃથક્ પૃથક્ રંગપ્રભાથી શણુગારાયેલી રંગભરવાળીઓ સમી સુન્દરીઓ નગરના ગગનની શેરીએ શેરીએ ને ચોકે ચોકે ઘૂમતી હતી. સન્ધ્યાના વિધવિધ સુવર્ણ વીણી વીણી ત્હેમના પટ ગૂંથી ગૂંથી જાણે કુલાંગનાઓએ ઓઢણાં ઓઢયાં હતાં. શરીરની શોભાને દાંકતાં છતાં સવિશેષ વિકાસાવતાં પયોદ્યપરિધાન, ચન્દ્રકલાને ઝીણુંઝીણેઈ આચ્છાદતી તથા વિલસાવતી આછી અભ્રમાળા સમાં, ઉડતાં હતાં. નગરને ચોક જાણે વીજળીઓના ચમકાર ચમકતા.

અમરતો જ નગરમાં હું ગયો હતો, ને પગલાંને આજ્ઞા ન હતી કે ક્યાં જવું. પણ ચેતનની વૃત્તિઓને નિરન્તર અનુસરતા ચરણો અન્તરની અણબોલી એપણા સ્હમજી ગયા હોય તેમ તે જ દિશામાં વળ્યાં. ઉપા જે અટારીએ ઉગતી તે અટારી નીચે દેહને મ્હારા પદહસો લઇ ગયા. દેહી તો સદા, વાયુ ને આભ જેવો, ત્યાં જ વસતો હતો.

ત્યાં તો વસન્તનો ખાગ ખીલેલો હતો. સૌન્દર્યના તે મહેલમાં સુંદર શણગારવન્તી સુંદરીઓ, ફૂલડે લચી—નમી જતી રસડોલન્ત વેલીઓ સમી, જતી આવતી હતી, ને ત્યાં ગીત ગવાતાં હતાં. કાનની ઇન્દ્રિય મ્હારી સતેજ થઇ ને સાંભળ્યું તો તે લગ્નગીત હતાં. નગરની અનેક હવેલીઓમાંથી આવતા હતા તે જ એ ગીતશબ્દ હતા, પણ આ સુરેએ તો આત્માને વહોવાની નાંખ્યો: એ ગોરસની ઘાસ કરી નવનીત ઉતારી ધૂળમાં ઢાળી દીધાં.

કોઇ જોઇયું કે ઉપા પરણે છે. ‘ઉપા પરણે છે’ એટલા જ મન્દ શબ્દોએ કાનના પડદા ચીરી નાંખ્યા, મર્મસ્થાનને મૃત્યુખાણુ માર્યા, ને આત્માને મૂર્છા ખવરાવી.

એક ખટન દામે ને વીજળી ઉછળી મહેલના મહેલ તોડી લાગી હોડાડી મૂકે, તેમ તે એ શબ્દો શ્રવણમાં પડતાં ચેતન મ્હાફં સકલ ઝખ-કીને જાગ્યું, ને શાન્તિના મહેલ હતા ત્યાં ગંગાનાં પૂરના ઉછળાટ ઉછળવા લાગ્યા.

કૃષ્ણપક્ષ પલટી આ તો તલાતલની તમીસા સન્મુખ આવી ઉભી. ઉપા કુમારીનું કૌમાર કોઈક અલગાવશે? એ નિર્દોષતા એ સ્પર્શ-પતિત ન થયેલ કુમારીત્વની કુમાર કોઈક કરમાવશે? એ અદ્ભુત લોકોત્તર સૌન્દર્યનું કોઈક હરણ કરી જશે? એનાં અંગની ‘અદ્ભુત દામન’ ને કોઈક છોશે? એ અલગાવવા મ્હને લાલસા હતી, એ કરમાવવાની મ્હને લલૂતા હતી, એ સૌન્દર્યની અદ્વિતીય સીતાનું હરણ કરવા હું તલપતો હતો, એ લોકપાવન પાલવડે ભાત પાડવા હું વલખાં મારતો હતો: તે સહુ હું ભૂલી ગયો. કોઈકને રાક્ષસ કહ્યો; કોઈકને રાવણ કહ્યો; પણ મ્હારા ઉરની લંકામાં રાવણ જીવતો હતો ત્હને મેં નિરખ્યો નહીં.

જગતશોભન તે પીયૂષપાંખડી ચન્દ્રકલાને કોઈક રાહુ ગળી જશે. ત્રિલોકનો સૌન્દર્યનો મુગટ—

તે ગીતની મધુરતા મહેને કડવી લાગી. તે રૂપવન્તી અંગનાઓ મહેને વિરૂપા સૂર્યનખાઓ દેખાઇ. તે ઉજળું પ્રભાત મહેને અમાવાસ્યાનો અન્ધકાર લાગ્યો. જગતનો સુધારસ મહારો ઢળા ગયો, ને વિષની વસ્તીઓ ઠામ ઠામ ઉગી નીકળી.

જગત ! તું કડવું છે કે મીઠું ? તેજસ્વી છે કે અન્ધકારમય ? જગત ! તારો મૂળ એક પ્રાકૃતિક રંગ કાણે નિરખ્યો યા કલ્પ્યો છે કે મહેને કહે ?

સૂર્યતેજથી ભરેલું મહારૂં તે સ્વવાર હતું, પણ તે સૂર્ય ઓગિ-
ન્તાનો આથમ્યો, ને મહારી જીવનની ખીણમાં નિષિડ અન્ધકાર ઉતર્યો.

એ આથમતા સૂર્યના કિરણકિરણમાંથી કૌવચના કાતરા ઉઠી
આવી મહેને કરડવા લાગ્યા.

તે દિવસે હું નગરમાં ભમ્યો, જનસમાજની મેદનીમાં રખડ્યો,
પણ નયને કાંઈ ચે નિરખ્યું નહીં. મહારી આંખે જાણે અન્ધકારનાં ચશમાં
ચેર્યાં હોય, તેમ પુરજનોમાં ઉઘાડી આંખે હું વિચરતો, પણ કાંઈને
દેખતો નહીં.

સહવારે નદીએ ન્હાવાને ગયો. નદીમાં મન્દ મન્દ વહેતાં પાણીની
પાંખડીઓમાં ઉંપાને મન્દ મન્દ હસતી ને વહી જતી જોઇ. સૂર્યનાં
કિરણો જેમ જલલહરી ઉપર પડતાં, ચમકતાં, ને વિહરતાં વહી જતાં,
તેમ ઉપાને વહેણમાં વહી જતી નીરખી. દૂરથી આવતાં પાણી છાતી
આગળ ધડીક આવી-વસી-રમી ધીરે ધીરે નાચતાં નાચતાં દૂર ને દૂર,
ને તેથી ચે દૂર જતાં હતાં, ઉપાને ચે આધે ને આધે, ને તેથી ચે
આધે, જીવનની ક્ષિતિજ ઉપર તહેની ચે પેલી પાર વહી જતી નિહાળી.

સાકરની પૂતળી જલમાં આગળી જાય તેમ ઉપાને નદીના જલમાં
ઓગળી જતી દીઠી.

નહાનાં નહાનાં ત્વચાનાં સદુ છિદ્રો ઉઘડ્યાં, ને સદુ છિદ્ર છિદ્રમાંથી આત્માનાં ઝરણુ નિર્જરી જતાં લાગ્યાં.

ભોજનના અમૃતથી આત્મા પોષાય છે એમ સદુ કહે છે; પણ મરેને તો તે દિવસે એ વિષ લાગ્યાં, ને તે વિષ ખાધાં છતાં યે દેહ કે દેહીને મૃત્યુ ન આવ્યાં. ઉરનો વૈશ્વાનર મહારો અવૃક્ષ હતો. એ અન્તરના અગ્નિકુંડની જ્વાલા વણુઆહુતિ ઉછળતી. હતી, તેથી ખાધાથી મૃત્યુ કે પીધાથી તૃષા મહારી શમી નહીં. શાન્તિ દેવને પોષવામાં નથી, પણ આત્માને પોષવામાં છે એટલું હું ત્હારે, મહારી અદ્વૈત ઓસરી ગઈ ન હોત તો, સદમશ શકત.

અપોર થયો, મધ્યાહ્ન તપ્યો, ને ઉપાની યે મહારી ઉષ્માની જ્વાલાઓ જાગી ઉઠી. જે ત્હેનાં અંગમાંથી શીતલતા ને મધુરતા પસરતાં તે જ દેવઅંગોમાંથી વિરાટની મહાજ્વાલાએ ઉડતી લાસી. ત્હેના લલાટમાંથી મધ્યાહ્નનો અનલલડકો લલૂકતો દીકો. સતી ચિતાએ ચ્હડે ત્હેની તે સળગતી લાગી. મધ્યાહ્નના કિરણકિરણમાંથી નવું મધ્યાહ્ન પ્રજળતું: જાણે બ્રહ્માંડની પ્રચંડ હોળી કોઈએ સળગાવી ન હોય ને ત્હેમાં બ્રહ્માંડ બધું સળગતું ન હોય !

અગ્નિની કુંભા જેવી ઉપાની અગ્નિમૂર્તિ આંખડી આગળ ઉછળતી.

મધ્યાહ્ન નમ્યો. મધ્યાહ્નોત્તર જગતની જાયાઓ લંબાવા માંડી તેમ તેમ મહારા અન્તરની યે ઉંડી ઘેરી જાયાઓ લંબાઇને પડી. જગતમાં જેવા તેજજાયાના આટપટા રૂતા, અન્તરમાં યે ઉપાયિન્તનના અને ઉપાની અનાસિદ્ધિના તેજઅન્વદારના ત્હેવા પાટા પડેલા હતા. આશાભર્યા વિશ્વમાં તે નિરાશાની સહાંજ હતી. તૃપ્તિવન્તા જગતમાં તે અતૃપ્તિનો ભડકો હતો; ને ભડકામાં યે તે મહાધૂમ્રના વાદળપટ હતા.

નગરને પાદર વડનાં જૂથ છે, ને જૂથમાં અનન્ત જલની વાવ

છે. નગરનારીઓ એ વાવનાં જલ ભરી લાવે છે, નગરજનોએ વાવનાં જલ પીએ છે. નગરનું ધોવન ત્યાં સ્નાને સ્નાને બંસી વોય છે.

હું તે સ્નાનરે ત્યાં ગયો, પણ મ્હારી બંસી વીસરી ગયો. ધોવનના દેવ જેવો એક કુમાર ત્યાં ગીત ગાતો હતો.

તહેણે ગાયું કે:

આશાભર્યો એક યુવાન આવ્યો: બંસી વાધ: તહેણે સાંભળી, પણ ન સાંભળી કરીને તે ગઇ.

વળતે દિવસે એ તે યુવાન આવ્યો, ને બંસી વાધ: તહેણે સાંભળી, મીઠું શું હતી, ને ગઇ.

વળતે દિવસે તે યુવાને ન આવ્યો તે એ ન આવી. પણ જગતની ધટમાળ ધૂમતી જ હતી.

એકની બંસી ને એકનાં હાસ્ય ઉભયનાં અન્તરમાં ચિરંજીવ સ્થપાયું ? પ્રતિષ્ઠા ને પૂજા પામ્યાં ? કે નહીં ?

હું ગીત ન સ્મર્યો, ને તહેના ગીતશબ્દે યાદ નથી. તે બન્ને પરણ્યાં કે ન પરણ્યાં ? કેમ કહેશે કે એમનાં સૌભાગ્ય ઉઘડ્યાં, કે સ્મરણમાં જ રહ્યાં ?

જીવન કેવું છે ? બંસી જેવું નથી ? સુર નીકળ્યો ને ઉડ્યો, ને ધીરે ધીરે જગતની ઝાડીઓમાં વહતો વહતો આશ્રયો. એકલવાયો કે મેલડીએ ? ઉત્તર આપો, ઓ જગતના લોક ! પોતપોતાનો પૃથક્ પૃથક્ ઉત્તર આપો, એ જીવનના મહાઅશ્વનો.

સ્નાનની શીતલતા આવી ને આશ્રમી. પશ્ચિમમાંનાં તમલોહવર્ણી મહાળાંઓના જેવી અગ્નિની ચારીઓ મ્હારા અન્તરમાં તે પાથરી ગઇ.

સન્ધ્યાનાં તાણવાણા ગૂંથાઇ ગૂંથાઇ રાત્રિ પડી ને મ્હારા એ

જીવનનો દિવસ આથમ્યો. જીંદગીનું નાટક સમાપ્ત થયું લાગ્યું, ને આખરનો કળો પડેડો પડ્યો. વિશ્વલીલાનો પાર આવ્યો લાગ્યો, ને શિયાહ વાદળની અભેદી ઝાલરો ચોમેર લટકી રહી.

પણ વિશ્વલીલાને પાર નથી. દિવસ આથમ્યો ને રાત્રિનો ચંદરવો પથરાયો. એ ચંદરવે યે અસંખ્ય ચાંદણીઓ ચમકારા કરતી ઉતરી. જગતમાંથી તેજ આથમતું જ નથી એ પાછળથી મહેં જાણ્યું.

કહે છે કે પુરૂષ સ્ત્રીનો સજનાર છે, સ્ત્રી પુરૂષની સજનારી છે. ઉપામાં શું ન હતું ને મહેં સરજ્યું તે હું જાણતો નથી. પણ ઉપાએ તો મ્હારે પ્રારબ્ધ લખ્યું, ને અનન્ત કાલનું લખ્યું છે તે હું જાણું છું; તે મ્હારે પ્રારબ્ધ વાંચતો વિચારતો અનુભવતો હું પંચવટીમાં બેઠો હતો.

જગત ઉપર રાત્રિ જામતી હતી.

પંચમીનો ચન્દ્ર આથમ્યા પછી મોડી રાત્રે પૂર્વમાંથી એક રથ આવ્યો ને પશ્ચિમમાં ગયો. સોનાની શિખાઓ હોય તહેવી કરતી મશાલો સળગતી હતી. દિરણ્યમયેન પાત્રેન વાળી ઋચા મહેને યાદ આવી. ધૂધરિયાળાં ઘોરી મલપતા, રથચક્રનાં ઝંઝર ઝમઝમતાં. રથ ઉપર ધ્વજ હતો, પણ તે ફટકતો ન હતો; ત્હેની પાટલીઓનો સંપુટ ખીડાએલો લટકતો હતો. છાયાઓના વરઘોડા જેવો ભૂતાવળની સ્વારી જેવો, રથ અન્ધ-કારમાંથી આવ્યો ને અન્ધકારમાં ગયો.

રથ ફરતા ઉપાના પિતાના પાર્ષદ હતા, ને ઉપાને પરણાવી મંથરાતે વળાવતા લાગ્યા. રથ ઉપાને યોગ્ય જ હતો. સમારંભ બધો મ્હારી સન્મુખ આવતાં એક નયન પ્રકુલ કમળની વિખૂટી પાંખડી સરખડું, સમસ્ત તારિકામંડલિથી છૂટી પડેલી ખરતી એક તારિકા સમોવડું, રથમાંથી મહેં ન જોયા જેવું જોયું. પડતી વીજળી જેવી પલકદરિયાવ કિરણરેખા દોરી તે આથમ્યું.

તે વસન્તપંચમીની મધ્યરાત્રિએ ઉપા મ્હારા જીવનમાંથી સદાની આથમી લાગી.

નરના આત્મામાં નારીની ભૂખ છે, નારીના આત્મામાં નરની તૃષ્ણ છે. અમારાં એ ભૂખતૃષ્ણ વિશમ્યાં ન હતાં. ઉપા ઉગી, ને ઝાલવા જતાં, ઉર્વશી જેવી, આકાશમાં તે ઉડી ગઈ લાગી.

પણ માનવી ! તારામાં સુર ને અસુર ઉભય છે; હૈમને પારખજે, ને પછી વર્જજે કે વધાવજે.

પુરુષોત્તમને લીલાવિસ્તાર પ્રકૃતિથી છે, ને પ્રકૃતિનો સૌભાગ્ય-વિકાસ પુરુષોત્તમથી છે. નરનારીનાં પરસ્પર અનન્ત અખંડ સુરત્વા-કર્ષણના ભેદ એ પ્રકારના છે, ને પ્રાકૃતિક છે, ચિરસ્થાયી છે; નિરવધિ છે; વિશ્વના નિયોજનમાં-વિરાટનાં ખેલનમાં સર્વસંચારી છે. ઉપાની આંખડલીમાં એ સુરત્વાકર્ષણ હતું. મહારા જીવનનાં સમસ્ત ઝરણુ એ સાગર ભણી વહતાં. ઉપા ! તું મહારા સાગર, ને મહારા જીવનની નદીઓના સંહુ જળ તુજમાં આવી ઠલવાશે. પણ ઓ મહારા સાગર ! તું ક્યાં છે ? કોની અંજલિમાં જઈ સમાયો છે ? મહાન દેશો કે ઝરણાં તું નહીં ઝાલે તો મહારાં જલ મહાવગડે રણમાં રગદોળાશે.

સ્મશાનમાં અન્ધારી રાતે જેમ ભડકા ઉડે છે તેમ તે મધ્યરાત્રીએ મહારી નિરાશાના સ્મશાનમાં તરંગોના ભડકા ઉડાવતો પંચવટીમાં હું એકો હતો.

પર્વતરાજને શિખરે ઉભી વિજળીને કો ઝાલવા અન્તરિક્ષમાં ફૂટકે ભારે એવું મહેં આદ્યું હતું. પણ આભનો ધુમ્મટ ચીરી અનન્ત ઊડાણમાં વિઘ્નત્યાણુ કિતરી જાય, તેવી ઉપા ! તું સરસરતી સરી ગઈ, અનન્તતામાં કિતરી ગઈ. અનેક રત્નકણે ભરેલી સંસારની હવાઈ સરિખડી તું અન્તરિક્ષમાં ઉડી ને આભમાં સમાઈ. પર્વતશૃંગની ભૂશિરને કંઈક એકલવાયા કો વૃક્ષ જેવો એકલવાયો હું ગગનની ગહનતામાં આંખડલીને પ્રેરતો, ગગનની ગલીગલીમાં તહને શોધતો, ઉભો છું. વસન્તપંચમીનો વીતેલો આજનો દિન પાછો આવશે તો

તું યે પાછી પધારીશ. પણ ત્હો યે-ત્હો યે ઉપા ! નિરાશાના તરંગે ઉછળતી મ્હારી કિસ્તિમાં હું વાટી નિરખું છું ત્હારી.

રસવિમાનમાં વિગમન કરતી તું ચન્દ્રલોકમાં અમૃતચન્દ્ર ધર્મ વિરાજતી હો તો પૃથ્વીલોકમાં અશાન્ત ઉરજલવન્તો ઉદ્ધિ મ્હને સરજવા હું પ્રભુને પ્રાર્થું. તું ઉગીશ એટલે હું ઉછળીશ. મ્હારા છાંટા ત્હને અડકશે નહીં, છતાં અર્ધના શિકરો અર્પીશ. મ્હારા તરંગ ત્હને દુઝાવશે નહિ, છતાં દૂરવાસી ત્હારી ઢાયા ઝીલી ઉર્મિમાલાના દિન્ડોલે ઝૂલાવીશ. ત્હને નિરખી નિરખી, ત્હારી પૃથ્વીમાને નિદાળા નિદાળા ઉર ચગડોળે મ્હડશે, ને તોફાન ધૂધવશે. નિરાશા એ જ મ્હારી આશા છે, મૃત્યુ એ જ મ્હારાં શવન છે: તું નથી એ જ મ્હારા આયુષ્યનું અવસાન છે.

ગમ, તું ગમ, ઉપા ! તું સદાની ગમ મ્હારા શવનમાંથી. પણ પૃથ્વીથી પર નથી ગમ. તો આ મૃત્યુ જેવાં પ્રલપન શાં ? પર્વત પડ્યા મ્હારી ને ત્હારી વચ્ચે, પણ તું ચન્દ્રલોકમાં યે નથી સંચરી ને સૂર્યલોકમાં યે નથી સિધાવી. પૃથ્વીલોકની કોઈ વાડીમાં, કોઈ ફૂલડાંઓમાં તું યોપટી ઉડે છે. કલ્યાણ થાવ ત્હારું; આર્દ્ર કે ત્હાં, જ્યેષ્ઠા હો ત્હાં, કલ્યાણિ ! ત્હારું કલ્યાણ થાવ. હું ભૂખ્યો છું, પણ ત્હને તૃપ્તિ મળજે ! હું ઉણો છું, પણ ત્હારા કોઈ છલકાતા પૂરાજે ! મ્હારાં પ્રારબ્ધ-ત્હેં કુંકુમાક્ષરે લખવા આદરેલા મ્હારાં સૌભાગ્યપ્રારબ્ધ અધૂરાં-અધૂરાં જ ભૂસાયાં, પણ ત્હારાં તો સૌભાગ્ય અમૃતના અક્ષરે ઉવડજે ! નિત્યતૃપ્ત નિરાશાના મ્હારાણુમાં ભલે હું ભટકું: આશાના હરિયાળા આંખાવાડિયે પ્રેમની યોપટી તું સદા ઉડજે, ઉપા !

નરના અન્તરમાં નારીપૂજ છે. પુરુષોત્તમ જ્યેષ્ઠાં સૂધી પ્રવૃત્તિધારી છે ત્હાં સૂધી, કાલના તે છેડા સૂધી, ચન્દ્રને જલધિ-સૂર્ય ને સૂર્યપ્રભાનાં આયુષ્ય સૂધી, એ મ્હારાં શવનની પ્રભા ! ત્હને સ્મરીશ, પૃથ્વી ને ત્હારી વાટીનિદાવીશ. આવજે: જગતમાં નહીં તો અનન્તતાને કે આરે આવજે: કરમાં નહીં તો ઉરમાં પધારજે. આવજે આયુષ્યના ઉદ્ધારની એ પરમ

બ્રમિકામાં. લ કરમાય, પણ સુવાંસના અનન્તમાં પથરાય: ત્હેવી તું છે, ને આવીશ એમ આરતી છે. અન્ધારી રાત છે, પણ એ બેદીને મે ઉપા ઉગશે એ પરમ શ્રદ્ધા છે. ઉપા ! એ અન્ધશ્રદ્ધામાં આયુષ્યઅવશેષ નિર્ગમ્નું છું. આવજો એ આયુષ્યને આરે, કાક વેળા, કાક વેશે, કાક કરેતી. હું છું, પણ નથી: તું નથી, પણ છે. એ 'નથી' પણ 'છે' થી વિશેષ છે. ઉપા ! તું વિશેષ છે, તો મુજ અધૂરાપણું પુરજો. બ્રહ્માંડમાં પરબ્રહ્મ ઉતરે છે તેમ આ પરબ્રહ્મની પરમ સૌન્દર્યકલા ! મ્હારા જીવનમાં તું ઉતરજો.

પંચાગ્નિની ધૂણી જગાવી જોગી તપ કરતો એસે તેમ તે રાત્રિએ મ્હારી પાંચે ધ્વન્દ્વિઓ સળગતી હતી, તે પંચાગ્નિ વચ્ચે તપ તપતો હતું જોડો હતો, ને ધૂમાડાના આવા ગોરેગોટ અન્તરમાંથી ઉડતા હતા.

* * * * *

વાંચનાર ! ઉપરનાં આ અવતરણો કવિતાની મ્હારી નોંધપોથી-માંથી છે. તે વાંચી ત્હને લાગતું નથી કે પ્રેમનું પરમ મહાકાવ્ય લખાવું આપી રહી ગયું છે ? મ્હારું, તેમ જ ત્હારું ય તે ?

* * * * *

તે અધોર રાત્રીનું પ્રભાત ઉગશે જ નહીં એમ મ્હને લાગતું.

પણ પ્રભાત ઉગ્યું, ને અદ્ભુત ઉગ્યું.

ન જાને જાનકીનાથ પ્રમાતે કિં ભવિષ્યતિ એ પદ કાલના અશુભને ક્રોડે લોક આજે વાપરે છે. અકસ્માતો ને ચમત્કારો શું અશુભ જ હોયા? ગહન અજ્ઞેય સકલ નહાઈ જ નથી એ સંસારીઓ કેમ વીસરી ગયા છે ?

ખોલતી, પલંગ ઉપર છૂટાં ફૂલોં કાઢે વેરેલાં હતોં, ને સ્વવારનો તડકો
હસતો હતો. વાતાવરણમાં વસન્તને મહેં રમતી દીડી.

વાંચનાર! તહેં ડૂબડી ખાધી છે? સરોવરમાં ન્હાતાં કે નદીનાં
જલમાં ઝીલતાં પાતાળમાં ઊંડો કાઠ વેળા તો કિતરો હોઈશ. ને પછી
ઉપર—જલ ઉપર આવ્યો ત્હારે કેવું લાગ્યું હતું! સંસારસમુદ્રના
અહાજલમાં ઉપાએ અને મહેં એવી પાતાલગામી ડૂબડી ખાધી હોય
એવું પ્રથમ તો અમને લાગ્યું.

પણ મૃત્યુમાં યે જીવન મૂક્યાં છે, ને દુનિયાં કહે મૃત્યુ પીધું તહેને
આમરો કહે અમૃત પીધું એવી ઘટના જોણે ઘડી છે એ પ્રભુને કેટલો
કૃપાળુ કહેવો?

આજે પણ એ પ્રસંગનાં સ્મરણ જાગતાં અમને એમ થાય
છે કે સંસારે તો ભેરવજપ અમને ખવરાવ્યો, પણ ઉપાને પુણ્યે અદ્વ
દરિનાં વિમાન કિતર્યાં, અને એમાં અમે અમારા સ્નેહસ્વર્ગમાં
સંચર્યાં.

સન્ત જનો મરજીવાનો મહિમા ગાય છે. અમે યે સ્નેહના
મરજીવા થઇ નીવડ્યાં.

અગાધ અભ્ખોધિનાં અમ્મુમાં અમે ફેંકાર્યાં, ઉગરથું નહીં
એમ આશા મૂકી, પણ મોતીઓના ખોખલા ભરી ભરી અમે
અમારા ઉપવનને આરે કિતર્યાં. મોતીના મહેરામણમાં પ્રારબ્ધે
જોથું ખવરાવ્યું હતું.

ખીજે દિવસે સ્વવાર પડ્યું ને સૂર્ય નારાયણ ઉડ્યા પછી
હું ઉઠ્યો ત્હારે પાસેના મન્દિરના ચોકમાં કાઠ તિથિ પૂજતું
હતું. ન્યોતિપીએ ક્યું વસંતપંચમી. પૂજનારે પૂજ્યું, વસંતપંચમી
તો કાલે હતી? ન્યોતિપી કહે, બે વસંતપંચમીઓ છે, ઉદ્યાત.
આજે છે.

અમૃતના વરસાદ વરસ્યા હોય એવું મહેને લાગ્યું. મ્હારા

આત્માને સંજીવનના કણ છંટાયા: ને શયની નાડીઓમાં લોહી ધબકવા માંડ્યું.

જે વસંતપંચમીઓ કહેનાર એ જ્યોતિષી ઉપર હું આક્રીન થયો. કોઈ જ્યોતિષી-ફિરિસ્તો હવે આકાશમાંથી ઉતરે ને કહે ઉપાઓ જે જે છે?

મહેં નિલાળીને જોયું તો વાયુમાં વસંત હતી, તેજમાં વસંત હતી, આભમાં વસંત હતી; રસ્તે જતાં આવતાં પુરજનોને વદને જે વસંત હતી.

રહવારે હજુ થોડું થોડું ઉગ્યું હતું ત્યાં ઉપાની મા આવ્યાં, ને મદને જોઈ બાને કહ્યું કે ‘હું તો દેવને દર્શને આવી હતી.’ ત્હેમના ગયા પછી મ્હારી માતાએ મ્હારા પિતાને ઉપાના પિતા પાસે મોકલ્યા. કૌતુકવદને તે સિધાવ્યા, ને સ્મિતવદને તે પધાર્યા. આવ્યા એટલે શેરીમાં ને સગાંસ્નેહીમાં સાકર ને ગોળધાણા વહેંચવા મ્હારી માતા નીસરી.

ઉત્થાપનનાં દુંદુભિ ગાજે તેમ ધળડધળડ ચન્દ્રિકા મ્હારી મેડીએ ચહડી આવી. ‘ભાઈબીજે તિલક કર્યું હતું, ને તહેં માન્યું ન હતું. લે આ ઉપાનું તિલક. ત્હારા લલાટે જડેલી ઉપા તે ક્યાં જોવાશે? ત્હારા લવિષ્યમાં ઉપા અનસ્ત જ ઉગશે હવે. ખરૈંડિયે પુખ્તોથી વધાવ્યો ત્હારે તો ઘેરતો હતો.’

ચન્દ્રિકાને શ્વાસ છાતીમાં માતોસમાતો ન હતો: હર્ષ તો ઉભરાઈ આખ્ખે જે મ્હારે ચોરડે ઉછળતો.

હું કાંઈ ન રહમજ્યો. ચકિત નયને ને આશ્ચર્યકંઠે કહ્યું: ‘પણ ચન્દ્રિકા! કાલસાગરમાં તે સૌભાગ્ય તો કાલે ડૂબી ગયું. ઉપાનાં લગ્ને થયાં, ને સાસરયે પણ સિધાવી.’

‘એ તો હાયાઉપા. ઉપાનાં લગ્ન તો આજે થશે—ત્હારી સાથે. ને સાસરિયે પણ પધારશે—ત્હારે ઘેર. ગઈ એ તો ઉપાની અલા-

બલા. બાને ઉપાની બા મળી ગઈ, ને બાપુ ઉપાના બાપુને મળી આવ્યા. આજે ચહાજે વરધોદે જગતને શતવા, ને શતી લાવજે સુન્દરીઓની સૌન્દર્યરાણી ' એમ કહીને મ્હને ગાલ ઉપર ધીમેથી ટમકી મારી.

ફિરિસ્તો નહીં તો પ્રભુની ફિરિસ્તણુ ઉતરી મ્હારી બલલોક- માંથી, ને બોલી કે વસન્તપંચમીઓ સરિખડી ઉપાઓ થે બે છે. હું તે ફિરિસ્તણુને પગે લાગ્યો, ને ત્હેણે મ્હારાં મીઠાં લીધાં.

તે દિવસે ઉપાને ત્હાં ફરીથી લગ્નોત્સવ થયો, ને ઉપાના વિજય વાળાં વાગ્યાં.

અમૃત ચોથડિયે અમારે જોટલે થે ચોથડિયાં બેઠાં. મ્હારી માતા તો હરખથેલી થઈ, તરત જ ઉપાને ઘેર ન્હોતરી, ને હેતને બોલે તેડી સાકર જમાડી શણગારી.

પછી મ્હારે મન્દિરિયે કોટી કોટી લાલુ ઉગ્યા. મ્હારી દષ્ટિને ફિરણુદોરે ચહડીને ઉપા આવી ને અજવાળાં કીધાં. ઉપાને સેંથડે નવરત્ન શીપફૂલ આગેપી કંઠને દરલતાએ વધારી હૃદયને રાજતખ્તે સ્થાપી ત્હેના સૌભાગ્યદેશે ચુંબનનો વિજયચન્દ્રક કીધો. ઉપા તો મ્હારા આખ્યા થે વદન ઉપર ચુંબનનાં બણે ફૂલડાં વરસાવવા મંડી ગઈ હતી. ત્હેના માથાને બણે રસમુગટ ધરાવતો હાંઉં તેમ ત્હેને આખે થે માથે મ્હું પણ ચુંબન કીધાં.

મ્હે કહ્યું: બે વસન્તપંચમીઓ તો જોશીરાજ લાવે; પણ બે ઉપાઓ કીયા જોશીરાજ લાવ્યા છ ? ઉપા ! કાલનું સ્વપ્નું કે આજનું ?

ઉપાએ મુખડે ચુંબન ઝીલતાં ઝીલતાં કહ્યું: બન્ને થે સ્વપ્નાં. હાંઘી જ સ્વપ્નું છે; પણ-તે મ્હારે ત્હારી સ્હોડમાં ભોગવવું છે.

લટકા ને લહેકા કરતી ખડખડાટ હસતી ચન્દ્રિકા આવી. બધી તો નહીં પણ અમે થે કાંઈક સુજનતા ધારી ને આમન્યામાં આવ્યાં.

“ ઉપા ! તું જે અજ્ઞા સ્તો ! ” ચન્દ્રીએ ઉપેદ્ધવાત કીધી. ‘ત્હે’ જે દીક લક્ષ્મીના કોડ પૂર્વા. લક્ષ્મીને લક્ષ્મીકાન્ત ગમતો; લક્ષ્મી-ને મોસાળ સરોવરે તે પાણી જતી ને લક્ષ્મીકાન્તને સરોવરમાં તરતો નિહાળતી ત્હારથી તે ગમતો. પણ લક્ષ્મી જે બહાદૂર ને ? મ્હાય-રામાં ધૂજતી ધૂજતી સિધાવી : પણ ચોરીમાં નો શિલા જેવી સ્થિર હતી. ત્હારી માએ જે ત્હેને ન ઓળખી. ”

“ મ્હાયરામાંથી ઉડી ત્હારે તો ઓળખી, પણ પાણીગ્રહણ પછી મૂલ લાગે એવું રહ્યું ન હતું. ચોરીએ વ્હડી ઉતર્યે માતાએ મ્હારા પિતાને કોડ પાડી. આશ્ચર્ય ને ખીજના કિસ્સા શમ્યા પછી પિતાએ લક્ષ્મીના પિતાને સ્હમજાવ્યું. કનકપુરના નગરશેઠનો પુત્ર જમાધરાજ તરોકે કાઠકને જ ન ગમે. ને લક્ષ્મીની સંમતિ વિના તો એ સંસારી કાવતરું રચાયજ ક્યાંથી ? એમ સ્હમજી સંસારશાળા વડિલો હસી પડ્યા; ને ઘડીક પછી તો શાસ્ત્રમાંના સ્વયંવરવિધાનને પગલે ચાલનાર બહાદૂર પુત્રીઓની-રહેજ શરમાતાં શરમાતાં-પ્રસંશા જે કીધી. લક્ષ્મીના પિતાએ કાલનો ખરચ ઉપાડી લેવા માગ્યો, પણ બાપુએ ના પાડી કે લક્ષ્મી જે ઉપાની સહીયર તે ઉપા જેવી છે મ્હારે. વરઘોડિયાંની વ્હેલ સિધાવ્યા પછી બન્ને પિતાઓએ નગરશેઠને વાત કરી. છોકરીઓએ હેતર્યાથી ત્રણે વડીલો જરા ઝંખવાયા, પણ ભૂલ ભૂંસાય એવી ન હોવાથી કૌતકવદને હત્યા. નગરશેઠે કહ્યું ‘ના, શેઠાણી કહેતાં હત્યા કે કન્યા તો રૂપવન્તી છે’. ચોકમાં સહુ બન્યું, ને ઝંખાની જાળીએથી હું જેતી હતી.”

મ્હેં કહ્યું : તું જે જખરી છો, ઉપા ! દુનિયાના ડાહ્યાઓને જે ચાપ દીધી.

‘ત્હારે શું એકે ચૂમ્યેલી ખીજને પરણે ?’

ઉપાના એ સરળ પ્રશ્નથી હું ચમક્યો, ને સાચું જગત મને ચમકતું લાગ્યું. એ પ્રશ્નમાં કંઈ કંઈ સંસારવિધિઓના દુર્ગમ દુર્ગો નૃપતા ને પ્રેમધર્મના પરમ મન્દિરો મંડાતાં મ્હે દીધાં.

મહેં ઉત્તર વાળ્યો; ના, ઉપા ! દુનિયાને એમ અલડાવાય નહીં. પણ ત્હારું જીવન તો જ્યનું ખરું સ્તો ?

ઉપા કહે: “તું મદને રોજ કહેતો કે ‘સંસારમાં સહી લેવા નહીં, પણ ઉપા ! જગતને જીતવા તું જન્મી છે.’ મદને છછડ દેવા સંસારે તરકટ કીધું હતું. નિત્યની ત્હારી એ ગિરદાવણીએ મદને જીતાડી. ત્હારી એ જયમન્ત્રણામાંથી મ્હારો જય જન્મ્યો.”

‘ને ઉપા ! તું શું નથી જીતી ?’ ચન્દ્રિકાએ કહ્યું. ‘નિશાળમાં જે તું રોજ જીતતી, ખગીઆમાં જીતતી; પાણીઆરે જીતતી, અને જીવનમાં જે જીતી લીધો મારા વીરને, ને દીધો દેશમાં વિજયડંકા. ભાધ ને ભાભી બન્ને જયવન્તાં છો, તે મ્હારા બન્ને ભાણેજોનાં નામ જયવિજય રાખીશું—’

જીવનનો પ્યાલો અમારો અમૃતથી ભરતો હતો.

અમારા ચોકમાં જે મેઘાડંબર જેવો ચન્દરવો બન્ધાયો, મંદી સુન્દરીઓની વીજળીઓ અમકવા માંડી. પણ ચન્દ્રિકાનો અમકાર અનોખો હતો: જાણે ધન્દ્રધનુષ્યની વેગડી !

ચ્હડતે પ્હોરે સાજન ઉપાને ઘેર ગયું. સારા જે નગરમાં ઉપાની અમત્કારિક જયકથાનો ડંકો વાગી રહ્યો હતો, એટલે શેરીએ શેરીએ ને ચોકે ચોકે ઉપાએ કીયા વરને કાજે સંસાર ઉથલાવ્યો એને નિહાળવા નગરજનો ટોળે મળ્યાં હતાં. તે દિવસે હું તો જાણે નગરનું કોતુક હતો. સર્જનસર્જનીઓનાં રિમતપરિમલમાં તરનો હું ઉપાની હવેલીએ ગયો. ઉપાની માતાએ હસતાં હસતાં સત્કાર્યો, ને ભાભીએ અક્ષત-કુંકુમ કરતાં કહ્યું કે નિત્યે બહારથી જોલાવના, હવે ઘરમાં આવીને તેડી જલો.

મહેમાન નહીં પણ નાજરાણી તરીકે ઉપા મ્હારે મન્દિરિયે તે રાત્રીએ પધારી. રસસૌન્દર્યની અધિષ્ઠાત્રીની, અમ ઉલ્લસનાં સૌભાગ્યની દેવીની તે રાત્રીએ મ્હારે મન્દિર પ્રતિષ્ઠા થઇ.

મહારા જીવનમાં યે અનસ્ત ઉપા સદાની ઉગી.

સંજીવનની ઋતુ જોઈ છે ? કરમાયેલી ક્યારીઓ કેવી ખીલે છે ? વસન્ત ખેસે છે ત્હારે ફૂલછોડને પાંગરતા ને પ્રફુલ્લતા જોયા છે ને ? અમે યે ' કાલે ' કરમાયાં હતાં, પણ ' આજે ' એવી સંજીવનની ઋતુ ખેડી કે હજી યે તે તપે છે. જીવનભરની અમારી વસન્ત ઉગી, ને રોજ-રોજ આમારે કુંપજો પાંગરે છે, ને પાંખડીઓ પ્રફુલ્લે છે. આયુષ્યનો આંખો અમારો મ્હોરથી ધ્રુવો-નમ્વો છે, ને ઉપાની આંધણીની સૌમાગ્યચુંદડી સમો વિધવિધ પાકા રંગે લાતીગર શોભે છે. ફૂલવાડીના છાયામાર્ગોમાં ફૂલ વેરાય એમ અમારા જીવનપન્થો ફૂલથી પથરાયેલા છે.

જીવન અસત્ નથી, પણ સત્ છે; જીવન નિદ્રા કે ઘેન નથી, પણ ચિત્તની પરમ ચેતના છે; જીવન ધડીતું હસવું નથી, પણ આયુષ્યનો આનન્દ છે; એ સત્યોની પ્રતીતિ કરાવવા એ વસન્તની વસન્તપંચ-મીની અન્દ્રિકામાં રસાનન્દની રૂપકલા ધારી સન્નિધાનન્દજી મ્હારે અન્દરિયે પધાર્યા, ને આત્માને રસસિંહાસને મહેં પધરાવ્યા.

સકલ રસિકોનાં રસસિંહાસને એવી રસજ્યોત સદા ઝળહળજો !

વૈજયન્તી ફૂલમાળા જેવી મ્હારે કંઠે ઝૂલતાં ઝૂલતાં ઉપાએ કહ્યું: વૃન્દાવનમાં કે સૂરતમાં જ નહીં, પણ પૃથ્વીને નગરેનગરે, રસના માંડવડા સરિખડું, ગોપીપરું છે, મ્હારા કહાને! કહાનગોપીની વાર્તા તો કૃષ્ણાવતારથી યે જૂની છે, સ્વજનજાતી છે.

કેસૂ ને કેસરને છાંટણે છાંટેલા વસન્તી વાદા સજી વસન્તભૂતિ શી ઉપા શોભતી હતી. ને કહાનગોપીની રીતે જ અન્દ્રની અમૃત-અન્દ્રિકામાં જીવનવસન્તની વસન્તપંચમી અમે ઉજવી.

વિદાય

-૦-

વાંચનાર ! આવો અમારો કંઈક કથાવિસ્તાર છે. ને હવે વિદાય ? આ વાર્તા એવી છે કે યસ્યાન્તં ન વિદુઃ સુરાસુરગણા. સહુ દેશના સર્વ ભાષાના સહુ કવિવરોએ એ ગીત ગાયાં છે, ને ગાશે; પણ વાર્તા પૂરી નથી થઈ, ને પૂરી નહીં થાય. કોઈ કોઈએ શપથ લીધા કે એ ગીત ન ગાવાં; પણ તેમાંથી ધણાના એ શપથ ખરડના મહેલ જેવા ઓગળા ગયા. વાણીનો પાર નથી, તેમ આ વાર્તાનો એ પાર નથી. તો ત્યારે હવે વિદાય ?

ને આમાં ત્યને કેટલુંક થેલા જેવું નથી. લાગ્યું ? આજ હું વાંચું છું ત્યારે મને એ લાગે છે. તું તો જીંદગીભર ડાહ્યા જ રહેશે છં ને ? ઉપા કહે છે કે આજે અમારાં સરતજલ છે, નીતરેલાં ને ધીરગંભીર; પણ અન્તરિક્ષથી રસવર્ષા વરસતી ને અમારી નાડીઓનાં નદીઓમાં પૂર ઉછળેતાં તે કાળે નાડીઓ થેલી હતી કે ડાહી ? વાંચનાર ! ત્હેં ત્યારી ત્રયલાના મજનૂંવેડા કર્યા હોય તો અમને એ આ માફ કરજે. ત્યારે ત્યારે ઉપા આ વાંચે છે ત્યારે ત્યારે મીરાંતું ભગન ગાય છે કે :—

થેલાં અમે ભલે થયાં રે,

અમને થેલાંમાં ગુણુ લાખ્યો.

ઉપા કહે છે કે કેટલીક થેલજામાં એ ડહાપણુ ય છે.

અને સાચું કહેજે હો ! આ ત્હારી વાર્તા કે મ્હારી વાર્તા ! ત્હ
 બાકું જોયું ? દેશદેશનાં દેશીઓનાં વસ્ત્રપરિધાનની વિવિધતામાં
 માનવમૂર્તિ શું વિધવિધની છે ? ને માનવમૂર્તિઓમાં ધબકતું ચેતને શું
 વિધવિધનું છે ? એક આંગાની કેરીઓ ધાટરૂપે ન્હાની ગ્હોડી હશે, પણ
 ગુણધર્મે-રસવિભતિએ પૃથક્ પૃથક્ નહીં હોય. વાંચનાર ! બાકું જો ! એ
 પાધરી કે ટોપી કે ફેંટા ન નિહાળ; પણ તે પાધરી ટોપી ને ફેંટાની
 અન્દર શીર્ષકુંભ છે તે જો, ને કહે કે તે જૂદો જૂદો છે ? કે તે શીર્ષ-
 કુંભમાંનાં મરિતકચેતન લિન્નલિન્ન છે ? કે તે બુદ્ધિકુંભમાંનાં મરિતક-
 વ્યાપારના ધર્મકર્મના નિયમસિદ્ધાન્તનું ન્યાયશાસ્ત્ર દેશદેશ કે વેશવેશ
 કે પ્રજાત્વપ્રણાલિકા પરત્વે પૃથક્ પૃથક્ છે ? બુદ્ધિના ન્યાયશાસ્ત્ર જેવું
 રસનું ન્યાયશાસ્ત્રે સકલ માનવજાતિ માટે એક જ છે. આ વાર્તાના
 પ્રસંગોમાં નહીં તો તે પ્રસંગોમાંની રસભાવનામાં શું ત્હારી કથા નથી ?

વેદાન્ત સાચું હો કે ખોટું હો : હું વેદાન્તકથા રહમંજવવા બેઠો
 નથી. પણ અહંબ્રહ્માસ્મિ ની સાથે જ તત્ત્વમસિ નું મહાવાક્ય ગૂંથાયેલું
 જ છે; અને તે બેમાંથી સર્વ સ્વલ્પવિદં બ્રહ્મનું સર્વતોમુખ મહાવાક્ય, સૂચની
 પાછળ તેજના જેવું, પ્રગટે છે એમ વેદાન્તાચાર્યો વદે છે. રસની ક્ષિત્ત-
 સુધીમાં એ વેદાન્તવાદનાં પચ્ચિયાં ગોઠવજે; એ સૂત્રોમાં સત્ય છે એટલું
 ત્હને સત્ય લાધશે, એ સૂત્રોમાં અસત્ય છે એટલું ત્હને અસત્ય લાધશે.
 પણ એ વેદાન્તસૂત્રો રસશાસ્ત્રમાં ગોઠવીને પછી કહે કે આ મ્હારી ત્હારી
 કે સહુની વિશ્વકથા છે ?

દેહીનાં હિં ચયા દેહે કૌમારં ચૌવનં જરા; રહવાર અખોર ને સ્હાંઝ
સમાં છવનનાં દિવસના એ ત્રિદાસ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રે ગીતામાં ગાયા છે.
કૌમાર છવનની આશા છે, આયુવિકાસ છે, કલિસંપુટ છે. જરા
છવનનો વિશ્રામ છે, કરમાશ છે, શુર્યતા છે. છવનના દિનનો મધ્યાહ્ન
ચૌવન છે, આયુષ્યના ચન્દ્રની પૂર્ણિમા ચૌવન છે, સંસારયાત્રાના
સંવત્સરમાંની સંહવિની વસન્ત ચૌવન છે. તે કાલે મનુષ્યના આંખા
મ્હોરે છે, ને કાચલો ખોલવા માંડે છે. કૃત્તનાં કુસુમાકર ની આ કથા
કહી. વનમાં એક વેળાં એક કોકિલા એ કથાના કાવ્ય ગાતી હતી. તેના
શબ્દો વીણી વીણી, કંઠક સ્તમ્ભ-કંઠક અણુસ્તમ્ભ-કંઠક અધૂર
સ્તમ્ભ, આ કથા કહી છે. ખામીઓ મ્હારી છે, ખૂખીઓ એ
કોકિલાની છે.

ખીલવે તેનું સદાનું ચૌવન છે, ન ખીલવે તેનું કૌમાર છે. જળને
તેનું નિત્યજ્વલન છે, ન જળવે તેની જરા છે. ઉત્કાન્તિ વાદ કહે છે કે
આવડે તેના નિત્યવિકાસ છે. ને નિત્યવિકાસ એ નિત્યચૌવનનું લક્ષણ.
દેવાંગના અને કો રસમીમાંસકો નિત્યચૌવના કહે છે. પૃથ્વીવાસી દેવદેવા-
ંગનાઓ કાળે એ એવાં વિશેષણ—ચોક્કસ દરજ્જે—સંભવતાં નથી ?

વાંચનાર ! તું સંયોગી છે કે વિયોગી ? તું સ્મિતભોગી છે કે
સ્મિતનાં સ્મરણભોગી ? તું સ્નેહયોગી તો છે ને ? એ ધુનીનો ઉપાસક
તો છે ને ? ઉપા કહે છે કે પ્રિયજનને સંયોગને વિયોગ ઉભય પ્રિયતમના
સ્નેહયોગ જ છે; ને તે સાચું છે. તું વિચારી જો, એટલે તેને એ સાચું
લાગશે. રસસત્યો ઉપા દાખવે છે એવાં મળે નથી આવડતાં. તે કહે
છે કે નિત્યસંયોગ કે નિત્યવિયોગ કોઈના કદી દીઠા છે ? આંખ આ
ભવ જ જોશે ? કે પરભવ ? કે સહુ ભવ ? ઉપા કહે છે કે સંયોગ ને
વિયોગ સ્નેહીઓના દેહપરતેના શબ્દો છે, આત્મ પરતેના નથી.
અને તેટલે આંશે, ચેતનથી સચ્ચ જોણ છે તેટલાં, રસશાસ્ત્રમાં-ઉપાના
રસશાસ્ત્રમાં, તે જોણ છે. ઉપા કોઈ કોઈ વાર તો અદ્ભુત બોલે છે,

જાણે સ્નેહની દેવી સ્નેહનાં સૂક્તો ઉચ્ચારતી ન હોય ! ઉપા કહે છે કે સંયોગ ને વિયોગ શુશ્રુષ્ઠિ ભિન્ન નથી, પણ પરિમાણપૂર્વક ભિન્ન છે. મહાસતીએ ગગનમાં સૂર્ય થંભાવ્યો, ને મહાયોગીશ્વરે આલમાં ચન્દ્ર થંભાવ્યો ત્હોં એ તે છ માસ સૂધી. ને પછી ? પછી ? શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રની એ રાસપૂર્ણિમા આથમી કે તપી ? આગમાપાયિનોડનિત્ય તાં તિતિક્ષસ્વ મારત ! ગીતામાં એ ગાયા પછી ગીતાકારની એ પૂર્ણિમા નિત્ય કચ્છાંથી નભે ? છતાં એ એ પૂર્ણિમા આથમી, પણ રાસપૂર્ણિમાના એ ભાવ આથમી ગયા ? એ ભાવ આથમે ને ચેતનના વિરહ થાય ત્હારે પૂર્ણિમા અસ્ત પામી નિત્યવિરહની અમાવાસ્યા ઉગે. સ્થૂલના અને ચેતનના વિરહબેદ કાલિદાસ સહમજતા, અને તેથી દુષ્યન્તશકુન્તલાના વિયોગ સ્થૂલવિયોગ માત્ર નહીં પણ ચેતનવિયોગ સ્વી એ સ્નેહીઓની સ્નેહકથામાં એ કવિવરે કરુણરસ કારમે ભરેલો છે. પ્રકૃતિના મહેલમાં ને પ્રકૃતિના મહેલવાસી આગમાપાયિન સર્વ ભૂતસંઘમાં મૃત્યુના એ વિયોગ ચેતનવિયોગ નથી. પ્રકૃતિમન્દિરના નટનાગરની નૃત્યવીલા ૭ દેહનાં ભાવપ્રદર્શન અનિત્ય છે, પણ એ રસલીલામાંની ભાવના અને કવિતા ચેતન જેટલી નિત્ય છે. અજો નિત્યો શાશ્વતો યં પુરાણમ્ શ્રુત છે; ને એવાં આયુષ્યવન્તા પિતાની પુત્રપુત્રીઓનાં એ દીર્ઘ આયુષ્યની જ આશા તો હોય. પરમાત્મતત્ત્વ જેટલાં આત્મતત્ત્વનાં એ આયુષ્ય નથી; પણ જેટલાં આત્મતત્ત્વનાં આયુષ્ય છે એટલાં તો રસનાં ને ભાવનાં એ આયુષ્ય છે; એટલે સ્થૂલના-દેહના સંયોગવિયોગને સ્નેહયોગીઓ ગણકારના નથી. અનુમયથી હવે ઉપા કહે છે કે અમારે વિયોગ શક્ય કે સંભવિત જ નથી.

ઉપાનું ભાષ્ય સાચું છે ને સહમજશે, પણ તે દેહથી પર વિચારનારને. જેટલી ઉચ્ચાઇએ ચઢે ત્હોંના પ્રમાણમાં દૃષ્ટિની વિશાળતા માનવીને લાગે છે.

અને વિચારી જોજો, વાંચનાર ! કે સંયોગી કે વિયોગી સ્નેહયોગીની સ્નેહસમાધિમાં ભાવભેદ : સ્નેહબેદકેટલા ને કેવા છે ?

એકેમાં સ્નેહીઓના સ્નેહ ઓછાવધતા છે ?

ઉપા મ્હને રોજ એક પ્રશ્ન પૂછે છે કે મહેં આ વાર્તા લખી છે તેમ કવિઓ ને કાદંબરીકારો સ્નેહીઓના સંવનનપ્રતિહાસ જ કેમ લખે છે, ને લગ્નપ્રતિહાસ કેમ નથી લખતા ? ઉપાને મન હમ્મેશાં આ વાર્તાથી ઉંચુપ રહે છે. તે વારંવાર પૂછે છે કે કવિ-ઓને મન સંવનન એટલે જ સ્નેહ ? ને લગ્ન એટલે સ્નેહ નહીં ? વાંચનાર ! ખરું કહું ? અમારું તો સદાનું સંવનન જ છે. રોજ અમારા આત્માઓની એક એક પાંખડી ઉઘડે છે ને કોટીદલ આયુ-અના દિવસ જેવી ઉજ્જમાળી હસે છે. પણ ઉપા કહે છે કે કવિ-કુલની ભૂલ મહેં ચે આ વાર્તા લખવામાં કરી છે. ને ઉપાના એ આરોપ સહામે મ્હને દલિલ નથી જડતી. છતાં કવિવંશના અચાવ ખાતર ઉપાને તો હું એમ કહું છું કે અલ્પાંકના અલ્પમુહૂર્તમાં અલ્પાર્ષિઓએ વેદકીર્તન ગાયાં, ને પછી કેમ ન ગાયાં ? અલ્પામુખના સ્ત્રજનવેદ છે, પણ વિષ્ણુમુખના પોષણવેદ કેમ નથી ? અલ્પાને ને વિષ્ણુને દલીલમાં ઉતાર્યા છતાં ચે ઉપાનું કહેવું સાચું છે. સંવનન સ્નેહનું સ્ત્રજન છે ને લગ્ન સ્નેહનો વિકાસ છે. ઉપાનો આરોપ એ છે કે સ્નેહના સ્ત્રજનની કથા સહુ ગાય છે; પણ સ્નેહના નિલવિકાન-સની કથા કેમ કોક જ કહે છે ? મહેં ઉપાને વિનંતિ કીધી છે કે અમારી આ સ્નેહકથાનો ઉત્તરભાગ ત્હેણે લખવો. ઉપા કહે છે કે લખવું એટલે વર્તમાન જ નહીં પણ ભવિષ્ય સન્મુખ પરીક્ષા આ-પવી. વર્તમાનથી ન લજવાતી ઉપા ભવિષ્યથી લગ્ન લખ્ય છે. પણ નવોદાની લજ્જવાદળીના રંગમાંથી પ્રોદાના પાકા રંગ ઉઘડશે ત્હારે -જગતનું સાભાગ્ય હશે તો-અમારી સાભાગ્યકથા ઉપાને હાથે આલે-ખાશે. ત્હારા જેટલો જ વાંચનાર ! હું ચે એ સાભાગ્યગ્રન્થ વાંચવા ઉત્સુક છું. અમારા ઉરમાં કુલમાં જીવનમાં જે અદ્ભુત કવિાના કુલખાગ ઉપાએ ઉગાડેલા છે ત્હેનાં કાવ્ય જો ઉપા લખશે તો દેવોમાં ગવાતી કવિતા દુનિયાને વાંચવા મળશે.

ત્યારે હવે સમાપ્ત ? પણ આ વાર્તા સમાપ્ત થઈ છે કદી, કે થશે ? કવિઓ ખૂટી જશે ને કવિતા ધોવાઈ જશે, રસિકતા સૂકાઈ જશે ને વિશ્વ સહરાનાં રણ જેવું રસજલસૂકું તપશે, મનુષ્યોના હૃદયના મધપૂડા મધવિહોણા ઝોલાં ખાશે, ત્યારે આ કથા સમાપ્ત થાય તો કાણુ જાણે. આ નરનારીની વાર્તાની સમાપ્તિનો ભય હજી તો નથી. ચન્દ્રકલા સમી ઉષાઓ નિત્ય જગતમુગટે ઉગશે, ને અમૃતવંષી વર્ષ્યા કરશે. ઉષાનું રસગોત્ર સદા અમ્મરજ છે.

વાંચનાર ! જા, ચન્દ્રમુખી તહારી ઉષા રસજીવનના અમૃત-થાળવન્તી તહેને વધાવવા ઉભી છે. તહારે કલ્યાણ હો. વાંચનાર ! તહારી ને તહારી ઉષાની રસવાર્તા તહારે સદા ભદ્ર કરો ! ભદ્ર કરો !

